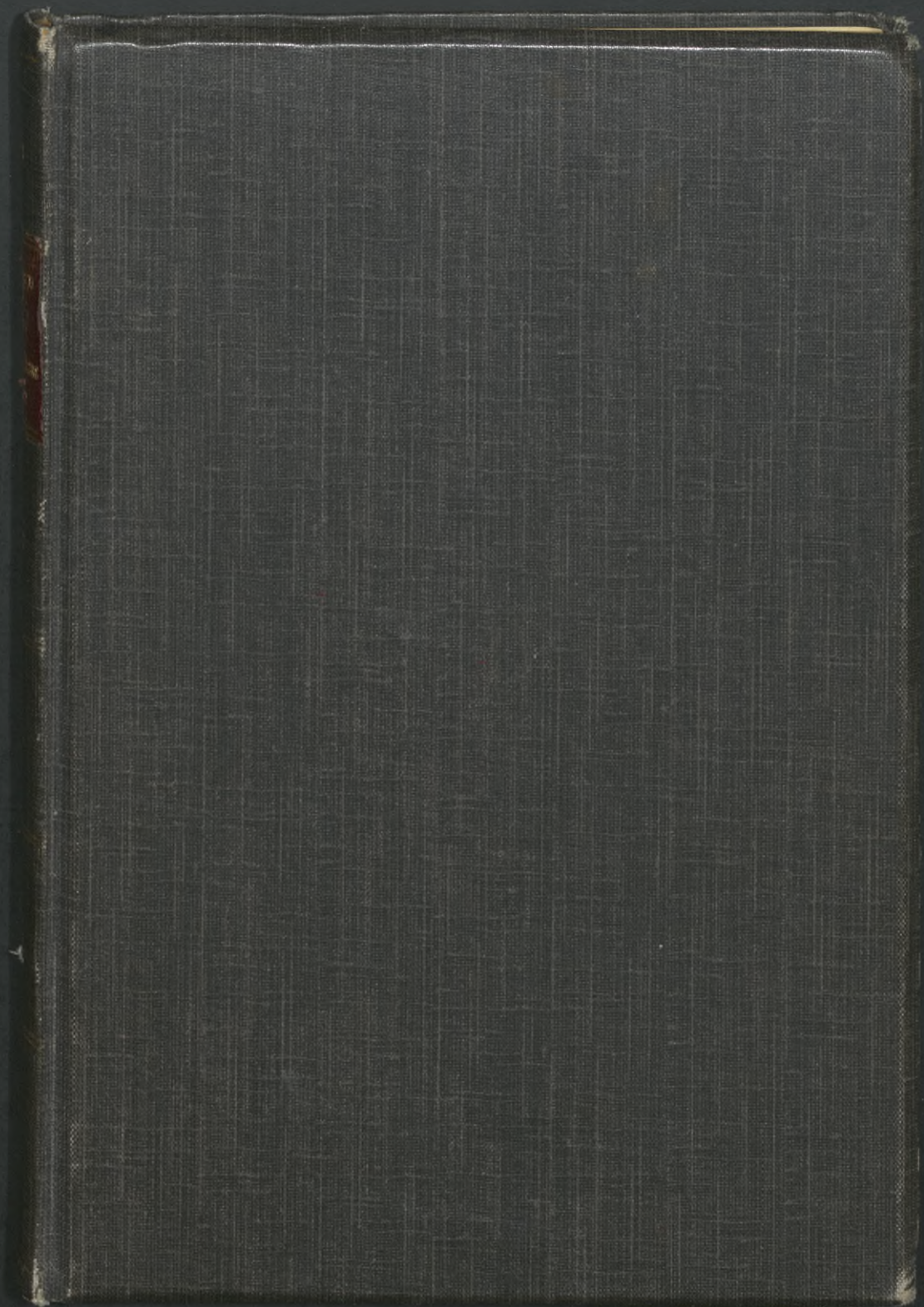

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

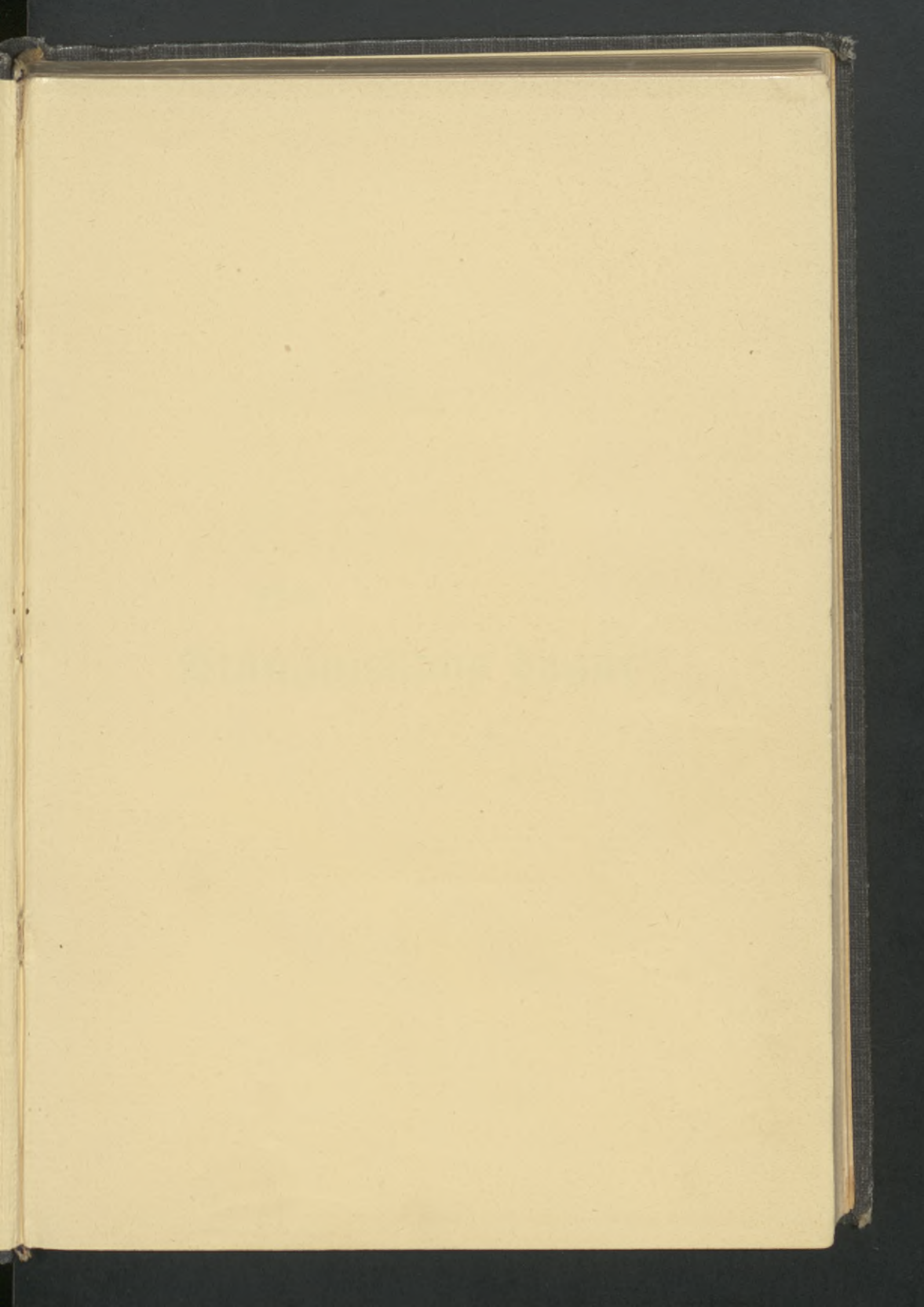

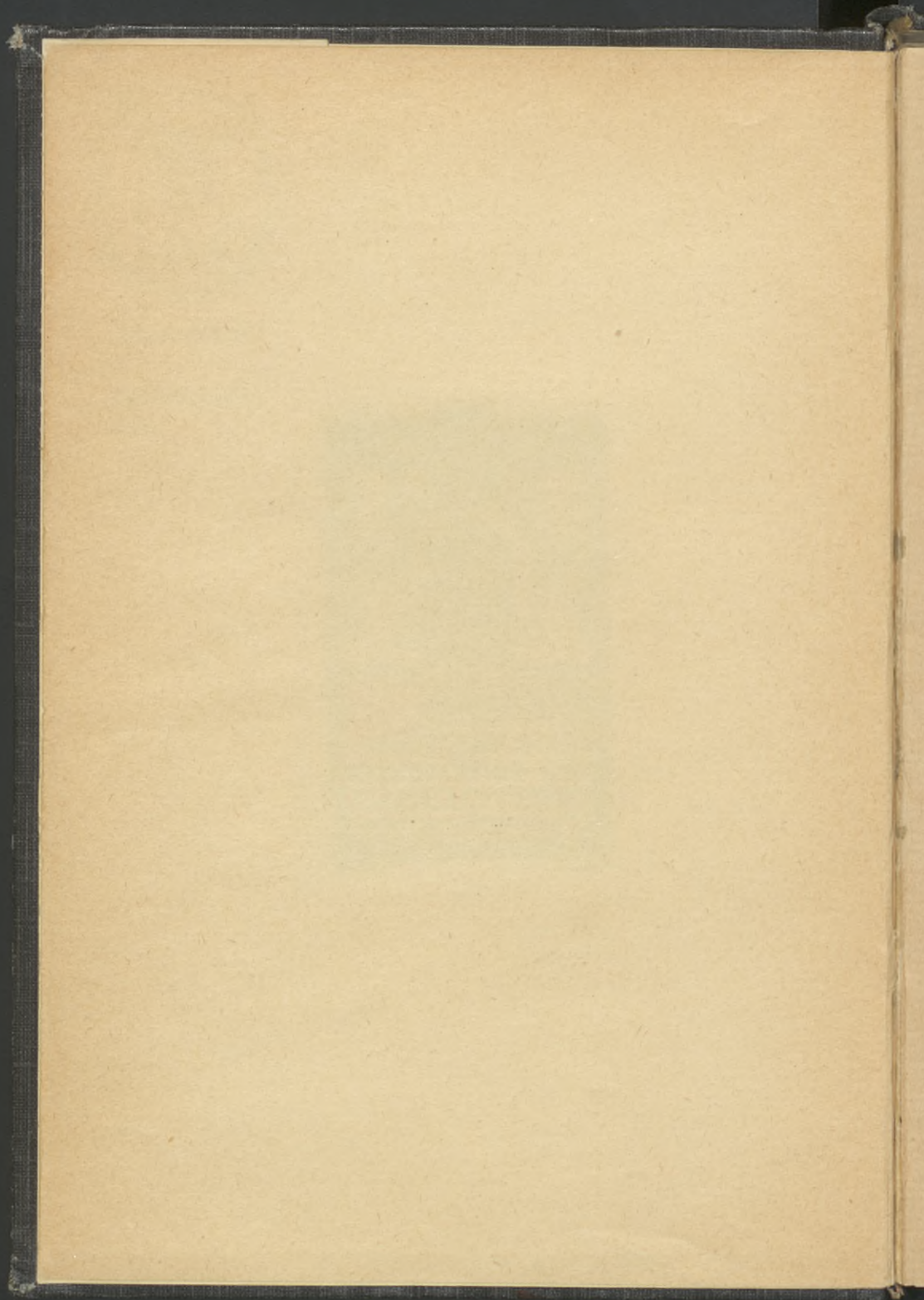

Allmänna Sektionen

Kulturhist.
Sv.

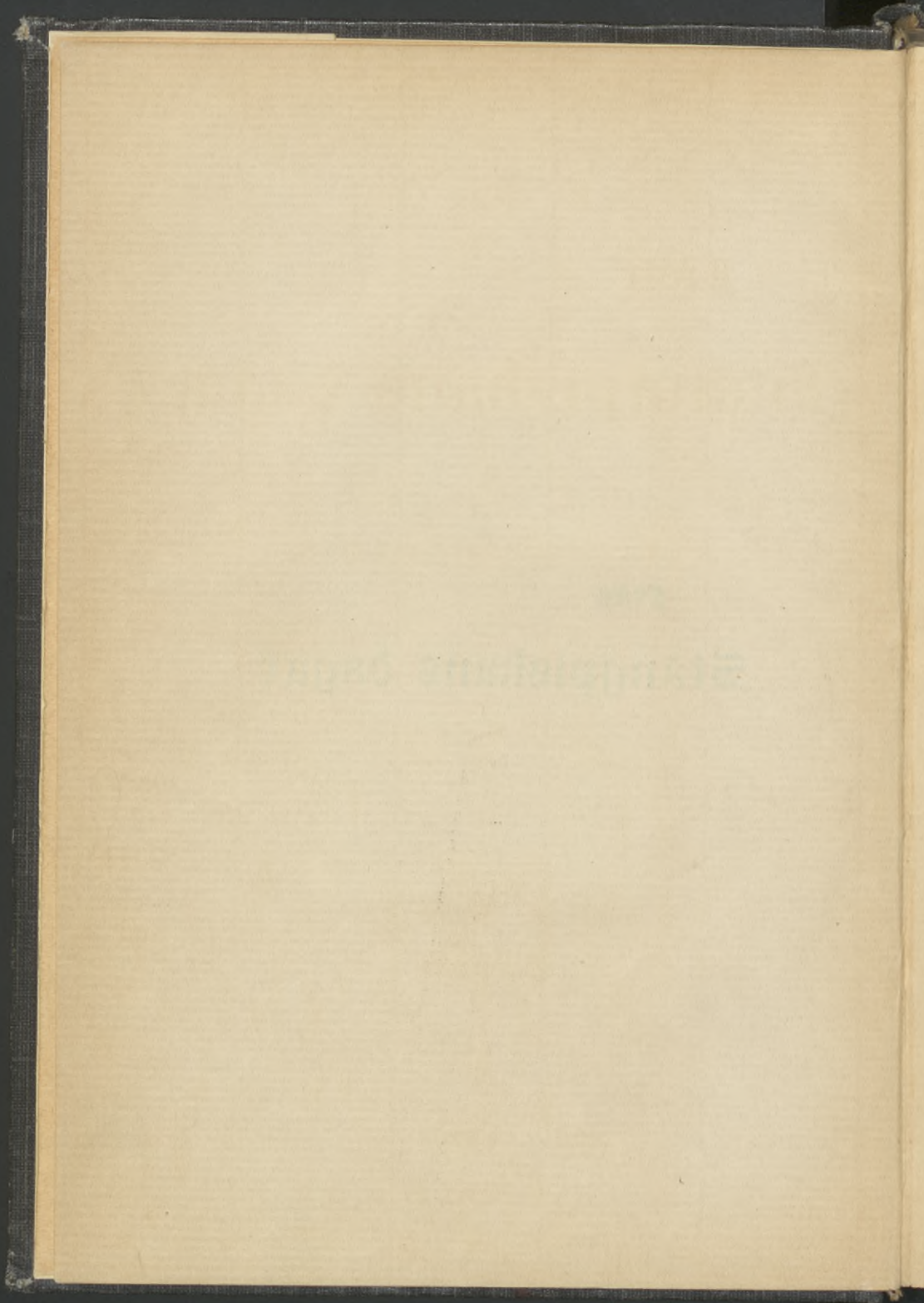

från

Stångpiskans dagar

Från
Stångpiskans dagar

Kulturbistoriska skisser

af

Otto Sylwan
Professor vid Göteborgs Högskola

Stockholm
Wahlström & Widstrand

PAPPERSLEVERANTÖR: LESSEBO BOLAG.

TRYCKERI: ISAAC MARCUS' B.-A.-B.
STOCKHOLM,
1901.

PEHR JOHAN HÖPPENER.

EN PUBLICIST PÅ 1700-TALET.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Huruvida den man, som skall bli medelpunkten för denna uppsats, i sig själf är förtjänt af någon större uppmärksamhet, kan vara tvifvel underkastat, men hans lefnad lämnar oss en inblick i gångna dagars lif på mer än ett område. Sålunda begynna vi med en bild från studentlifvet i Lund för halftannat århundrade sedan.

Onsdagen den 8 nov. 1749 vandrade rådmannen i nämnda stad Anders Westman vid sjutiden från handlanden Allegre, hos hvilken han en stund suttit och språkat tillsammans med professor Nehrman-Ehrenstråhle, till sitt hem, då han helt plötsligt uti Kilsträtet, den nuvarande Kiliansgatan, blef bakifrån öfverfallen och illa slagen vid tinningen af ett par obekanta personer, hvilka därtill, såsom det sedan berättades, »sedan de hatt och peruk borttagit, honom uti gyttjan på andra sidan af gatan släpat och på ett mordiskt sätt nedtrampat». Westman, som förlorat medvetandet, skulle knappt sluppit undan med lifvet, om icke folk från professor Roséns närbelägna hus tillkommit och fört honom in dit. Så fort sig göra lät anskaffades en fältskär som tog hand om den sårade.

Då det akademiska konsistoriet följande lördag sammanträdde, var man ense om att ransaking skulle anställas — konsistorium hade ju äfven jurisdiktion. Man samlades således på tisdagen till en extra session. Ett

litet förspel, som då egde rum, är ganska målande för ställningen och stämningen. Professor Harmens »begärde att i protokollet må intagas, att han i senaste konsistorium icke fördristade sig komma upp under denna allmänna osäkerheten, som nu varit i sex veckors tid och kanhända längre, så att ingen dristat sig gå ut och ställa sig i äfventyr, sedan det var mörkt.» Rektor prof. Munthe tyckte, att detta hade »smak af insinuation»; han hade väl hört skott och skrikande någon natt, men betraktat det såsom »en ungdomskitslighet och kanhända gästbudslustighet af studenter eller andra bröllopgäster». Harmens ville icke taga sina ord tillbaka, fastän rektor hotade att anhålla hos kanslern, att han »icke uti sina ämbetsförrättningar må blifva öfverfallen».

Man öfvergick till ransakningen. Stadsfiskalen de la Rose ¹⁾, som var allmän åklagare äfven inom den akademiska jurisdiktionen, refererade hvad man visste om öfverfallet, och i sammanhang därmed omtalades, att samma afton ett annat uppträde förefallit på studenterna Höppeners kammare, och att på deras begäran den akademiska vakten stått där hela natten.

Det var väl ej utan särskild mening, som deras namn nämdes redan nu, ehuru man icke direkt uttalade någon misstanke om, att de voro inblandade i den Westmanska affären. De nämde studenterna voro tvenne bröder, söner till en förmögen handlande i Linköping. Den äldre, Pehr Johan, var enligt sin egen uppgift född den 2 mars 1725; han hade omkring 1743 börjat sina studier i Lund och 1748 disputerat under Lagerbring »De ordinibus eqvestribus». Året derpå

---

¹⁾ Senare borgmästare i Skanör och bekant riksdagsman, i hvilken egenskap han uppsatt tryckfrihetsförordningen af 1766.

skall han hafva blifvit promoverad till filosofie magister i Greifswald, men troligen har väl detta skett utan att han inställt sig vid det tyska universitetet; i alla händelser befann han sig nu, hösten 1749, åter i Lund och bodde där tillsammans med sin ett par år yngre broder Claes uti bokbindareänkan Rhodes hus vid Stortorget. Denne yngre broder hade ett tag varit inskrifven i Göta hofrätt såsom auskultant, men nu återvändt till universitetet för att fortsätta sina studier. Båda bröderna inskrefvos den 12 okt. 1745 uti östgöta nation i Lund, men den äldre hade då vistats där redan någon tid. Att de med en afgift af 6 dlr silfnt löste sig ifrån den novitierna åliggande skyldigheten att utdela posten till de äldre landsmännen, vittnar om deras goda ekonomiska omständigheter.

La Rose lät till en början under denna och följande rätttegångsdagar höra en mängd vittnen, lärgossar, studenter och dessas upppassare. Dessa kategorier af Lunds innevånare synas således varit de, som egentligen behärskade staden, sedan mörkret infallit.

Hvad som kom i dagen var följande. En lärgosse hade sett en person »med tjocka hvita ben» stå i dörren till bokbindareänkans hus och sedermera följa efter rådman Westman. En annan, vid namn Eggert Raser, hade vid sjutiden sett två personer stå vid rådhustrappan, försedda med hirschfångare och pikar; i den ene hade han igenkänt den yngre Höppener, medan den andre, som tilltalat honom, ställt sig eller verkligt varit döf — ett lyte, hvaraf den äldre brodern led. Båda hade ofredat bland andra äfven en förbikörande bonde, som dock lyckats komma undan. Med brödernas upppassare Hans hade Eggert samtalat och sett honom gå mot rådhuset, men på tecken af de på dess trappa stående personerna vända om igen. Sedermera hade

Hans på tillfrågan yttrat, att hans herrar icke voro hemma.

En löjtnant Hermansson och en doktor Dubois, som varit tillstädes hos prof. Rosén, då Westman infördes dit, intygade, att den sistnämde yttrat, att »ingen annan än de här Höppenerna slagit honom», och att det skett »för en saks skull vid kämnärskammaren». ¹⁾ Slutligen hade en gosse, som passade upp några studenter i prof. Nehrmans gård, sett den döfve Höppener dit inkomma och hört honom på tyska eller franska med förställt mål samtala med några af de där boende studenterna. Tvenne af dessa hade sedermera tillsport vittnet, om han varit kallad till förhör i Westmans sak, och »i synnerhet hafva de i går hårdt varit i hop med honom och lofvat, att han det icke skulle glömma och icke hafva det obetalt, om han icke sade dem sanningen härom.»

Öfriga vittnen hade väl sett de personer, som följt Westman, men kunde icke lämna närmare uppgifter om hvilka de varit.

Rörande det uppträde, som samma afton ägt rum hemma hos bröderna Höppener, hördes ett par i samma hus boende studenter, af hvilka den ene Rosvall sett trapporna och förstugan fulla af folk, som förde väsen och ropade på akademivakten. En person hade hörts anklaga Höppenerne för att hafva slagit hans kusin, hvartill dessa nekat. På tillfrågan upplyste Rosvall vidare icke blott, att båda bröderna vid tillfället varit beväpnade med hirschfångare och pistoler, utan äfven

¹⁾ Jag har i Lunds kämnärsrätts protokoll för år 1749 förgäfvat sökt efter något mål, däri Westman eller Höppener varit inblandade. Denna domstol ransakade angående öfverfallet den 15 och 16 nov., men vid vittnesförhöret där kom intet af vikt i dagen.

att de voro i besittning af två $\frac{3}{4}$ aln långa kanoner. Bullret hade varat en halftimme och åtskilliga skott hade aflossats såväl inne i rummen som på gården. För öfrigt genljöd torget alla aftnar af oväsen och skott.

Som vittne ville konsistorium äfven höra brödernas uppappare Hans. Pedellen sändes efter honom, men återkom med oförrättat ärende. Förstärkt med en vaktkarl afgick han i ny beskickning, men med samma resultat: den yngre Höppener hade under broderns instämmande låtit hälsa Hans Magnificens, att pojken var bortskickad, »finnandes icke nödigt att hans gosse skulle gå upp emedan han själf ville examinera honom(!), efter han är omyndig».

Denna uppstudsighet gick fäderna i konsistoriet djupt till sinnes; de beslöto, att bröderna skulle arresteras på sina rum, och uppdrogo åt vakten att sätta sig i besittning af den rikhaltiga Höppenerska arsenalen. Efter denna kraftyttring skildes konsistoriales för att intaga sin middag och trodde sig väl nu hafva kväst de uppstudsige. Då de samma dags eftermiddag — det var den 15 nov. — ånyo samlades, funno de sig till mötes ett bref från Pehr Johan Höppener, hvilket ådagalade, att han ingalunda kände sig modfälld. Det var honom nog bekant, att flere graverande omständigheter förekommit under förhöret, men å andra sidan ansåg han väl icke konsistoriets hotelser så farliga. Därtill hade han en naturlig begåfning för advokatyr, som han under sitt senare lif fick rikliga tillfällen att utveckla, och som redan nu icke synes varit alldeles ouppodlad. Med hjälp af denna skulle han vinna tid till att börja med. För öfrigt räknade han på samtliga vederbörandes flathet och rädsla, som han nog skulle veta att med lämpliga medel underhålla och öka — och utgången visade, att han häri hade fullkoinligt rätt.

Han aflät således ett bref till konsistoriet, däri han förklarade, att hans bror såsom hofrättsauskultant icke längre lydde under akademiens jurisdiktion. Då nu hela vapensamlingen tillhörde denne, kunde han (Pehr Johan) icke utlämna något däraf; själf hade han visserligen en värja, men dess värre hade den just utgångne brodern tagit den med sig. Muntligen tillade han och senare äfven brodern Claes åtskilliga hälsningar till Rector Magnificus, hvilka kunde varit vördnadsfullare.

Då Claes genom att bevista prof. Lagerbrings privatissime kollegier faktiskt var student, ansåg sig konsistoriet icke behöfva taga någon hänsyn till invändningen mot dess domsrätt, och bröderna bekvämade sig att låta sin betjäntpojke infinna sig för rätten ett par dagar senare, den 18 november. Han betygade sig ingenting i saken afveta, men blef beträdd med falsk uppgift om sin ålder och teg efter den betan visligen stilla. Samma dag afgåfvos de för bröderna Höppener mest graverande af de ofvan omnämnda vittnesmålen, och det ligger nära tillhands att på en händelse natten efter denna dag tillämpa den visserligen icke obestridda lagen: »post hoc, ergo propter hoc». Oroligheterna hade af sina tillställare studenterna fortsatts nästan hvarje afton med oväsen, skråll och skott, men nu gick man längre. De fyra karlar, som bevakade bröderna, fingo bortemot midnatt besök af två personer, som — att begagna vaktkarlarnes ord i protokollet — »utsläckte för dem ljuset först samt sedan satte pistoler och värjor på bröstet på dem, sländes vakten, trugande den att gå sin väg och aldrig komma tillbaka mera, med flera hårda utlåtelse, så att vakten måste taga flykten ur huset och lämnade det ena geväret i sticket samt slogo gatudörren igen efter sig». Vakterna förmanades af rektor att visa större manhaftighet; större effekt hade

det kanske haft, om de enligt sin begäran erhållit sin aflöning, men därtill saknade konsistoriet medel.

Att dylika uppträden, som naturligtvis borde hafva försämrat de brottsligas utsikter, i stället förbättrade dem, är icke tvifvel underkastat; de fredliga borgarne höllos i ständig skräck, och lagens väktare fingo en varning att betänka, det deras auktoritet och makt voro ganska klena.

Den 20 lät La Rose kalla bröderna Höppener själfve att höras som vittnen. Den äldre urskuldade sitt uteblifvande med sjukdom — blodspottning hette det, af hvilken dock läkare vid undersökning ej kunde upptäcka spår. Den yngre infann sig värkligen, sedan han afpressat konsistoriet tillåtelse att få gå genom staden med värja vid sidan, till tecken att han gick som en fri man och icke som arrestant. Knappt ankommen började han tvist med La Rose, som han ville förmena att uppehålla sig i konsistorierummet och att där bära värja, då han själf fick aflägga sin. Claes uppläste slutligen ett »diktamen», som tydligen röjer Pehr Johans skriftställaretalang, däri han vidhöll sin fordran att ej höra under konsistoriets domvärjo, något hvartill hänsyn så mycket mindre kunde tagas, som han ju, såsom åklagaren påpekade, var inkallad blott som vittne — tills vidare åtminstone.

Det visade sig naturligtvis lönlöst att försöka få ur honom annat än utlåtelse till konsistoriets »despekt». La Rose yttrade då, att enär bröderna ännu icke voro näpste för sin vanvördnad mot konsistoriet och honom själf (La Rose) och då »älste H. Höppener utan dess kommer att tilltalas äfven för det på H. Rådsmannen föröfvade öfvervåld, alltså och emedan vid slike författe omständigheter hvarken jag eller flere kunna vara säkra

om vårt lif», så borde bröderna till sakens slut hållas i sträng arrest.

Konsistoriet biföll detta och beslöt därjämte, att Pehr Johan så snart hans hälsa det tillät skulle stämmas att vittna, och att magistraten skulle anmodas att låta sin vakt biträda vid patrulleringen på gatorna, så länge oron varade.

Att denna icke var i aftagande, därom vittnar ett protokoll af den 22 nov. då Claes infunnit sig med anmälan om missnöje mot utslaget om rätt forum. Det heter då: »Diskurrerades i Consistorio om den ovanliga affärgade kokarden, som Höppener nu på hatten hade, och alldenstund det berättas, att flere gå därmed, så får man lof att underrätta sig därom». Prof. Rosén tillade, att orsaken borde undersökas, »isynnerhet som det vill synas att därunder nu berodde någon konspiration hos ungdomen, som vore eftertänkligt vid nu varande oroliga omständigheter», och rektor berättade, att utanför hans bostad en afton ropats: »Fria studenter, vakten vill taga oss!»

Oron och farhågorna voro tydligen stora, och man beslöt anhålla hos kanslern att få 50 man militär från Malmö och Landskrona. Akademiens egen vakt räckte icke och hade ingen respekt.

Slutligen den 27 nov. infann sig Pehr Johan inför konsistoriet: La Rose uppträdde nu med en fullständig anklagelseakt mot honom och begärde en mängd vittnens hörande under den »specielle inkquisition», som nu skulle börja. Höppener svarade genast med en motstämning mot Westman för falskt ryktes utspridande och ville ha halfva konsistoriet till vittnen, tydligen i afsikt att få anledning till jäfvande af hela domstolen; därtill kom han i gräl med La Rose och fälades till 20 dlr slfints böter för vanvördiga yttranden.

Den följande dagen var allt i ordning till förhöret, konsistorium samlat, vittnena närvarande, men den som icke fanns — det var stadsfiskalen. Pedellen sökte honom förgäfvets; det hette, att han rest till Nöbbelöf eller Örtofta, och man antydde, att motivet varit omsorgen om eget skinn. Konsistoriet väntade hela förmiddagen och var på väg att åtskiljas, då äntligen La Rose anlände, anhöll om ursäkt och uppläste en längre märklig skrifvelse.

Han uppdrog häruti en liflig skildring af tillståndet i staden: vakten var otillräcklig, excesser begingos fortfarande, rektor själf hade »med hotelser och otidiga utlätelser blifvit öfverhopad, åtskilliga fönster inskjutne och inslagne», gärningsmännen stodo ej att få fast — summa summarum: La Rose fann sig på grund af den ögonskenliga lifsfara, hvarför han utsatte sig, om han nu skrede till »den specielle inkquisitionen», nögdad »till egen säkerhet min stämmingsrekvisition revocera».

Således ett fullständigt återtag! Hvad konsistoriales tänkte och sade förmäler icke protokollet, men måhända var denna vändning för några icke ovälkommen.

La Rose's skrifvelse lämnades till Westman. Den 2 dec. hade man hans svar, som efter en resumé lydde: »fördenskull som, sedan jag nu Gudi lof någorlunda blifvit restituerad och fått samla mina tankar samt mig om saken närmare göra underrättad, [jag] äntel. kommit uti erfarenhet och fullkomlig säkerhet, att den misstanke jag haft och beskyllning jag uti ett ganska häpet tillstånd och således utan så noga eftertänkande emot Herrarne Höppener gjorde, som skulle de vara värkliga banemän eller hafva del uti det öfvervåld, som mig öfvergått, är utan grund», så anhåller Westman, att hela saken nedlägges, och bröderna H. frikallas från allt ansvar.

Prof. Nelander tog ordet. Han fordrade, att Westman skulle inför konsistorium uppgifva skälen till detta handlingsätt, »varandes detta efter mitt begrepp så mycket angelägnare, som ryktet talar om en till den allmänna säkerhetens förfång ländande förlikning, och som de misstankar, hvilken föranlätit stadsfiskalen och kommissarien La Rose begära uppå den älsta Höppener stämning, icke tyckas utan på detta sätt eller [efter] värjemålsed bortfalla kunna».

Prof. Rosén instämde. Han frågade »huruvida inquisitionen emot alla en tid bortåt föröfvade excesser nu mera är afstannad», och påpekade i hvilket vanrykte akademien skulle komma, om saken nu nedlades.

Tiden för sammanträdet var utlupen, konsistoriet åtskildes — och därmed var, så otroligt det låter, hela saken utagerad. I protokollerna finner man efter denna dag intet annat än några förhandlingar om Claes Höppeners till hofrätten ingifna klagomål öfver konsistoriets utslag om forum för honom.

* * *

Bröderna Höppener stodo med palmer i händer. Att de varit de verkliga gärningsmännen, därom kan intet tvifvel råda, men fastän detta tydligen var klart för en hvar, lyckades de genom en storartad oförskämphet och genom det skräckvälde, som deras liga uppriktade i samhället, göra all laglig öfverhet maktlös. De icke blott undgingo straff, utan hade därtill den tillfredställelsen att se sitt offer göra afbön, samt rektor och konsistoriales skymfade och nästan handgripligen förorättade, utan att de tordes försvara sig.

I sin inledning till Olof Rudbecks bref berättar bibliotekarien Annerstedt, hurusom på 1600-talet »grassa-

tioner» jämt stodo på dagordningen i Upsala-konsistoriets protokoll, och huru »försagdheten, flatheten och hjälplösheten hos konsistoriets flertal endast öfverträffades af själfsväldet och oförskämtheten hos de råare studenterna, som en tid tycktes i universitetsstaden kunna våga nästan hvad som helst.» Denna karaktäristik kan, som vi funnit, ordagrannt tillämpas på förhållandena vid det sydsvenska universitetet ännu nära hundra år senare. På samma gång denna historia sålunda bjuder en inblick i forna dagars studentlif, har den också såsom ett förspel gifvit oss en föreställning om den person, som här vidare skall sysselsätta oss.

* * *

Först måste jag då nämna ett par ord om tidigare skildringar af Höppeners lefnad, hans publicistiska och politiska verksamhet.

Den förnämsta källan för kännedom därom har länge varit tvänne bref rörande honom, hvilka först publicerats af Wallmark och därpå i en något ändrad form fått tjänstgöra i Biografiskt Lexikon. På sistnämnda ställe inlägges visserligen af artikelförfattaren en varning för att taga uppgifterna såsom fullgoda, utan att dock några andra och bättre framdragas. Af de båda brefven är det ena skrifvet af statssekreteraren Wadensjerna från Ekolsund den 6 aug. 1774 och afhandlar den märkligaste och mest lysande episoden uti Höppeners lif, hans tryckfrihetsprocess s. å. De flesta uppgifterna häruti låta sig kontrollera ur andra källor. Det andra brefvet är ställt till »Landshöfd. Gr. N. N. d. 12 aug. 1788». Liksom det förra finnes ock detta bevarat endast uti Höppeners egna samlingar till 1700-talets historia, hvilka nu i tio digra volymer förvaras

i Kongl. Biblioteket, och är där försett med följande anmärkning af Höppener: »af detta bref har jag själf läst 4 särskilda och vitiösa afskrifter, dem jag korrigerat. Men jag har aldrig kunnat få veta rätta auctoren; dock tror jag det varit antingen Biuggren eller O. v. Nackrey, bägge mina rätt goda vänner.» Ytterligare omnämnes, att adressaten varit landshöfd. Frölich. Om man får tro Anrep, så hafva emellertid så väl den sistnämnde som den nyssnämnde Nackrey, hvilken varit en af ledarne för det parti, mössorna, som Höppener under frihetstiden tillhört, båda aflidit redan 1783 och således icke kunnat befatta sig med brefskrifveri 1788. Hvad brefvets trovärdighet i öfrigt angår, så må det framhållas, att dess uppgifter till stor del måste gå tillbaka till Höppeners egna berättelser; att denne själf erkänt, att han »korrigerat» skriften; och att flere däruti förekommande uttryck i föga förändrad form återfinnas i de talrika noter och randglosor, hvarmed Höppener försett många af de skrifter, han upptagit i sina samlingar. Vi kunna således icke anse detta dokument annorlunda än som en Höppeners själfbiografi, hvars trovärdighet sålunda beror på om dess författare velat och kunnat afgifva en opartisk berättelse.

Läser man denna skrift utan kritik, så måste man tro, att dess hjälte vid mer än ett tillfälle afgörande ingripit i vårt lands historia, och att han städse varit en frihetens, rättvisans och demokratiens oförskräckte och oförvitlige riddare och martyr.

Så har Höppener också blifvit skildrad mer än en gång; för att nämna ett exempel af Ridderstad uti hans skådespel »Syskonen eller hattarnes och mössornas sista strid.» Man förvånar sig öfver att en sådan man och ett sådant lifsvärk icke blifvit mera allmänt kända. Visserligen är det sant, att Höppeners verksamhet nästan

helt och hållet är förlagd bakom de kulisser, de officiella handlingarna visa oss, men i alla fall borde han dock varit något bekant för de uti intrigspelet invigda samtida. Vi sakna ju ingalunda memoarer och bref från den gustavianska tiden, men han förekommer där, så vidt denna litteratur är mig bekant, blott nämnd ett par gånger i förbigående. Att kontrollera Höppeners egna berättelser blir därför en svår uppgift, men i någon mån låter det sig dock göra, och mannens karaktär kan tillräckligt belysas genom att taga kännedom om en del tryckta och otryckta rättegångshandlingar uti mål, där han spelat en roll.

* * *

Efter de här ofvan skildrade händelserna i Lund tyckes Höppener trots sin seger hafva funnit marken där något het, och han begaf sig året efter, 1750, till Stockholm. Där inträdde han som extra ordinarie tjänsteman i riksarkivet, hvarest han 1752 blef ordinarie kanslist; därjämte inskrefs han såsom auskultant i Svea hofrätt, men redan 1759 afslöt han sin bana som ämbetsman, hvarvid han erhöll hofrättsassessors karaktär.

En frukt af tjänstgöringen i riksarkivet var en förteckning öfver kgl. plakat 1522—1750, ett arbete, som utgafs 1754 och som fördelaktigt vittnar om Höppeners flit och intresse såsom bibliograf.¹⁾ — Det berättas för öfrigt (i brefvet från 1788), att han en gång påträffat två fransmän, som lyckats praktisera sig i i arkivet, där sys.selsatte med att afskrifva några viktiga bref.

¹⁾ Sin disputation om riddareordnarne omarbetade han på svenska, men detta verk blef aldrig tryckt; det finns emellertid på Upsala Universitetsbibliotek, fördelat på två afdelningar, den ena afhandlande de utländska, den andra de svenska ordnarne (daterad 1754).

Höppener skall med värjan i hand hafva tvungit dem att utlämna sina afskrifter — det första men ej det enda prof på manhaftighet, som den nyssnämnda källan har att förtälja om honom.

Sin politiska roll började Höppener vid 1756 års riksdag; det heter, att han redan nu varit hattarne, särskildt Palmstierna och Kierrman, »en terreur», men uppgifterna härom äro så dunkla, att man af dem ej kan sluta sig till något annat, än att fiendskapen till hattarne åtminstone delvis haft sitt ursprung däraf, att kanslikollegiet kastat på elden en relation om franska subsidierna, den Höppener på befallning utarbetat. Möjligen ligger i dessa förhållanden äfven orsaken till hans tidiga afgang från ämbetsmannabanan; gifvet är emellertid, att Höppener på grund af hela sin karakter icke kunde trifvas i en befattning, där han hade att ställa sig andras befallningar till efterrättelse. Fribytarenaturen, som ingen kan ana hos författaren till plakatförteckningen, tog småningom ut sin rätt. Redan nu har han kanske börjat öfva sig i politiskt skriftställereri, hvilket denna tid, då ännu på grund af censuren en fritt diskuterande politisk press var okänd, sökte sig fram i dagen uti till ständerna ingifna och ofta jämväl tryckta memorial. Dessa voro långt ifrån alltid författade af den riksdagsman, hvars namn de buro. Ett dylikt »votum» angående folkutflyttningen framlämnades till ständerna 1765 af kammarherre Watt-rang, men är författat af Höppener, som äfven upptagit det i nionde bandet af sin samling. De åsikter, han häri utvecklar, har han i hufvudsak blifvit trogen under hela sitt lif, och jag skall längre fram återkomma till dem.

Jämte politiken blef juridiken Höppeners förnämsta verksamhetsfält, och han hade rikliga tillfällen att öfva sig i denna genom de två stora arfsprocesser, som han

förde mot sina släktingar, och för hvilka jag strax skall redogöra. Dessförinnan bör här omnämnas ett bref, som Höppener 1758 skref till biskop Wallin i Göteborg, »på dåvarande justitiekanslerens befallning», heter det. I egenskap af ombud för en flicka, som biskopens son sex år förut skall hafva förfört, fordrar Höppener här antingen »äktenskapets fullbordande med laga vigsel eller ock 2,000 plåtars kapital med utverkad kungl. reparation», så vida process och chikaner skulle undgås. Han framkastar här de häftigaste anklagelser mot biskopen utan att dock specificera, hvori ogärningarna skulle hafva bestått. De närmare omständigheterna i saken äro okända, och något omdöme om Höppeners uppträdande kan därför icke fällas, men i och för sig gör ju ett dylikt utpressningsförsök intet godt intryck. I sina senare inlagor till domstolarna begagnade han alltjämt de kraftigaste uttryck som stodo till buds och knappast i någon af de många rättegångar, där Höppener varit part eller ombud, undgick han att blifva bötfälld för ett, lindrigt sagt, »otjänligt skrifsätt». Såsom hämd för det nämnda brefvet, »hvilket genom expeditionsherrarna (?) blef utspridt i 1000:detals afskrifter», skall biskopen hafva lagt en jesuit Dartis, hvilken förut tjänstgjort i Hessiska kansliet, att röja Höppener ur vägen. Två mordförsök blefvo här af en följd, men Höppener lyckades vid båda tillfällena afväpna Dartis. Denna tilldragelse är i brefvet till Frölich utstofferad med åtskilliga detaljer af för Höppeners mandom mycket smickrande art.

I oktober 1754 hade Höppener gift sig med Rebecca Amnäus, hvars fader, kryddkrämaren Amnäus i Stockholm redan 1739 aflidit. Modren, som 1741 ingått nytt gifte med kryddkrämaren Nordman, hade 1749 jämväl aflidit. Styfffadern synes icke ha gillat Rebeccas val af

make och gjorde svårigheter vid utbetalande af hennes arf, hvarför Höppener på egna och sin svåger Philip Amnäus' vägnar begärde utsökning i slottskansliet, »hvar-est invändes, att ingen afvittring kunde ske, innan laga delning föregått: och blef alltså målet förvist och instämmt till denna stadsens Justitiæ Collegium och förmyndarekammare d. 21 november 1744. Efter flera konferenser och en allvarsam skriftväxling resolverade Justitiæ Collegium d. 13 mars 1755, att delning skulle ske efter 12 kap. 4 § ärfdabalken i löst och fast af tillordnade delningsmän», hvilka »så begingo denna för- rättning, att Justitiæ Collegium upphäfde sitt eget utslag och resolverade de novo d. 12 därpå följande maj, att arfvingarna borde för lösörena taga lösen; men utan att determinera, huru eller efter hvad värde det borde ske, åter igenom det 3:dje utslaget d. 3 juni 1755 utstälde frågan därom till trätoämne styffadern och arfvingarne emellan.»

Rättegången drog emellertid ut på tiden. Striden afgjordes hos justitiekollegiet först 1757, och därefter gick målet till rådstugurätten, som efter flera anmaningar från justitiekanslern hos hvilken Höppener besvärat sig, slutligen den 10 juni 1758 tog sig för att börja handlingarnas föredragande. Året därpå ingick Höppener till Kgl. M:t med nya klagomål, i hvilka han anhöll om rättegångens påskyndande och häftigt utför mot ledamöterna i Stockholms stads domstolar. »Förskräckelse och fruktan hafva redan nog allmänt intagit hjärtats inälfvor, så att Eders Kongl. Maj:ts i sådan nöd utstälde fattige undersåtare, darrande och tiggande [tigande?], hållre må fördraga sitt eländes bitterhet än hos sådane domare söka bot.» I en senare inlaga (af den $\frac{5}{6}$) förvånar sig Höppener öfver, att magistraten funnit detta vara ett insulterande af ämbetsmän, och

talar om skamfläckar, hvilka äro »svårare för Justitiæ Collegium att tillstå än för mig att bevisa», såsom falska afvittringsbevis, falska värderingar, olagliga förrättningar, stridiga utslag, omyndiga barns förfördelande.

Emellertid föllo äntligen under 1759 rådstugurättens utslag angående egendomens värdering, och med dessa var Höppener i det hela belåten; dock ville han hafva räntan af ett sterbhuset tillhörigt stenhus beräknad efter en högre värderingsgrund och ansåg, att de amnäiska arfvingarna borde åtnjuta ränta på ränta af sitt hos Nordman innestående kapital, sedan kostnaden för deras underhåll afdragits. Då Höppener icke var den, som föredrog en mager förlikning framför en oviss process, gick han med sina klagomål till högre rätt, och nu visade det sig, att de gångna fem årens mödor blott varit ett ringa förspel till hvad som följde.

Åren skrida fram, handlingarna ökas, tvistepunkterna desslikes. Svaranden aflider, hans änka tager sig en ny man, vi få en nästan oöfverskådlig rad af sterbhus, inneslutna i hvarandra. Målet synes stundom på god väg att afslutas, då i sista instansen en ny svårighet yppar sig, och Höppener å nyo får börja leken från början. Han råkar i delo med både under- och öfverrätter, ledamöterna i dessa domstolar träda tillbaka eller samlas till sina fäder, nya inträda och Höppener synes alltjämt på krigsstråten mot dem. Monarker och regeringformer skifta, århundradet nalkas sitt slut, Höppener själf har blifvit en gubbe — processen lefver och blomstrar alltjämt!

Men vi få försöka leta oss fram genom mängden af dessa handlingar, hvilka stundom lämna oss värdefulla inblickar i tidens domstolsväsende. Målets gång i hofrätten kunna vi ej fullt följa, enär handlingarna ej längre finnas bevarade, hvadan vi få nöja oss med de

kortfattade upplysningar, som hofrättens protokoll innehålla.

Målet skulle refereras af hofrättsrådet J. G. Bergenstråhle, men af någon orsak, okänt hvilken, hade denne vid sitt afskedstagande 1762 ännu ej fullgjort detta uppdrag, som nu öfvertogs af assessor Rudman Bergenstråhle; denne föredrog äntligen den 3—5 nov. 1763 såväl Höppeners eget som hans svågers mål mot Nordman. Svaranden fick uppskof sig beviljat och därefter tiga protokollen om hela saken ända till den 10 dec. 1766, då en för oss ny person, grosshandlaren Olof Engström, hvilken efter Nordmans död ingått gifte med hans änka, på dennas vägnar inlämnar en skrifvelse af d. 25 sept. s. å., hvori Höppener förklarar sig hafva af fru Nordman på egna och svågerns vägnar mottagit 6,000 dlr kpmt, »så att ingen vidare tvist oss emellan numera existerar». Den 27 febr. följande år upprepar Engström sin förut framställda begäran att denna förlikning skulle af hofrätten stadfästas, men detta synes aldrig hafva skett, utan kvittot lades helt enkelt endast till handlingarna. Den 21 mars skall nu Höppener hafva till hofrätten inlämnat en ny skrifvelse, däri han förklarar, att den ingångna förlikningen icke gällde *hela* målet, utan endast en del däraf, hvilket emellertid icke framgår af kvittots lydelse.

Härmed är det första skedet af denna process afslutadt, och vi öfvergå till en redogörelse för den andra stora rättegången, som var lika segliffvad, men i hvilken Höppener framstår i en annan dager.

Höppeners fader afled i Linköping 1756 och efterlämnade en betydlig förmögenhet, som skulle delas mellan änkan, fyra döttrar, som samtliga voro eller blefvo gifta, och de tre sönerna Pehr Johan och Claes, båda redan välbekanta för oss, samt Carl, som senare kallas

än korpral, än volontär. Auktioner på kvarlåtenskapen höllos 1757 och arfvingarna uppburo större eller mindre summor af de influtna medlen, hvarvid assessorn tog brorslotten. Sedermera lät han icke höra af sig på flera år, hvarför de öfriga arfvingarna 1763 begärde arfskifte, utan att dock något sådant kom till stånd. Orsaken till detta nya uppskof »omröres icke nog tydligt i handlingarna», heter det. Emellertid skred man till åtgärder för försäljning af sterbhusets egendom Torfvinge. Ett anbud gjordes på 63,500 dlr kpmt och alla säljarne voro därmed belätta utom assessorn, som ville hafva 70,000 dlr och verkligen nu lyckades hindra försäljningen af gården, hvilken emellertid kort därefter på auktion bortslogs för blott 36,100 dlr.

Assessorns medarfvingar blefvo helt naturligt missnöjda med hans ingripande, som vållat en så betydlig förlust; hans egen afsikt var tydligen att på hvad sätt, som stod till buds, skjuta undan tidpunkten för arfskiftet, enär han då finge återbetala en del af de medel, han uppburit, och det lyckades honom ännu flera år. Slutligen försiggick skiftet i hans frånvaro d. 5 mars 1771 och följande dagar. Af handlingarna härifrån framgår, att Höppener uppburit bortåt 30,000 dlr eller öfver tredjedelen af sterbhusets tillgångar; därtill skulle han enligt uppgift hafva tillegnat sig åtskilliga sängkläder, nipper m. m., som ej så noga kunde uppgifvas. Vid likvidationen förklaras han skyldig återbära omkring 24,000 dlr¹.

¹) Detta arfskifte blef visserligen öfverklagat och upphäft, men det nya, som förrättades den ¹⁷/₁ 1772, gaf ett föga afvikande resultat. En ändring är emellertid egendomlig nog. Den gamle Höppener hade i listiden »till vice presidenten von Schay för hr sekreteraren Claes Höppeners befordran till ordinarie kanslistysslan i Göta hofrätt» erlagt 6,000 dlr, hvilka nu afdrogos på Claes arf. Han drog saken inför domstol, som förklarade honom

Efter modrens död 1774 blef Höppener lagsökt af sina syskon och svågrar, men han befanns alltjämt ohågad att fullgöra betalningen och visste länge att undgå detta genom att påstå, att han icke blifvit under rättad om tiden för arfskiftet, och att han med de uppburna medlen betalt sterbhusets skulder. En mängd rättgångar blefvo häraf följd, men vi lämna dessa å sido såsom allt för vidlyftiga ¹.

Slutligen föll i Göta hofrätt, dit Höppener väddat från Linköpings rådsturätt, dom i målet den 21 maj 1783. Det heter häri, att Höppener, hvilken det ålegat påskynda sterbhusets utredning, och som »blandat sig uti anstalten med Torfvinge skatterusthålls försäljande, det han ej heller förneka sökt», likväl, såsom »handlingarna ljusligen ådagalägga, . . . i samfalta 14 år och därutöfver tegat utan att äska boets skiftande och utredande». Därtill hade han »icke med något enda lagligt bevis gittat styrka eller sannolikt göra dess blotta föregifvande», att han användt de uppburna medlen »till betalning af sterbhusets gäld och skuld, hvilken enligt

fri från skyldigheten att återbära dessa. Då penningarne betaltes till presidenten och icke till företrädaren i ämbetet, kan här ej gärna vara fråga om ett ackord eller tjänsteköp; rimligtvis utgjorde de helt enkelt mutor. Denne Claes H. synes hafva varit en ganska tvifvelaktig person. Han dömdes af Göta hofrätt d. ⁴/₅ 1765 för vållande till en komminister Wahlboms död, men undandrog sig straffet genom att rymma ur häktet och riket och erhöi 1769 af Kgl. M:t tillåtelse »att idka fiske i Göteborgs och Bohusläns skärgård, där han borde sig nedsätta». Emellertid vistades han flera år i Linköping, till dess han, antagligen i slutet af 1770-talet, ånyo insattes i häkte samt förklarades af K. M:t (d. ²⁵/₂ 1780) skyldig att erlægga plikten för vållandet till Wahlboms död samt undergå kyrkostraff i Jönköping. Hvarom icke skulle han afföras till Göteborg. Hans senare öden äro okända.

¹) Jag har funnit icke mindre än 27 särskilda utslag och dommar afkunnade under processens hela gång.

handlingarnes föranledande och de hållne arfskiftens innehåll på annat sätt blifvit gulden.» Höppeners klagan ogillades således fullständigt och dessutom blef han, såsom vanligt, bötfälld, enär han »uti sine till Kongl. Hofrätten ingifne skrifter vanvördat och missfirmat rådstufvurätten i Linköping och dess vederpart prosten Askegren samt om assessoren Sparschuch haft försmädliga tillvitelser och det med åsidosättande af tillbörlig aktning för dess erhållne assessorsfullmakt.»

Huruvida nu de vinnande hade någon reel fördel af denna dom, därom kan man hysa berättigade tvifvelsmål. En af dem, förre korpralen Carl Höppener, som tyckes hafva varit vida mindre begåfvad än brodern — han hade flera år tjänat som dräng på fädernegården Torfvinge — begärde genom slottskansliet utmätning hos sin bror assessorn för att utbekomma en del af sitt arf. Den senare framdrog nu ett kvitto af år 1775, enligt hvilket Carl redan 1757 skulle erhållit dessa penningar och mer därtill. Slottskansliet tog ej hänsyn till detta men i Svea hofrätt hade assessorn bättre framgång; här hette det, att det ej fanns skäl för lagsökning. Carl fick nu på grund af sin fattigdom af hofrätten tillstånd att utan afgift vädja till Kgl. M:t, men då hans klagskrift där inlämnades efter fatalierna, kunde den ingen värkan hafva. I denna skrift förklarar Carl det nämnda kvittot vara »alldeles icke af mig utan af nedrig och oriktig hand i mitt namn författat», och anför skäl, som göra detta troligt. »Jag hade därför gärna önskat», fortsätter han, »att ett så brottsligt anförande icke hade blifvit af en min bror frambragt.» Hvem hade rätt, den stackars korpralen eller hans »i rättegångar och särdeles i deras missbruk så vidt förfarne broder» assessorn?

Att Pehr Johan Höppener, som själf icke skydde

att framkasta beskyllningar af likadan innebörd, begått en förfalskning är härmed ingalunda konstaterat, men akterna i denna bedröfliga process vittna ovedersägligen, att han icke i allo var en rättrådig man, att han för att främja sin egen fördel begagnade medel, som ingalunda kunna moraliskt försvaras, om han än juridiskt kunde lagföras blott för sitt häftiga skrifsätt.

Det är i hög grad anmärkningsvärdt, att Höppener, som på mångfaldiga ställen i sina samlingar mer eller mindre direkt klagar öfver sina motgångar i processen mot Nordmanska sterbhuset, aldrig med en stafvelse häntydt på denna andra process. Det kan ej vara tvifvel om, att han skulle hafva gjort det, därest han — om också utan grund — trott sig hafva rätten på sin sida. Genom sin tystnad har han, så synes det mig, härutinnan dömt sig själf.

Genom dessa arfstvister och kanske äfven af egen medfödd böjelse fördes Höppener in på advokatens bana. åt hvilken han sedermera egnade sig. Det är också oförnekligt, att han ägde en glänsande talang för den tvetydiga sport, som benämnes advokatyr. Har nu Höppener i sin politiska färd kunnat hålla sig fri från denna, och än mer, har han, då han berättat eller låtit förtälja sina öden, kunnat göra sig fri från denna mångåriga vana?

* * *

Ofvan är meddelat, hvad det ofta nämnda brevet af år 1788 hade att förtälja om Höppeners roll vid riksdagen år 1756. Om hans uppträdande vid den följande uti »den beryktade smedsaken» berättar samma källa följande:

Smederna vid Jönköpings gevärsfaktori hade hos

krigskollegium klagat öfver, att de af öfverdirektören Ehrenpreuss ej åtnjöto, hvad dem med rätta tillkomme. Deras till Stockholm uppresta ombud blefvo emellertid där fängslade och återsända till Jönköping. De återvände sedermera å nyo till Stockholm, där de enligt »hemliga instruktioner af Höppeners bror» Claes lyckades förmå assessorn att åtaga sig deras sak. Han tog del af deras besvär och skref däröfver reflexioner, som väckte stor uppmärksamhet, äfven vid hofvet, och inbringade Höppener en inbjudning till Drottningholm, där han rönte ett mycket nådigt mottagande. »Men hattarna och sekreta utskottet, defensionsdeputationen och krigskollegium kommo en rage. Höppener lät intet skrämna sig, utan libellerade fermt, retorkverade allt hvad de skvallrade.» Saken angafs af landshöfdingen i Jönköping »för myteri och uppror, i thy smederna hade, på Höppeners befallning, nedlagt allt arbete, intilldess de fingo njuta kontrakt, lag och manufakturprivilegier till godo» — således en verklig stråjk. Ständerna nedsatte en särskild slotts rätt för att undersöka saken, och Höppener beslöt att resa ned till Jönköping för att föra smedernas talan. På vägen undgick han genom en underbar tillfällighet ett öfverfall af utsände mördare, hvilka han sedermera med sällsynt ädelmod själf försåg med nödiga medel att fly. »Några dagar därefter blef domstolen derangerad igenom fyra ledamöters jäfvande... Efter 4 månaders undersökning och öfver 800:de personers svaromål, blef ingen af de anklagade smederna brottsligen befunnen till myteri; men tvärt om öfverdirektören Ehrenpreuss både muntligen och skriftligen öfverbevist och med edgärdsmän intygat, att han plundrat och ruinerat allt faktori-folket under landshöfdingens och krigskollegii protektion... Höppener frälste mer än 3,000 medborgare från

träldomen» och kallades »den barmhärtige samaritanen».

Rådet ville arrestera Höppener, men kungen refsönder expeditionen; »man bjöd honom adelskap, riddareorden och 2,000 specie rdr», om han ville afstå från saken; man satte pris på hans hufvud, Pechlin köpte hans husfolk att mörda honom — intet kunde häjda den omutlige kämpen för de förtrycktas rätt.

Sådan är den berättelse, Höppener själf gillat och »korrigerat». I detaljer kan den numera ej fullständigt kontrolleras, helst då data genomgående saknas, men ur de offentliga handlingarna i saken framgår följande.

Klagomålen härledde sig hufvudsakligen däraf, att Ehrenpreuss' sedan han på egen risk öfvertagit fabriksdrifvande, nedsatt aflöningen, medan arbetarne ansågo honom fortfarande bunden vid äldre öfverenskommelser. Sedan deras klagan hos myndigheterna genom tvenne deras åldermän ogillats och desse, såsom ofvan berättats, fängslats och hemskickats, inkom till ständerna en af Höppener författad besvärsskrift, i hvilken han »på det hårdaste» angrep »K. M:ts kollegier och ämbetsmän». Saken behandlades först i defensionsdeputationen, därefter (den 10 okt. 1761) i sekreta utskottet och slutligen hos stånden, som den 7 april 1762 afläto en skrivelse till Kgl. M:t.

Ständerna funno i likhet med sekreta utskottet arbetarnes klagomål obefogade, enär Ehrenpreuss obestriddligen hade rätt att själf bestämma lönen, medan smederna å sin sida ägde frihet att på annat håll söka sitt uppehälle. Öfver de på senare tiden inträffade oordningarna (d. v. s. den af Höppener tillställda sträjken) uttalades jämväl en sträng förkastelsesdom. Men tydligen har saken haft några sjuka punkter, ty ständerna

funno godt tillägga i sin skrifvelse, att det aldrig blifvit utrönt, hvad orsak krigskollegiet haft att begära ombudens häktning, och påbjödo, att den tillsatta slotts-rätten skulle upphävas, och smederna förskonas från undersökning och straff för de förefallna uppträdena. »För öfrigt skall framdeles i underdånighet uppgifvas, med hvad gratifikation eller premier desse arbetare, i anseende till tidernas svårighet och i proportion där-efter kunna för deras arbete huggas.» Dessa tillägg synas hafva tillkommit genom ett memorial af öfverste Carl Funck, en ifrig mössa, som 1765 blef riksråd.

Enligt brefvet till Frölich skola genom en öfverenskommelse med Fersen, »som förstod att taga Höppener på rätta sidan, med välvilja och billighet», smederna hafva erhållit »75,000 dlr smts ersättning och sina privilegier ostörda.» I en randanmärkning till en uppsats om lagskipning visar Höppener sig mindre belåten med utgången. »Sådant slut fick Jönköpings faktorisak midt under ständernas ögon 1762. Våldsvärkaren skyddades och de klagande måste låta sig därmed nöja. Denna processen är ganska märkvärdig och fördes af en behjärtad patriot, som ock därför haft mycken förföljelse» — ett yttrande, som för öfrigt är typiskt för Höppeners naiva själfberöm.

Utän tvifvel har han gjort en god gärning, då han åtog sig att frambära arbetarnes klagomål, men något stort hjältemod torde detta ej bevisa. Det heter, att hattarne »kommo en rage» däröfver; saken har således tydligen blifvit en partisak, och Höppener haft stöd af sitt eget parti. Detta bevisas jämväl af det förhållandet, att talet om det obefogade i klagomålen härstammar från sekreta utskottet, där hattarne hade majoritet, medan däremot det försötmande tillägget om gratifikationen är ett verk af ständens plena, där

mössorna vid denna tid (våren 1762) voro de härskande.¹⁾

Om Höppeners följande verksamhet har hans biograf af 1788 åtskilligt att förtälja, som allt går ut på att framhålla, hvilken betydande man han varit. Så heter det, att Lovisa Ulrika kallat honom riksdagens »cheval de bataille»; att »den betydliga biskopen Hallenius bekände honom för en sådan Guds människa, som själfva djäfvulen intet kunde få någon makt med»; att »uti rådssaken angående pommerska kriget tilltygade han så borgmästaren Renhorns apologi för sina principaler, att trenne af dem, Palmstjerna, Höpken och Scheffer måste stiga af stolarne och plikta för misstag och apologisten dog af chagrin»; att bönderna »ville låta slå öfver honom en medalj» och begärde honom till justitiekansler »så envist, att man för att slippa den stränga Höppener måste gifva denna höga syssla för första gången åt en ofrälseman, och det var borgmästare Sebaldt» o. s. v.

Det faktiska häruti torde inskränka sig till, att Höppener t. ex. författat något af de häftiga memorialen mot rådet. De öfriga uppgifterna visa sig i allmänhet sväfvande eller alldeles ogrundade, och vi kunna därför här förbigå dem.²⁾ Jag erinrar blott om, att Höppener vid 1765 års riksdag författade det redan ofvan nämnda

¹⁾ Att H. stod väl hos möss-cheferna visar sig bl. a. däraf, att han efter fältmarskalken Ungern-Sternbergs död 1763 hade hand om utredningen af dennes sterbhus.

²⁾ Det heter t. ex. om landtmarskalken 1765, den för en under denna period sällsynt redbarhet kände Rudbeck, att han »kapitulerade för pänningar». Men H. hyste agg till R., då han ansåg sig vid en utmätning 1780 ha blifvit orättvist behandlad af honom! Härom längre fram.

memorialet om utvandringen i Wattrings namn, och att han i allmänhet torde hafva varit en ganska flitig politisk skriftställare. Det säges sålunda, att han »gick i detaljen med Nordenerantz om bankosakerna», och att han 1769 skref »ett ganska oblygsamt (nog troligt!), men grundligt memorial» om växelkursen. Under Gustaf III:s första regeringsår befinnes Höppener hafva fortsatt den nämde nationalekonomiske publicistens anfall på »växelvinglarne» och deras anhang. Några af de i Höppeners samling förvarade stridsskrifter från frihetstidens sista år torde vara författade af honom själf.

Kom så Gustaf III:s revolution. »1772 var Höppener conseiller privé hos den nu regerande herren, som . . . lofvade erkänsla och tacksamhet, men betalade med list och svek efter sin machiavelliska regeringsprincip. Det är ömtåligt att veta, huru han själf stämpade i största hemlighet, att med Höppeners lif kunna begrafva sitt förtroende och sina planer, som han ärnade utföra, men af Höppener ofta motsades som omöjliga. Höppener gick så slugt tillväga uti sin värkan, att han af själfva aktörerna blef ansedd för konungens hufvudsakliga fiende, emedan han omöjligen kunde köpas . . . ehuru man upplade för honom 40,000 plåtar, riddare- och adelsbref tillika med ett stort kungsgårdsarrende.» Vidare heter det, att han varit den, som förmått konungen att själf utföra revolutionen utan att afvakta Sprengtportens ankomst.

Allt detta skryt låter icke mycket trovärdigt, men så mycket är säkert, att Höppener verkligen varit ett ganska framstående verktyg vid revolutionen, ty han erhöll den 4 okt. 1772 af konungen den betydande summan af 12,000 daler kpmt, naturligtvis för sina tjänster vid detta tillfälle; antagligen hafva dessa mest

bestått i publicistisk verksamhet. I andra bandet af Höppeners samling finnes en med »H:ner» signerad uppsats: »Svar uppå den frågan med hvad skäl Engeström och Odhelius kunna hållas i ständigt förvar». Skriften, som försvarar häktningen, är försedd med följande anteckning af Höppener:

»Anmärkes N. B., att då detta svaret till R. R. C. Fr. Scheffer blef inlämnat, anmodade man mig att författa och ingifva de frågor, som jag funne nödiga vid undersökningen uti detta mål böra proponeras: hvar-till då jag svarade, att det tillhörde dem förstå, som satt sig uti domsätet, blefvo alla utsläpte utan vidare tilltal.»

Under åren 1773 och 1774 utvecklade Höppener en lifligare publicistisk verksamhet än någonsin tillföre-ne. Frågorna om finanserna och myntväsendet togos ånyo upp till offentlig diskussion; en grosshandlare Jöransson utgaf en skrift med titel »En välmenande medborgares oförgripliga frågor och reflexioner rörande Sveriges finanser», och då denne blefantastad af vederbörande ämbetsmän och boktryckaren Fougte ålagd att uppgifva auktor», så, berättar Höppener, »följde jag honom till Fougten, gaf mig själf an att vara författaren . . . , hvarmed hela den tillställda aktionen blef derangerad och Jöransson fri; man vågade ej attackera mig, ty de kände redan *ex ungue leonem*. Därefter började den hårda skriftväxlingen i dagbladet mellan Alter Ego (= Höppener) och växelvinglarne.» Dessförinnan hade han uppsatt några »Anmärkningar» vid Jöranssons skrift, hvilka Gustaf III »emottog af mig på Ekolsund med egen hand och sade, att intet ord däraf skulle falla på jorden.» Såsom alla Höppeners uppsatser är denna uppfylld af deklamationer, men innehåller föga sakligt. Konungen uppmanas att själf

taga penningeväsendets ordnande om hand, ty nationen försmäktar, och »den hemliga aristokratien» stiger åter upp »för att tränga konungen af tronen, dela jura majestatica och offra riket på usurpartörers altare.» Här måste göras »en total vändning ifrån de 3 ståndens till konglig garanti med hela rikets, det är *bondeståndets* . . . Ty hvad äro de 3 utom det 4:de? *Intet*. Hvad tillgång gifves utom jordens afkastning uti åkerbruk och bergverk? *Ingen*.» Adel och prester äro blott ämbetsmän, och borgaren är beroende af bonden. »Att desarmera är att annihilera sin fiende. Skiljer konungen banken ifrån börsen, och öfverlämnas nation tryckfriheten okvald, så försvinner på en gång både kursmakeri, aristokrati och pluralitet.»

Detta tema, hatet mot aristokraterna och häfdandet af bondeståndet såsom det ensamt rättvisligen maktägande, går igen i alla Höppeners skrifter, allt ifrån hans för Watrang 1765 författade votum, hvilket han själf kallade sin »*pièce capitale*», till hans statsrättsliga uppsatser från 1790-talet. Det återklingar ock i de tvenne broschyrer, han i den nyss vidrörda fäjden utgaf 1774, »*Bondekuren för den sjuka rikskroppen*» och »*Negotiorum gestio*», båda närmast riktade mot växelkrämarne och skrifna i ett häftigt språk, båda ock enligt Höppener »uppköpta och förstörda», naturligtvis af aristokraterna. Den sistnämnda inlämnades först till Dagligt Allehanda; öfverståhållaren lät hämta manuskriptet på tryckeriet och förbjöd dess tryckning, »men jag lät», berättar Höppener, »aftrycka konseptet inom 24 timmar på Nordströms tryckeri och skickade Sparren om morgonen nästföljande 24 tryckta exemplar så våta som de kommo ur pressen. Likaledes 16 exemplar till R. R. Scheffer, som därpå presenterade ett till Kgl. M:t, som roade sig däråt med de orden:

Så! Så! har ni fått Höppener i revision(?), han blir en besvärlig man, ty han har alla resurser hos sig själf.»¹⁾

Under år 1773 började man jämväl till diskussion upptaga frågan, huruvida tryckfrihetsförordningen af 1766 fortfarande ägde gällande kraft. Den gamle mössskribenten Daniel Helsingius skref i Dagligt Allehanda 1774 några artiklar till försvar för tryckfriheten, hvar emot sedermera i samma tidning historiografen A. Schönberg eftertryckligt framhöll det missbruk, som gjorts och kunde göras af denna frihet och yrkade, att boktryckaren skulle vara ansvarig för hvad han tryckte. Helsingius svarade i en skarp artikel, och till hans hjälp skyndade Höppener med en broschyr, kallad »Tertius interveniens» och undertecknad »Hannibal». Utom en mängd utfall mot Schönberg innehöll denna skrift äfven de sedvanliga anklagelserna mot aristokraterna, hvilkas anslag Höppener spårade öfverallt. Vore det väl meningen, att tryckfriheten »så oförmärkt med boktryckaren skall krypa under kanslikollegii jurisdiktion och svenska friheten under en ny aristokrati.»²⁾ Missbruket

¹⁾ Anteckning af H. i Bd. 7 af hans samling. Enligt bilaggt intyg af Pfeiffer, Dagl. Allehandas utgifvare, lät Sparre hämta manuskriptet den $\frac{9}{2}$, och således skulle uppsatsen ha tryckts natten till den $\frac{9}{2}$, men på själfva afskriften af *Negotiorum gestio* är antecknad, att tryckningen skedde först den 15. Detta blott som exempel på H:s brist på noggrannhet i sina uppgifter. — Gjörwell skrifer redan d. $\frac{31}{1}$ 1774 till Warmholtz, att skriften i fråga är författad af »den stridbare assessor Höppener. Han är väl uppgifven på befallning hos justitiekanslern och längtar efter åtal, men hittills har det ej skett. Det är en oblyg pilt.» W. svarade längre fram: »Il suffit que vous ayés nommé H.; je le connais & sa plume mordante depuis longtems.»

²⁾ Kanslikollegiet ville hafva H. åtalad för detta yttrande, men Gustaf III afrådde detta och förklarade, att han själf hållit till godo med åtskilligt dylikt i tryck. Så berättar Gjörwell i bref till Alströmer d. $\frac{5}{9}$ 1774.

upphäver icke bruket, och »vi äga nu tryckfriheten under vår välsignade store konungs regering på det fullkomligaste sätt.»

Inom domstolarna var man ock tveksam, om man ägde rätt att tillämpa den gamla förordningen eller icke, och slutligen i februari 1774 hänsköts frågan af Svea hofrätt till Kgl. M:ts afgörande. Rådet var nästan enhälligt emot tryckfrihetens proklamerande, men konungen ville gifva världen ett lysande prof på sin upplysta frisinhet, och så utfärdades den 26 april en ny tryckfrihetsförordning, i allt väsentligt lik den gamla. Höpener, som samma dag utgifvit sin skrift Tertius interveniens, hade redan sörjt för, att slå mynt af denna sak, i det han den 21 april till konungen ingaf en anhållan att utfå till tryckning protokollen öfver hofrättens öfverläggning i ämnet. Gjørwell yttrar, att »denne Hannibal har efter min tanke skyndat på nya förordningen; och har icke varit liten jäsning i sinnena.»

»Det betydligaste, som kunnat hända», säger Höpener i sin inlaga, »efter den lyckliga regementsförändringen och rikets upprättelse utur aristokraters våld, är deras nyligen gjorda försök emot skrif- och tryckfriheten . . . Ingen med sundt förnuft kan tvifla därom, att ju skrif- och tryckfriheten . . . under Eder Kungl. Maj:ts spira får äga sitt säkraste beskydd och fulla bestånd, så, hädanefter som hittills. Men hvad anledning och ändamål vederbörande ämbetsmän må hafva att angripa den ädlaste delen af folkets rättigheter och såmedelst sätta svenska friheten knifven på strupen, därom önskar hvar ärlig och vitter svensk man vara underrättad igenom trycket . . . Att nu lämna dessa medel, skrif- och tryckfriheten uti ämbetsmannavåld är att lämna själfva jura majestatica till usurpation; och däruti ligger grunden till det mesta våld och alla de dombrån, som

af aristokrater ännu i dag utöfvas under rubrik af justice.»

Då Höppener ville inlämna denna skrift i nedre justitierevisionen, nekade registratorn att mottaga densamma. Höppener lade ett exemplar af den på bordet och begaf sig med en duplett direkt upp till konungen, men blef afvisad af vakten. Af en kanslipost blef han dock åter kallad upp till registratorn, som sade sig nu fått befallning att mottaga skriften. Höppener lät därpå trycka densamma.

Emellertid anbefalldes af Kgl. M:t genom justitiekanslern åtal mot Höppener, enär han i sin skrift »nyttjat åtskilliga eftertänklige utlåtelse, och han efter Herr Öfverståthållarens samt kommandören friherre Sparres anmälan . . . uti slottshvalfvet eller något af kanslirummen på ett besynnerligt sätt skall hafva sig utlåtit.»¹

I hofrätten började förhandlingarna om detta mål den 10 maj. Advokatfiskalen Ekman yrkade ansvar på Höppener för hans inlaga, men däremot *icke* för hans muntliga yttranden. Vederbörande hade väl vid närmare eftersinnande funnit, att dessa kunde blifva något

---

¹) Gjørwell, som träffat Höppener på slottets gård, berättar, att han »svurit i slottstrapporna», hvilket inrapporterades till öfverståthållaren Sparre af en dennes trotjänare. Sparre under rättar konungen, som »går i rådet och denoncerer Bar. Sparre som angifvare, och rådet remitterar saken till hofrätten.» Höppener påstår visserligen, att Gjørwell, »en insidiös spion», hade uppdyktat dessa ej närmare angifna yttranden och angifvit dem för Sparre, »att därmed göra mig olycklig för hela min tid, och det blott af arghet, afund och illvilja.» Gjørwell torde dock vara en pålitligare sagesman, hälst han, såsom själf publicist, var en varm vän af tryckfrihet, aldrig i sina uttalanden om Höppener yttrar sig fientligt eller nedsättande och i sina samtida bref icke röjer den ringaste farhåga för att blifva inblandad i det mål, som hotade Sparre.

svåra att bevisa, och att Sparres inblandande kunde medföra obehag för honom, hvarföre de önskade denna del af anklagelsen i tysthet nerlagd. Höppener tyckes likväl hafva fått någon kunskap om ordalagen i befallningen till advokatfiskalen. Han insåg, att om dessa kommo i dagen, Sparre skulle råka i en ganska kinkig position, och beslöt att ej släppa ur händerna detta tillfälle att taga hämd på sin gamle fiende. Han yrkade således att få del af justitiekanslerns bref in extenso. Advokatfiskalen sköt saken för tillfället åt sidan genom ett löfte att vid sitt kommande memorial bifoga nödiga handlingar. Sedan Höppener förgäfves begärt att få jäfva ett af hofrättsråden, Rudman Bergenstråhle, emedan denne i egenskap af referent uppehållit det Nordmanska målet i tolf år, inlämnade fiskalen sitt memorial den 1 juni. Höppeners påstående, att tryckfriheten vore i våda, har, säger han här, »jag för min del ansett så mycket mera lastbart, som å den ena sidan hvarje trogen undersåte bör därom vara förvissad, att under vår store och dråplige konungs regering aldrig det minsta i folkets säkerhet kan befaras, och å den andra åter det innefattar en ovärdig beskyllning, som skulle nationen äga så ringa urskilning, att den anförtrodde sig till assessoren, hvilken dock för sitt häftiga sinnelag och otjänliga skrifart gjort sig så ökänd, att hvar och en . . . icke lärer öfverlämna sitt väl eller någon del däraf i assessorens hand.» Därefter påpekades de ofvan anförda utfallen mot ämbetsmännen och aristokraterna, hvilka alla fiskalen fann icke öfverensstämma med den »tystnad och vörndnad för sin öfverhet», som åligga en undersåte.

Höppener genomläste skrifvelsen — han kunde på grund af sin döfhets icke förstå densamma vid uppläsningen — och frågade genast, hvar de utlofvade bi-

lagorna, särskildt justitiekanslerns bref, funnos. Advokatfiskalen ansåg sig icke vara skyldig utlämna detsamma, och då Höppener segt vidhöll sin begäran, förklarade hofrätten genom två särskilda resolutioner, att den delade fiskalens åsikt. Men därpå måtte vederbörande hafva insett det orättfärdiga häruti eller tröttnat gent emot Höppeners envishet, ty helt plötsligt tog fiskalen fram det mångomtalta brefvet »till förekommande af allt vidare uppehåll i målet.»

Nästa rättegångsdag lofvade Höppener att »åsätta fiskalen Ekman med sådane svar på dess oförskämda och för själfva domstolen ovärdige glosor, att sanningen af mina ord och utlåtelse skola bestå, ljufliga förklarade, för de bästa lorgnetter och de finaste brillor på den mest aristokratiska näsan.» Därjämte påstod han, att fiskalen sin plikt likmätigt äfven borde anklaga honom för de fällda yttrandena, men då denne härpå svarade sig icke vara Höppener redo skyldig för sina ämbetsåtgärder, fordrade den sistnämnde i stället, att Sparre skulle stå till ansvar för sin anmälan. Rätten afslog detta på den grund, att »efter inhämtad under rättelse vice advokatfiskalen ej funnit något vidare hafva förelupit, som fordrade dess ämbetsåtgärd», och Sparres anmälan sålunda icke komme under hofrättens pröfning.

Höppener skred nu först till att besvara anklagelseskriften i ett anförande »till domboken», som vanligt i hög grad deklamatoriskt. Om folket under nuvarande regering aldrig har något att befara, »hvadan kommer då de anbefalde aktioner mot domare och ämbetsmän? Ja hvarföre periodicerar då ännu vår proprietet och vår egendoms värde i af- och tilltagande som månan, uti imaginäre papperslappar blott på börsens direktion och växeloperatörers kapris emellan hvarje postdag?» o. s. v.

Han hade aldrig sagt, att tryckfriheten var i våda, utan tvärtom att den var skyddad under konungens spira. »Hvilken lag tillåter er förklara mina ord och därpå draga äreförklenliga följder? Konsekvensmakeriet har ju nu fått afsked med persekutionsligan och allt dess blodiga anhang direkte åt afgrunden: man må ej tro, att någon hemlig aristokrati arbetar på dess restitutio in integrum . . . För öfrigt står det i evighet fast, att hela nationens rätt ej bör vika för enskilda personers missbruk, om de ock voro planeter af första rangen.» Så deklameras sida upp och sida ned med mera kraft än klarhet och sammanhang. Så får äfven fiskalen sin del; han »måste åtminstone inom sig själf blygas för ett ämbetsmemorial, som röjer så lastvärd okunnighet, så vederstyggliga händelser och så påtagliga anstalter till en ny persekutionsperiod.» Ekman fann detta svar bestå dels af smädelser, dels af lofsånger öfver tryckfriheten och inskränkte sig till att begära Höppeners häktande, som dock afslogs.

Hofrättens dom dröjde. Höppener lät emellertid på eget förslag trycka handlingarna i målet, som ju föredde åtskilliga pikanta omständigheter, och det blef en god affär. Hofrätten lät väl den 5 juli lägga beslag på dem, men af 500 ex. återstodo då blott 22 osålda, som blef allt, hvad lagens hand kom åt. Den 22 juli föll domen, enligt hvilken Höppener borde för smädelser mot riksråd och hofrätt göra offentlig afbön och böta 600 dlr sm., hvartill kommo mindre belopp för hans skrifsätt under själfva förhandlingen. Domen underställdes K. M:t, och Höppener ingaf mot årets slut till konungen en »libell», däri han skarpt kritiserade hofrättens tillvägagående, som, säger han, liknar »en jesuitisk inkvisitionsprocess, är ej heller olik Palmstiernas skvallerkommission.» K. M:t tog

emellertid officiellt ingen befattning med domens stadfästelse.

Orsaken härtill var, att Gustaf III föredrog att personligen ingripa i saken. Han lät kalla Höppener »till privat audiens för att bilägga rekonventionsfrågan emot Sparren och betinga, det hela tryckfrihetsakten måtte hvila förseglad hos honom själf. Tillsade Höppener sin kungl. nåd med löfte om befordran, upptog hans äldste son till lifdrabant och varnade Höppener att akta sig för den bittra afunden.» I en sin egen anteckning framställer Höppener saken så, som om konungen tvingats till detta steg genom den ofvannämnda »libellen». På ett annat ställe åter säger han, att hofrättens förfarande skett med konungens medgifvande »för att försöka min kontenans och kapacité att försvara mig. Och! hvarför undandrog han sig själf att dömma i ett mål af så stor betydelse? Sparre försonade sitt skvalter med knäfall. Pater peccavi. Aktor fick jurisdiktion, men jag löften och grimaser.» Denna beskyllning mot Gustaf III för löftesbrott och otacksamhet, hvilken Höppener på många ställen upprepar under häftiga utfall mot honom, är just icke befogad. Höppener erhöi af konungen mer, än han fann lämpligt omtala.

»Det är heroiskt gjort», skall Gjørwell hafva yttrat till Höppener vid deras sammanträffande på slottsgården den 21 april. Sådan var ock allmänhetens dom, och den beundran, han vid detta tillfälle väckte, har sedan återklingat. Wallmark säger, att han var en af Sveriges kunnigaste publicister, »liksom han ganska säkert är en af de modigaste, som i något land funnits.» Annorlunda låter det från Crusenstolpe. Höppener var, säger han, »sin tids Grewesmöhlen, hvilka ock bägge njöto lifstidspensioner af sina resp. monarker. Höppener skref nämligen oafbrutet i Gustaf III:s intresse och

enligt hans uppdrag för att göra frihetstiden hatad. Dit syftade och hans privilegierade anfall på både statsinrättningar och funktionärer. Alla hans skrifter andas rojalism och en hätsk ovilja mot senaten och de så kallade aristokraterna. I mina samlingar finnas hans kvittenser för pensionen, ställda till dåvarande hofkanslern baron Sparre.»

Saken är nu den, att i Riksarkivet ännu finnes två dylika kvittenser, utfärdade af Höppener den 30 mars 1780 och den 12 april 1781, hvardera lydande på 100 rdr specie eller hälften af den årliga pension, Gustaf III tillerkänt honom. Då vi icke veta, om Crusenstolpe stödde sitt ofvan anförda yttrande på känedom om flera dylika kvitton, är härmed icke gifvet, att Höppener redan på 1770-talet uppburit underhåll. Men själf skryter han med, att han år 1779 för en skrift erhållit 600 rdr sp., och trots hans biografis berättelse om alla de lysande fördelar, han försakade vid 1772 års revolution, mottog han ju då en betydande penningesumma. Under sådana förhållanden har man svårt att värja sig för den tanken, att Höppener allt ifrån 1772 gått konungens ärenden och äfven därför upprepade gånger i en eller annan form erhållit klingande belöning.

Hvad särskildt hans uppträdande i tryckfrihetssaken beträffar, så skulle det icke förvåna mig, om han varit framskickad af vederbörande, fastän hans häftighet dref honom något för långt. Såsom en skicklig dramatiker har Gustaf III på detta sätt velat förbereda sitt eget uppträdande i rådet och sålunda öka effekten därpå. För Höppener var uppgiften ytterst tilltalande. Han fick inför allmänheten spela rollen af den ädle frihetshjälten, martyren för sitt oegennyttiga nit; han fick tillfälle att utslunga nya invektiver mot sina arffien der,

ämbetsmännen och aristokraterna. Och detta allt utan någon vidare risk! ¹⁾

Höppener berättas hafva varit »till sin karaktär och sitt yttre en häftig och nästan vild människa». Denna häftighet har lämnat spår i alla hans skrifter, men i sitt politiska uppträdande lät han ingalunda sin känsla löpa åstad med sig. Han var icke den, som ställde sig i breschen och obekymrad om följderna med öppet visir stred för sina åsikter. Å andra sidan har man icke rätt att säga, att han sålt sig åt de maktägande; hans skrifter tjänade deras intressen och betaltes af dem, men voro dock ett uttryck för Höppeners egna åsikter i *de* stycken, där dessa stämde öfverens med hans principalers. Detta åtminstone att döma af dem, som han själf erkänt som sina.

Höppeners slughet visar sig icke minst däruti, att han visste skicka sig så, att hans samtida aldrig miss-tänkte honom för några förbindelser med de styrande. Jag har ej kunnat finna mer än ett ställe, där något dylikt antydes. I ett bref till Gjørwell (af den 18 okt. 1774) prisar Schönberg konungen lycklig därför, att de flesta af frihetstidens politiska skribenter gått bort. »Rättnu äro icke många bittre stormare kvar. Höppener kan aldrig bli så mycket. Här om dagen var en här, som ville påstå, att Höppener skulle vara viss om Högt beskydd. Det skulle vara mycket besynnerligt, då de pålitelige stötas, ²⁾ utan att ändock vinna upp-

¹⁾ Man trodde i allmänhet, att H. räddats från straff för sin inlaga, för att Sparre å sin sida skulle gå fri. Omöjligt är ju icke, att Gustaf III velat gifva S. en läxa för hans opposition mot tryckfriheten och låtit underrätta H. om ordalagen i justiekanslerns skrifvelse. Detta kom sedan väl till pass, då det gällde att skydda H. för följderna af hans inlaga.

²⁾ Hänsyftning på Sch:s misslyckade ingripande i frågan om tryckfriheten.

riktig tillgifvenhet för kungaregeringen af fanatici. Jag må nog tro, att Bar. C. Sparre icke är mycket nöjd att se sig inblandad i Höppenerske papperen . . .»

Sedan jag sålunda, så vidt källorna det medgifva, försökt i sin rätta dager framställa Höppeners politiska roll, öfvergår jag till hans senare öden och verksamhet. Under åren närmast efter 1774 förnimma vi ingenting om honom, men 1779 dyker han åter upp i sammanhang med det bekanta målet mot Halldin, som under pseudonymen Publicola i Stockholmsposten skrifvit artiklar mot brännvinsregalet. Härpå författade Höppener ett svar, hvori han yttrar, att Publicolas karaktäristik af det bestående regeringssättet såsom en dygde-regering »låter höra sig öfver land och vatten», men att det anses grundat på den »entusiasm, som nationen fattat för sin konungs dygd utan annan inbördes afhandling, det är att vanskapa både nation och regeringsform.» Höppener söker därefter vederlägga påståendet, att konungen själf kunde utvidga sin makt. Hvad åter Publicolas yttranden om den regala brännvinsbränningen beträffar, så »vill jag visa honom, att man äger både hjärtelag i bröstet och vett nog i hufvudet att gifva honom rätt uti allt hvad rätt är», men »bättre synes mig det hade varit att lagligen tilltala aktörerna och gå direkt löst på projektmakarne, som icke kunna vara auktor obekanta, än blott afmåla våra olägenheter af deras illgrepp.»

Denna uppsats, som enligt Höppeners egen påteckning, »renderade 600 rdr specie», har, så vidt jag kunnat finna, icke blifvit tryckt, men däremot spridd i afskrifter. En Rålamb på Glasberga och Erik af Soberg från Svartsjö slott sände Höppener sina komplimanger med tack för skriften. Den senare yttrar: »För anmärkningarne vid Publicolas förgripeliga tankar om

vårt nuvarande regeringssätt tackar jag ingen annan än dig. Jag fick dem i går undertecknade af Thorgny i Jämmerdals härad och Rådlösa socken, men om du kallade dig Pål och Pehr eller ock ingen ting, allenast du skrifer, så är din penna ökänd och din skarpsinighet förräder dig.»

Till konungen, för hvars »stora och sköna egenskaper,» Höppener i uppsatsens begynnelse uttalar sin beundran, måste denna hafva blifvit öfverlämnad, ty hvem annars skulle för en skrift, som icke trycktes, hafva betalt ett sådant författarearvode? Till Gustaf III öfverlämnade han ungefär vid samma tid ett s. k. »Somnium politicum», utgörande grundlinier till en ny regeringsform för Sverige, till hvilka jag senare skall återkomma. Då konungen följande året inskränkte tryckfriheten, kunde Höppener ej godkänna kringskärandet af en särskildt för honom så dyrbar rättighet och skref »däremot en rapsodi uti Dagbladet». Denna »rapsodi» har jag ej lyckats återfinna.

Med syftning på det nyssnämnda svaret till Publicola heter det i brevet till Frölich: »Ingen kan tvifla därom, att han ju är författare till den starka skriften emot royala förpaktningen, som är ett chef d'œuvre och, som jag vet, renderade honom 500 riksdaler. Många hans memorialer hafva för hinders skull af ämbetsmän ej kunnat blifva tryckta, som dock omlöpa i allmänheten afskrifna och läsas med begärlighet af de ypperste män i riket: allt vittnar om förstånd och välvilja för det allmänna bästa, ändå hatas han verkligen med så ifrig afund, att ock tidens hyrda eller må ske lagstadda paskillanter, Odhelius och Gjörwell [under namnet Thorgny]: Höppeners randanmärkning] bjudit till att apa hans skrifsätt uti sina paskiller om konungen för att störta honom utför Tarpejen.»

Det anförda syftar uppenbarligen på en uppsats, som i handskrift spriddes före riksdagen 1786 under titel »Lagman Thorgnys bref från Valhall». Brevet är ställt till Gustaf III, men är mindre riktat mot honom än mot ämbetsmanna-aristokratien. Man läse t. ex. följande passus: »Statt upp och se, huru ämbetsmän handtera dina undersåtare, endast att hos dem väcka missnöje öfver din regering, ty det är ej mera den tid, då man tillräknar de förnämare hvad som händer, oaktat aristokraterna aldrig haft så mycken makt som nu. Nej, makten ligger i din hand, af dig skall ock ansvaret utkrävas . . . Du ser upptäckter uti de allmänna papperen, och dem antingen läser du icke, eller blir skämt och ett flatlöje all din åtgärd, eller ock låter du samvetslagna och hämdilska ämbetsmän uppväcka processtormar emot dem, som sagt sanningen.» För Höppener äro dylika utfall typiska, och *om* han verkligen ej själf är författare till skriften i fråga, så kan åtminstone icke Gjørwell misstänkas därför. Höppener, som själf varit af regeringen »lagstadd» publicist, borde allra minst framkasta eller instämna i sådana ord, som de ofvan anförda. Men Gjørwell var nu en gång Höppeners svarta får, som i tid och otid fick uppbära utbrotten af hans hat. Om härtill fanns någon annan orsak än den, att Gjørwell under frihetstidens sista år uppträdde såsom hattpartiets försvarare, kan jag icke säga.

Höppeners egentliga yrke var sakkörarens, och om hans verksamhet såsom sådan få vi kunskap genom en del tryckta rättegångshandlingar. 1778 förde han frih. Fr. von Vegesacks talan emot bränneridirektionen och ungefär samtidigt uppträdde han i en arfstvist mellan järnkrämaren Ostermarks änka och son. I detta mål var Höppener den sistnämndes advokat, motsatte sig

såsom sådan en uppgörelse i godo samt underhåll och ökade ovänskapen mellan mor och son genom flitiga invektiver och på heder och ära gående beskyllningar både mot änkan och hennes ombud; då det gällde att bevisa dem, hade han föga faktiskt att anföra.¹

¹) Såsom prof på H:s skrifsätt må följande anföras ur en inlaga uti detta mål. H. börjar med en förklaring, att han skall följa kämnären Stenhammar, änkan Ostermarks ombud, uti »alla de öppna spåren, dem räfvessvansen ej öfverstrukit.

Att sanningar äro ohygglige och falla på jorden hos ett förärfvat folk, det är ej något nytt under solen, och att den, som vågar dem frambära, måste hvars mans rof vara, det är en jeremiad, som aldrig upphörer; men det är icke dess mindre af försynen så skickat, att sanning och samvete måste i evighet bestå och att alltid någon måste finnas, som ej böjer sin knä för den belevade afguden egennyttan.

Etiopen, M. H., är och blir lika svart, han må tvättas och maskeras huru man vill . . .

Jag ämnar icke med herr kämnären dricka principalernas graföl på denna processen . . .

Fältet är öppet, och käringen skall slippa köpa sig fred, om fullmäktigen gitter fullfölja dess vanvettsfoster mot sönernes välkände rådgifvare, som icke ärnar byta fräjd med hr kämnären Stenhammar eller någon annan rabulist . . . På förståndets vägnar kan man hinna med vara herr kämnären vuxen . . .

Änkan har . . . ännu icke gittat med sin stortalige kämnär, 2:e skepparkaptener och en kurator ad litem utom flere hennes hemlige tröstare att göra någon enda anmärkning, som håller stick eller är värd svar. Uti ångsten eller argheten vänder hon sig med sin skeppare till poliskammaren och reklamerar Ostermarks betjänter, föregifver efter vanan lögn och skvaller, men löper an och får afvisning med förlig vind till behörigt forum . . .

Det enda vill jag såsom fullmäktig underställa hela världens omdöme: om det var anständigt och af en moder vänligt, hederligt eller lagligt att med sällskap af en järnkrämare och en skeppar Kock gå i boden till sonen och med käppen öfver hufvud befalla strax stänga dörrar och gifva nycklarne ifrån sig.

Kunde väl ursinnigare framfaras?

Höppeners egna affärer artade sig ingalunda bra. Huru han till sin egen fördel dragit ut på arfstvisten med syskonen, är ofvan berättadt. I processen angående sin hustrus arf var Höppener i stället den som blef lidande; sedan år 1767 tyckes uti detta mål ingenting hafva åtgjorts förrän Höppener 1779 lyckats utverka ett kungligt bref med befallning till Svea hofrätt att påskynda ärendet.

Då detta icke hade något synbart resultat, uppvaktade Höppener den 11 febr. 1780 justitiekanslern med en skrifvelse, däri han frågar »med vittnen utaf himmel och jord, till allmänhetens rättelse, om en ny orättvisa skall lägga både land och folk öde.»

Då läsaren kan hafva fått nog af det myckna processandet, skall jag med förbigående af alla biomständigheter och detaljer, blott redogöra för målets utgång. Hofrättens dom föll den 29 juni 1780. Häri erkännes, att Höppener hade rätt uti, att hans kvitto af 1766 endast gällt en del af fordringarna, och att flera olagligheter hade begåtts under sakens tidigare behandling, men rörande kärnpunkten nedsattes mot Höppeners yrkande värdet af det hus, som utgjorde en del af arvet efter svärfadern, till blott 60,000 dlr. Höppener fick sina kostnader ersatta men skulle betala böter för missfirmelse. — På hans klagomål hos K. M:t, i hvilka han yrkade, att hofrättens *nuvarande* ledamöter borde vara skyldiga ersätta de förluster, som de *förutvarande* orsakat genom sitt beteende, föll ny dom den 30 nov. 1781, genom hvilken Höppener fick rätt uti *alla de*

Det var nu sonens lycka, att jag var i staden och på anmodan kunde taga emot denna obehöriga visiten; min ankomst i boden saktade hennes heroism, skeppar Kock *op sin skjipp* drog på axlarne. Järnkrämaren vandrade åt norr och hustru Österman [änkan] med sin älskelige skeppare åt söder.»

omtvistade punkterna; då emellertid samtliga ledamöter i underdomstolarna aflidit, fann K. M:t lämpligt, att den fiskaliska aktionen mot dem afstannade (såsom den långt förut faktiskt gjort); justitiekanslern ålades att vidtaga vederbörliga åtgärder med anledning af dröjsmålet i hofrätten.

Härmed voro ingalunda Höppeners vedervärdigheter slut. Nya tvister uppstodo, och först 1784 genom tvenne K. M:ts domar af den 22 mars fick han klara papper, så att han kunde utfå *hälften* eller något mera af sina fordringar. Senare yttranden af Höppener låta förstå, att det aldrig blifvit något af med rättegången mot hofrätten för dess försummelse.

Höppener var af en förmögen slägt och under 1760-talet tyckes hans ekonomiska ställning varit god. Han egde då utom hus i Stockholm två landegendomar, Wettsta i Uppland och Horn i Södermanland. Den sistnämnda sålde han emellertid 1770 och sedan tyckes det hafva gått utför i ekonomiskt hänseende. Orsaken låg väl däruti, kan man gissa, att Höppener mera var en ordets man än en handlingens; under sina politiska deklamationer och juridiska utsväfningar tyckes han hafva försummat sina affärer. Själf uppger han såsom en orsak till sin ruin, att han råkat i händerna på en procentare, järnkrämare Rosengren, genom vållande af en vän, en kapten Bauman, "i allra bästa välmening, men [genom ett] oförmodligt misstag, hvilket han sökt förbättra med sitt uppförande under all sin tid."

På grund af skulder dels till denne Rosengren, dels till en fröken Cronhjelm, hvars förmyndare Höppener varit, ägde utmätning rum hos honom först i Stockholm sommaren 1780 och sedan på hans gård Wettsta i Uppland. Vid den sista utmätningen skola enligt Höppener åtskilliga våldsamerheter blifvit begångna,

och den utmäta egendomen, »pretiöse möbler och nog sällsynte saker», till Höppeners och hans kreditörers förfång behandlats med stor vårdslöshet. Han anställde hos Svea hofrätt åtal mot landshöfdingen i Uppsala Rudbeck och dennes underlydande, och en rättegång uppstod, som fortgick i flera år och i hofrätten slutade med åtalets ogillande, utan att dock af de vidlyftiga handlingarna afgjort framgår, att Höppeners påstående om de begånga våldsamheterna varit osanna. I ett odaterat bref skildrar Höppener med starka färger sina olyckor. »Jag måste se min hustru och mina barn med tårar i ögonen ligga på halmkärvar, beröfvade allt hvad själfva mänskligheten icke kan umbära bland vildar och barbarer... Denna facklan satte elden i afundens och arghetens mig åtriktade dödellige skott. Till och med falska skuldsedlar, paskiller och nidingsvärk blefvo mig debiterade.» Likväl hade konungen 1776 med egen mun lofvat, »att mig skulle ske rätt så uti denna som den hvilande tryckfrihetssaken, ifrån hvilken jag har att räkna min utmärkta förföljelseperiod.» Sparre och hofrättens ledamöter, som buro agg till honom för händelserna 1774, voro, trodde Höppener, de egentliga upphofsmännen till alla hans olyckor.

Sommaren 1786 hade Höppeners affärsställning blifvit så dålig, att han försattes i konkurs. Emellertid bodde han kvar på Wettstagård ännu 1789, hvilket år hustrun där afled den 13 juni. Förhållandet till familjen, öfver hvars lidanden vid den våldsamma utmätningen 1780 Höppener ej kan nog utgjuta sig, synes icke hafva varit det bästa. »Sedan han förlorat all sin egendom på ett så tänkvärdigt sätt, dör han misantrop och har hvarken hustru eller barn till vänner. Hustrun begärde boskillnad, och det tvang honom till cession: barnen förakta och vanfräjda honom med sitt

uppförande: älsta dottern är blind, de 2:ne andra lägrade... Hvilka öden! Förbannade öden!»

Sitt lefnadssätt på Wettstagård skildrar Höppener uti några verser på följande sätt:

Jag går i mössa matt,
 på spiken hängt min hatt,
 arbetar som en träl,
 och därvid mår jag väl.
 I trasor går jag klädd,
 men sofver på min bädd

förutan samvetskval
 och falska vänners tal.
 Min mat är ganska slätt
 utaf en enda rätt.
 o. s. v.

I en anteckning säger Höppener: »alltsedan 1791 har jag haft mitt tarfliga uppehälle hos Bauman, men under hvad aftal vet jag icke.» Denne vän försökte på detta sätt gälda det af honom begångna, »olyckliga misstag» genom hvilket Höppener invecklades i procentaren Rosenbergs garn. Från Stockholm daterar han ett par skrivelser under 1790-talet och har väl mestadels vistats där. Då döden slutligen träffade honom, den 5 januari 1802, vistades han på Dufnäs.

* * *

»Gamle sanningshjälten är förvandlad till orakel och profet, ligger inhyst i en vrå, profeterar om riksdagsrevolutioner och läser tyska avisorna för hvarje månad med nya glasögon.» Så skildras Höppener — ty det är tydligen på honom dessa ord syfta — i ett »bref från Stockholm 1799.» Af sin ålder och omständigheternas makt afskuren från att ingripa i det politiska lifvet, som ju vid denna tid också var föga lockande, följde han dock med lifligt intresse alla händelser af vikt inom och utom landet. Det var nu han anlade sina vidlyftiga historiska samlingar och i rand-

glosor till dem utgöt sitt hjärtas bitterhet och tände rökverk åt sig själf. Från författarskap afstod han ej, om ock det numera endast var hans närmaste omgifning och vänner, som fingo del af hans politiska reflexioner.

De märkligare af dessa skrifter äro:

Grundsatser om tryckfriheten 1786;

Tvenne »burspråk» om lagskipningen och om riksstyrelsen;

Flera uppsatser från 1792 rörande riksdagen i Gefle m. m.;

Fria tankar om fria samfund, ej daterade;

Bondememorial till sockenstugan, och ett nytt Burspråk, båda från 1796;

Bref till ärlig svensk 1798; samt

Bref till min systerson, nu riksdagsman i Norrköping, den 14 mars 1800, hvilket utgjorde Höppeners »sista politiska testamente.»

Samtliga dessa uppsatser¹ bestå till större delen af allmänt hållna deklamationer, medan det positiva innehållet är ganska tunt. Sina satser framställer Höppener alltid med mycken tvärsäkerhet, och han tål aldrig hos läsaren det minsta tvifvel på deras ofelbarhet. För öfrigt skall man i dessa skrifter återfinna alldeles samma åsikter, som han redan framställt i sitt memorial om folkutflyttningen 1765, i sina ströskrifter från 1774 och sitt »Somnium politicum» 1779, hvilket sistnämnda blef af konungen »bifallet att i behörig tid försökas, hvilket verkligen skett, om han fått lefva». Höppeners reformförslag gingo hufvudsakligen ut på tillintetgörande af aristokraternas eller ämbetsmännens makt.

¹ En del af dem äro tryckta i Wallmarks strödda handlingar till publicistens historia.

I Sverige borde endast trenne stånd finnas, nämligen : 1) Näroståndet (borgare, bergsmän och bönder); 2) Läroståndet (präster och civila ämbetsmän); samt 3) Våroståndet (adel och krigsbefäl). Af dessa tre är det emellertid blott det första, som har någon betydelse; det är rikets styrka, »är det skapande ståndet», inför hvilket alla ämbetsmän och till och med konungen äro skyldiga att stå till ansvar. Till kontroll tjäna för resten dels tryckfrihet, dels »jus principalatus», I öfrigt är »svenska regeringsformen af 1720 så mästerligt författad för menige bästa till säkerhet om lif, ära och egendom, att den omöjligen kan förbättras.»

Jordbruket borde i främsta rummet uppmuntras, hvilket bäst skedde genom förlagslån af banken mot 3 % ränta. I stället för att det bästa folket drages från åkern till drängtjänst hos adeln, skola soldater permitterastilltjänst hos jordbrukarne. Om skogens skötsel röjer Höppener äfven omsorg; för att spara på densamma föreslår han, att ej blott alla hus utan äfven alla gärdsgårdar skola byggas af sten, liksom golfvet i bondstugorna bör vara af lera i stället för plank. Skråordningar och privilegier böra såsom skadliga upphävas, religionsfrihet införas, tidiga giftermål befordras o. s. v. »Se detta är nu rätta bonde-processen att bringa allmänna hushållningen i ordning och allmänna folket till eftertanke. Annan väg att återställa hälsa, krafter och allmän välmåga för rikskroppen gifs intet: men denna kuren är absolut säker, om regimen med förstånd ideligen iakttages.»

Beskow berömmar Höppener därför, att »de satser, han dref såsom statsförbättrare, voro hämtade ur *svenska* förhållanden, åsyftade endast svenska föremål». Sant är, att den franska revolutionen anmärkningsvärdt litet inverkat på hans åsikter, men så hade ju han

redan 1765 sitt eget ofelbara system färdigt. Wieselgren antyder, att det var Höppener, »som drog den unge Thorild in i politiska betraktelser, då han kommit från Lund». Hvad skäl härför kunna anföras, är mig icke bekant, men obestriddigen rätt har samma förf., då han påvisar det inflytande Thorild utöfvat på Höppener, hvilken, såsom af hans samlingar synes, med intresse följde den förres skriftställarverksamhet rörande ting, som voro Höppener mycket kära, främst tryckfriheten. Äfven stilistiskt kan detta inflytande spåras, såsom i grundsatserna om tryckfriheten 1786 eller i en sats sådan som denna: »Hvar och en skribent af snille är sitt fosterlands öfverhet.»

Höppeners karaktär och person skildras på följande sätt af hans vän, brefskrifvaren af 1788:

»Han är inte farlig, ty han är verklig godhjärtad och högsinnad öfver all nedrighet; vettig och allvarsam; icke hvar mans lämpe att gäckas med, i ty han är ock hård och handfast, hvilket han ock flera gånger visat arte et marte. Han liknar i allo den tilltagsne Cromwell och den redlige Engelbrekt, har i hög grad bægges egenskaper och alle resurser hos sig själf utom pänningar. Stort vett, oförskräckt mod, stark talemått, manlig, lakonisk skrifart, men bitter med genomträngande förstånd. Vir cum judicio audax et observantissimus æqui. Vågar för Guds namns ära, för sanning och rättvisa allt hvad af en behjertad man vågas kan.

En Milton pro populo Svecano...¹ Att han nu därföre hatas af domare och ämbetsmän, är intet underligt: det är rättvisans lott och det säkraste bevis på hans kapacité, som till deras lycka in processu orario icke så ömtålig kan kännas, som hans lyckliga

¹ Wallmark har här, lustigt nog, »Milo pro populo».

geni och talemått skulle utrita, om dess tunga hörsel ej hindrade. Ja, man har tagit sig för ordspråk, att djävulen själf hängde sig i helvete, om H[öppener] finge sin förlorade hörsel åter.»

En till Höppener riktad, af honom själf i hans album införd anonym dikt instämmer i denna rosenmålning.¹ Sista versen må här anföras:

»Sanningshjälte! Du blef skapad till orakel och profet.
för att hålla folket vaket till titanernas [aristoraternas] förtret
du ock hållit bågen spänder, stången riktad i balans,
både nåds och onåds händer binda nu din lagerkrans.»

Dessa idealiserade skildringar kunna icke hafva annat värde för oss än att visa oss, huru Höppener själf önskade se sig uppfattad.

Den sannaste bilden af Höppener får man — så synes det mig — af hans skrifter. Dessa kännetecknas genomgående af en i hög grad oratorisk, patetisk stil. Döfheten skall hafva hindrat Höppener från triumfer som talare, men oafsett detta voro icke de politiska förhållandena eller hans egen ställning sådan, att tillfälle gafs att slå några oratoriska slag. Anlaget fanns emellertid och har tryckt sin prägel på hans stil, och det till den grad, att det ibland ser ut, som ville författaren framhäfva denna egendomlighet genom typografiska medel, genom kursivering, genom inskjutna »N. B.», genom att isolera på en rad sina anatem och utrop.

En sansad diskussion, en lugn bevisföring äro ej

¹ Titeln är »Till Sanningens hjälte» 1799. Med tanke på H:s vanliga sätt att beröma sig själf kan man ej annat än miss-tänka H. för att själf vara författaren. — En annan dikt mot aristokraterna och förföljarna i allmänhet har han 1789 signerat Torgny. Flera andra politiska stycken på vers i albumet och samling äro måhända af H.

Höppeners sak; för honom äro motståndare eller motparter antingen kanaler eller idioter eller bägge delarna på en gång, och från sin höjd af moral och religion, af vetande och skarpsinne störtar han så ned för att med ett slag alldeles krossa dem. Han älskar att därvid grunda sina anfall på några, helst latinska, juridiska eller mera allmängiltiga slagord, citater eller »lagar», dem han enligt Thorilds recept själf uppgjort.

Det positiva innehållet i Höppeners politiska skrifter är ytterst ringa. Såsom jag förut nämde, lefde han på några få principer, hvilka han aldrig tröttnade att åter och åter omtugga, och till slut blefvo de för honom verkliga trosartiklar. Detaljerna af dessa samhällsförbättringar intresserade honom föga, och han gjorde rätt i att icke söka noggrannare utveckla dem, ty då han en gång undantagsvis gör ett försök härtill, blir resultatet blott, att han lägger sin egen opraktiskhet i öppen dag.

Bristen på positivt innehåll söker Höppener dölja genom att krydda sin anrättning med oratoriska blomster eller kanske rättare sagt ovett. Häruti ägde han ock en betydande förmåga, som tillvann honom erkännande till och med af en publik, som i detta fall var så bortskämd som den svenska vid denna tid — man erinre sig tonen i den svenska pressen under frihetens sista år! För Höppener var det en njutning, ja, ett behof att höra sin egen stämma genljuda; frasen var hans guddom. Han hade måhända en verklig om ock ytlig entusiasm för de demokratiska principerna, men i grund och botten låg det honom än mer om hjärtat att få gifva luft åt sin jäsande ilska mot värkliga eller inbillade fiender och därtill låta sin egen person framträda i frasernas bengaliska belysning, aftecknande sig i all sin oegennyttiga, oförskräckthet och

adelhet emot de omgifvande skuggorna. Till sist trodde Höppener nog själf fullt och fast på alla de förskönande utsmyckningar och omklädnader, hvarmed han utstyrt sina motiv och sina handlingar.

Det ligger ingenting orimligt i hans uppgift, att han uppbyggt konungen med sina statsfilosofiska spekulationer. Man känner denna Gustafs verkliga välvilja, på grund af hvilken han tolererade dylika admonitioner, hälst när de, såsom hos den bekante Halldin, hade en tillsats af mystik. För detta var Höppener icke alldeles främmande. Sina regeringsprinciper af 1779 säger han sig hafva byggt på en syn, och hans uppträdande i tryckfrihetsfrågan hade förebådats af en dylik.¹ — Mellanhanden vid denna förbindelse var, synes det, C. Fr. Scheffer, hvilken i allmänhet vid valet af sina litterära protegéer (t. ex. Simming och Ristell) ej var så nogräknad.

Under sina senaste år blef Höppener Gustafs afgjorde, om ock icke öppne fiende. Han har i sina samlingar upptagit en mängd ströskrifter om konungen och försett dem med talrika randanmärkningar, i hvilka han utgjutit sitt hat mot kungen och hans gunstlingar från senare år och till det värsta uttyder alla hans handlingar. Detta omslag i stämningen kan till någon del hafva berott på svikna förhoppningar om understöd, men i de politiska förhållandena funnos skäl nog till affall från konungen. Huru många voro icke de fosterlandsvänner, som med uppriktigt jubel hälsat den 19 augusti 1772, men sedermera funno sig bittert gäckade i sina förväntningar.

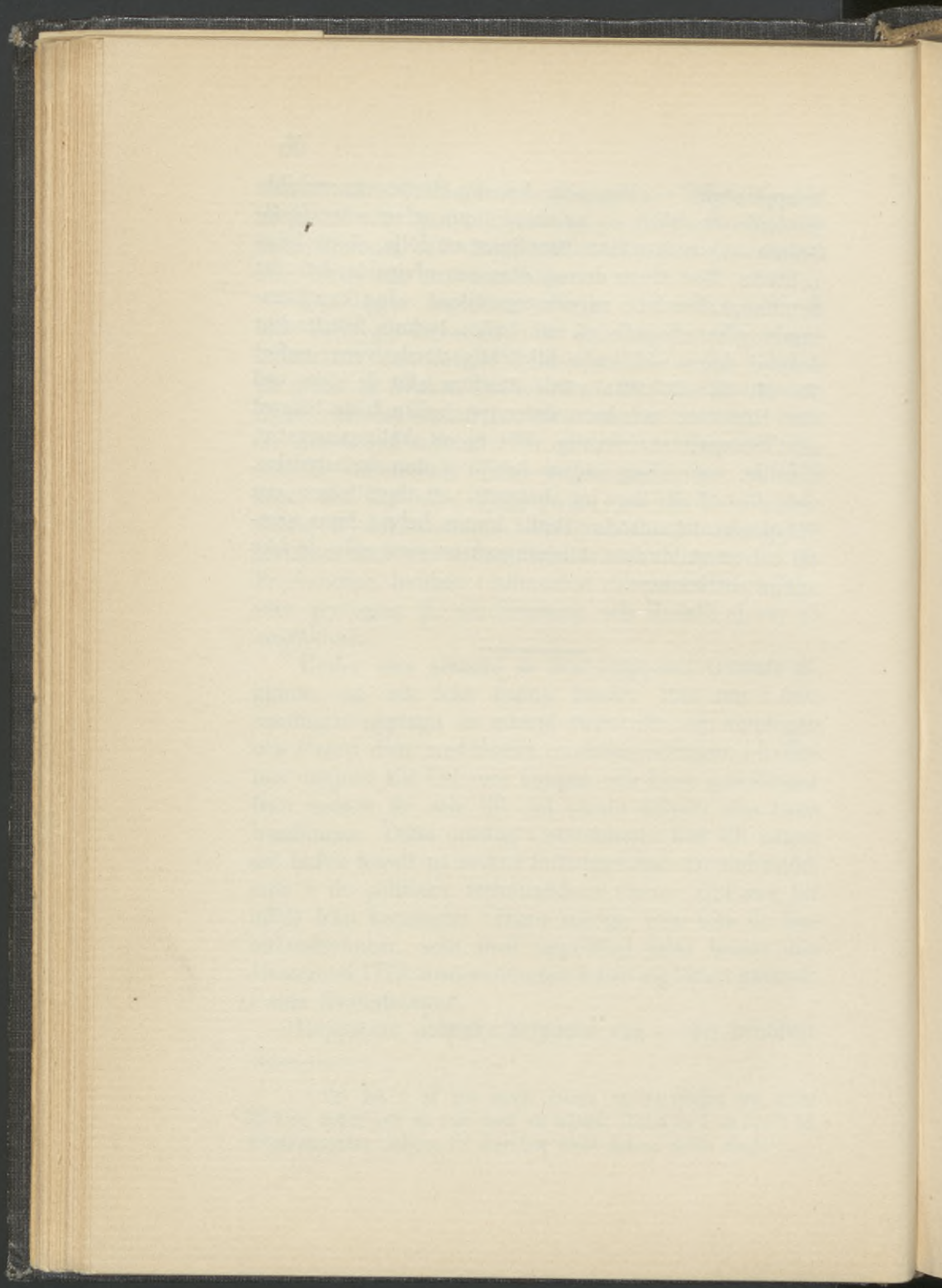
Höppeners politiska betydelse var — det behöfver

---

¹ Uti Bd. 5 af H:s saml. finnes en berättelse om, huru H. i en dröm sett en oxe med ett hölass skena in i en butik på Köpmansgatan; någon tid därefter hade denna dröm slagit in.

knappt sägas — ringa nog. Liksom Höppeners enskilda lif hade en sida — processen om arvet efter föräldrarna —, som han fann lämpligast att dölja, så var hans politiska färd äfven den ej utan sin afvigsida, här det betalda skrifveriet i regeringens tjänst. Jag kan ingalunda göra anspråk på att hafva lyckats fullständigt belysa denna del, men tillräckligt torde vara anført för att till sitt rätta värde återföra alla de stora ord om Höppener och hans dater, på hvilka hans biograf af 1788 varit så frikostig. Det är ett skäligen negativt resultat, men äfven sådana äro ju ej utan sin betydelse, och för öfrigt har jag hoppats, att berättelsen om Höppeners lefnadsöden skulle kunna belysa hans samtid och särskildt dess rättegångsväsen samt sålunda icke sakna sitt intresse.

SVERIGES SISTE CENSOR.

STEVENS' PISTOL LOCKS

»Hvem är imprimatur i år?» spørjer hos Holberg Per Degn den från universitetet nyss hemkomne Erasmus Montanus och ger därmed uppslaget till en lärd diskussion, som i hög grad imponerar på åhörarne. Per Degn hade iakttagit att på tryckta skrifter stod att läsa Imprimatur (Må tryckas) jämte ett personnamn, och däraf hade han dragit den slutsatsen, att den ämbetsman, som handhade inseendet öfver tryckpressens alster kallades imprimatur. Som vi veta var titeln censor, och tillsyningsmän med denna benämning existera ju ännu t. ex. i Finland och Ryssland, hvarifrån vi jämt höra nya historier om censurens framfart i synnerhet gentemot den periodiska pressen.

Denna tillsyn öfver det offentliga ordet har gamla anor, är nästan samtidig med boktryckerikonsten; knappt hade denna börjat taga fart förrän vederbörande — andliga och världsliga myndigheter — fäste sin uppmärksamhet på densamma och voro betänkta på åtgärder, som kunde förhindra spridandet genom pressen af yttranden, de där icke voro politiskt eller religiöst ortodoxa. Här i Sverige se vi redan Gustaf Wasa ingripa med ett påbud att det af Biskop Brask i Söderköping inrättade tryckeriet skulle helt nedläggas, detta tydligen emedan han befarade, att det skulle användas i den katolska oppositionens tjänst. Först under 1600-

talets lopp blef emellertid censurväsendet närmare ordnat, och slutligen fastställdes under Karl XI på detta som på andra områden bestämda former. Det skedde genom den instruktion, som år 1688 af kanslikollegiet utfärdades för N. Rubens, som två år förut blifvit utnämnd till censor regius.

Enligt denna instruktion hade censor sig ålagt att öfverse alla för tryckning afsedda skrifter med undantag af akademiska disputationer, som granskades af vederbörande fakultet; skrifter i religiösa ämnen skulle dock jämväl uppvisas för vederbörande domkapitel, innan censor tillät dem att utkomma. Vidare hade han att tillse, att icke utrikes ifrån skadliga böcker infördes och i riket till salu utbjödos, och borde därjämte genom korrespondens med utländska lärda män göra sig underättad om det värdefullaste, som i utlandet utgäfves. Det var sysslor nog för ett helt kollegium, såsom Andreas Nordencrantz yttrar i sin berättelse om censuren i Sverige. Också kom censorns värksamhet väsentligen att bestå i meddelande af imprimatur på de till honom inlämnade arbetena. I tvifvelaktiga mål hade han att hänvända sig till kanslikollegiet, som af gammalt haft befattning med hvad som rörde litteraturen. Censorsinstruktionen ersattes sedermera af en paragraf, den tjugonde, uti den år 1720 utfärdade nya kansliordningen.

Hur lifligt öfvertygad man än må vara om tryckfrihetens nödvändighet, må man dock ej strax bryta stafven öfver Karl XI:s censursinstitution. Den icke blott förklaras af »de mest policerade exempel och af samtidens tänkesätt» — ännu vid debatten om 1766 års förordning ville t. o. m. vänner af tryckfrihet bibehålla censorn, — utan den hade äfven ett välgörande inflytande. Främst vill jag erinra om, att Sverige före Gjørwells framträdande knappt hade ens en tillstym-

melse till offentlig kritik, och att censorn ofta utgjorde ett surrogat för denna. Från de tidigare censorernes, Rosenadlers och Benzelstjernas, verksamhet skulle många exempel på ett sådant förhållande kunna anföras; jag åtnöjer mig med att hänvisa på huru den förre i råd och dåd stod Dalin bi under utgifningen af Argus.¹

Vidare utgjorde det en afgjord vinst för författarne i teologiska ämnen, att de ej uteslutande voro underkastade det zelotiska presterskapets godtycke, utan kunde påräkna understöd mot detta hos de högt bildade och frisinnade män, som innehade censorsämbetet. Vackra drag af de svenska censorerna i detta hänseende förtälja kanslikollegiets protokoller.²

G. Benzelstjerna, som var censor 1737—1746, förde noggrann journal öfver de till censur inlämnade skrifterna, hvilken journal, för ej länge sedan utgifven i tryck, kastar ljus öfver hans ämbetsgärning. Man finner nu exempel på att myndigheterna fingo ingripa för att stäfja de begynnande anspråken på yttrandefrihet i politiska ting, hvilka anspråk Benzelstjerna ej alltid ansåg otillbörliga. Då han tillåtit tryckningen af »En redelig patriots tankar öfver förbudet på bränvinsbrännande», beslöt kanslikollegiet d. 7 april 1741, att ehuru intet

¹ Å andra sidan kunna väl fall anföras, då Rosenadler drog åt banden hårdare än nödigt; så förbjöd han 1733 en nyårsönskan till konungen, helt enkelt emedan han ansåg den hvarken till pensée eller poesi värd att presenteras en så hög person. Anonyma författare såg han med oblidade ögon, enär han icke kunde efter önskan göra dem muntliga föreställningar; att han blef misslynt, då J. Wilde begärde, att han skulle kontrollera citaterna i W:s Historia pragmatica, kan ej förtänkas honom.

² 1721 klagade Rosenadler, att presterna ingererade sig uti saker, som ej anginge dem; så hade öfverhofpredikanten i sin senaste predikan förklarad den, som gifvit imprimatur på en del uppgifna böcker, fördömlig.

förgrifligt i densamma funnes, censor skulle hädan-
 efter tillse att inga sådana *rubriker* trycktes, enär det
 icke vore tjänligt att någon yttrade sina tankar om
 kungliga förordningar. Med anledning af några 1745
 utkomna skrifter af den bekante E. Salander om växel-
 kursen och den dyra tiden lät rådet genom kanslikolle-
 giet antyda censor, att hädanefter inga skrifter, som
 rörde gällande eller framdeles utkommande författningar
 i hushållningen, finge tryckas. På det hela taget rådde
 dock sämja mellan kanslikollegiet och censor under
 Benzeltjernas tid; helt annorlunda blef förhållandet,
 sedan hans efterträdare Nils von Oelreich började hand-
 hafva censuren.

Född i Örsjö 1699 efter faderns död — denne hade
 varit auditör vid skånska kavalleriet — och före fyllda
 fyra år äfven moderlös hade Oelreich under sina upp-
 växtår att kämpa mot den yttersta fattigdom. Han
 omhändertogs först af en morbror, föreståndare för ett
 hospital i Malmö, och efter dennes snart inträffade från-
 fälle af en sköterska därstädes, som med sina små
 medel beredde honom tillfälle att besöka skolan, så att
 han 1716 kunde blifva student i Lund. Här blefvo snart
 hans vackra anlag och flit uppmärksammade af bl. a.
 Andreas Rydelius, han erhöll understöd och kunde fort-
 sätta studierna, till dess han 1726 blef fil. magister och
 följande år kort efter hvartannat docent i matematik
 och adjunkt i filosofi, hvarefter han flyttade till Stock-
 holm såsom lärare för presidenten Hans von Fersens
 söner Axel och Karl, den förre den sedermera så be-
 kante hattchefen. I Stockholm kvarstannade Oelreich
 till 1734, ehuru han redan 1732 utnämnts till bibliote-
 karie och e. o. professor i lärdomshistorien vid universi-
 tetet i Lund. För denna anställning hade Oelreich tvifvels-
 utan sin förbindelse med det Fersenska huset att tacka.

Visserligen kunde Oelreich ej ens gentemot sin beskyddare fullt behärska sitt lynne; af ett presidenten Fersens bref till honom (sept. 1735) framgår, att han icke alltid »på ett anständigt sätt bemött» sina disciplar och skilsmässan från dem tyckes icke ha varit fullt frivillig, men Oelreich har nog snart tagit skeden i vackra hand, ty hans förbindelser med Fersenska huset omtalas senare såsom goda; så t. ex. i ett uti Bergianska samlingen bevarat bref af 1748 från J. Gyllenborg.

För bibliotekets förkofran skall Oelreich visat nit, men lång blef icke hans vistelse i Lund, ty 1739 gaf han sig ut på en sexårig utländsk resa, då han besökte Tyskland och Holland. Redan samma år han reste ut hade han blifvit befordrad till professor i teoretisk filosofi och återvände till Lund, säger Gjørwell, »som en lärd charlatan, tänkte braf i sin sfär och hade en vig mun, hvarföre han ock illa tilltygade adjunkten Olin, som ofta med arghet opponerade på honom.» Hurudant tankeutbytet mellan dessa båda filosofer varit, kan man döma därutaf, att Olin en gång till universitetets myndigheter ingaf en skrift med klagomål, att Oelreich 1745 en decembermorgon mellan 7—8 inkommit på hans föreläsning och öfverhopat Olin »i trettio personers närvaro med oerhörda smädelser»; Oelreich hade beskyllt Olin för att neka Guds försyn och att vara okunnig i latinska språket och vidare yttrat, att de studenter vore beklagansvärda, som i examen finge skämmas för de meningar de inhämtade af en sådan idiot som Olin.

Icke blott uti filosofiska ordbyten ådagalade Oelreich sin viga tunga; redan under sin bibliotekarietid hade han med sin trätgirighet ställt till skandaler uti det akademiska konsistoriet. Med bedröfvelse såg hans forna beskyddare den värdige Andreas Rydelius Oelreichs framfart och däraf uppkommande strider, som erinrade

om de tider då hans farfar, universitetets förste prokansler, kämpade med biskop Winstrup om högsta makten. Det behöfdes icke så viktiga ting för att bringa sonsonen i harnesk; de ömkligaste småsaker retade dennes ömtåliga själfkänsla. Sålunda tvistade han med ett par kolleger Menlös och Engeström om rangordningen, då de skulle gå brandsyn i staden, och »det allra sällsammaste är», yttrar Oelreich 1735 i en klagoskrift hos kanslern »att akademiräntmästaren sätter stolen för mig och säger öfverljuddt, att jag bör sitta nedanför honom.» — Det retade Oelreich att hans stol såsom bibliotekarie vid öfverläggningarne i konsistoriet ej fick stå i jämbredd med professorernas vid bordet; för att få ett slut på tvisterna utnämndes Oelreich 1737 till ordinarie professor i lärdomshistoria. Oelreichs ärelystnad satte sig emellertid högre mål. Redan 1737 hade han sökt censorssysslan vid Rosenadlers afgang från densamma och denne skall hafva önskat honom till sin efterträdare. Men en annan, kgl. bibliotekarien Gustaf Benzelstjerna, hade en bättre förespråkare; drottningen och flera af riksråden lade sig ut för honom och så blef han ock utnämnd. Då Benzelstjerna nio år därefter afled, förnyade Oelreich sin ansökan och nu med önskad framgång.

För censursämbetet var Oelreich i fråga om nödiga kunskaper väl utrustad, men han var ingalunda i besittning af den försiktighet och takt, som voro ej mindre nödvändiga. Ämbetets art gaf lätt anledning till tvister med både öfverordnade myndigheter och författare eller förläggare, och Oelreich var ej den, som vinnlade sig om att förlika de olika intressena. De stigande anspråken på en utvidgad tryckfrihet, hvilka både tidsandan och regeringssättet bidrogo att framkalla, gjorde jämväl censurens handhafvande vanskligare än tillföre.

Oelreich hade nog också sympatier för en frisinnad tolkning af de förordningar, som skulle tjäna honom till ledning, men han hade, såsom vi framdeles skola se, ofta äfven andra, mindre oegennyttiga skäl till att gifva skriftställarne så fria tyglar, som han möjligtvis tordes. Den öfversikt af hans värksamhet såsom censor, till hvilken jag nu öfvergår, kommer ock att till största delen bestå af en skildring af alla de tvister, som uppstodo på grund af hans sätt att handhafva sitt ämbete.¹

* * *

I likhet med sina företrädare och oftare än dessa kom Oelreich i delo med presterskapet. Ett bland cencorns åligganden var att tillse, att icke förgriflig litteratur spreds bland allmänheten genom bokauktioner, och Benzelstjernas journal erbjuder talrika exempel på tillfällena, då han ur auktionskataloger strök titlar på förgrifliga skrifter. Då nu 1747 Samuel v. Triewalds stora bibliotek skulle försäljas, insände prästeståndet till kanslikollegiet en förteckning på däruti befintliga arbeten af denna art, hvilka det funnit upptagna i katalogen. Oelreich afgaf den 7 april en vidlyftig förklaring, hvori han gaf Benzelstjerna skulden, och upplyste fjorton dagar senare, att de farliga böckerna blifvit vid auktionen inropade af åtskilliga litterata män, »hvilka sådant ej kunde betagas.»

Oftast låg Oelreich i strid med Stockholms stads-konsistorium, som hade att vaka öfver i hufvudstaden utkommande och till salu utbjuden andlig litteratur, och som nitiskt ingrep, hvar helst det anade kätterii. Desto

¹ Om än mycket därvid ej i och för sig kan göra anspråk på intresse, hafva dock dessa händelser sin betydelse såsom förberedande tryckfrihetens slutliga genombrott.

mer öfverraskande måtte det hafva varit för dess medlemmar, då de en dag funno sig anklagade för bristande omsorg om lärans renhet. År 1748 hade konsistoriet godkänt en till detsamma inlämnad öfversättning af den danske pietistiskt sinnade teologen Pontoppidans didaktiska roman Menoza, men när den därefter kom till Oelreich, förklarade han boken kättersk. Orsaken var väl, att han i konsistoriets yttrande spårat ett anspråk på rättighet att döma öfver hans, censorns, åtgärder. Oelreich lyckades få kanslikollegiet på sin sida, och arbetet återremitterades den 14 okt. till konsistoriet. D. 9 nov. inkom detta med sitt svar. Oelreichs oväntade nit för ortodoxien var ej i konsistoriets smak; det förklarade, att det nog skulle hålla uppsikt öfver icke blott lärans renhet utan äfven dess »befredande mot dem, som uti vår tid under en förvänd ömhet luta sig till något afvikande parti», och hvilka skriften säger »omföras af allehanda lärdomsväder.» Kanslikollegiet gaf censor rätt och förbjöd arbetets tryckning d. 14 nov. 1748. Nu ingick konsistoriet d. 29 nov. till kollegiet med nya klagomål öfver censor, som först fem månader därefter fann för godt att afgifva sin förklaring.

Emellertid hade en prästman vid namn Olof Öhrlin fattat planen att under pseudonymen Alethophilus ark för ark utgifva ett arbete, som skulle afhandla stridiga meningar inom teologien och särskildt vederlägga den nyssnämnda romanen Menoza. Några ark hade också verkligt utkommit med imprimatur af kanslirådet Estenberg, som under Oelreichs tillfälliga tjänstledighet förstått hans syssla. Detta kunde naturligtvis det Stockholmska konsistoriet icke finna sig uti, utan anmälde (i september 1749) skriften till laglig beifran hos kanslikollegiet. Estenberg försvarade sig med att konsisto-

riets egen præses Bergius tillstyrkt arbetet. Äfven ärkebiskop Benzelius hade i bref till kollegiet uttalat sitt missnöje, hvilket emellertid egentligen synes hafva gällt den omständigheten, att skriften utgafs »veckotals som en avisa.» Häraf uppstodo nu vidlyftiga förhandlingar, som resulterade uti kanslikollegiets cirkulär af d. 12 febr. 1750 till samtliga konsistorier angående teologiska censurens ordnande.

Öhrlin hade emellertid funderat ut ett sätt att få fortsätta den under tiden inställda fortsättningen af hans skrift. Vore Stockholms konsistorium böjt för att ha öfverseende med pietismen, så kunde det ju finnas andra teologer, som voro ömmare om renlärigheten. Öhrlin fann ock sådana uti medlemmarne af Åbo universitets teologiska fakultet. Oelreich tyckes ha funnit detta sätt att bedraga hans fiender, de Stockholmska prästerna, synnerligen lyckat, men desse gäfvo ej tappt utan upphäfde nya klagorop. Kanslikollegiet kunde ej undgå att finna tillvägagångssättet besynnerligt och förehöll de andliga herrarne i Åbo detta. Men dessa vore ej så lätta att komma till rätta med, ty såsom medlemmar af teologiska *fakulteten* förklarade de sig vara okunniga om det ofvannämnda cirkuläret till *konsistoriet*. En vidlyftig brevväxling uppstod, där man ser fakulteten konsekvent besvara kollegiets till konsistoriet riktade skrivelser; till slut måste kollegiets president Tessin ingripa i sin egenskap af Åbo akademis kansler för att skaffa kollegiet respekt.

Det var hvarken första eller sista gången man gäckade den teologiska censuren på detta sätt genom att låta den ena andliga myndigheten, med eller utan egen afsikt, desavouera den andra. Kanslikollegiet hade själf en gång — det var redan 1730 — beslutat anmoda Upsala teologiska fakultet att censurera några skrifter

utan att därvid yppa, hurusom Stockholms konsistorium vägrat godkänna dem. — Från en senare tid finnas flere liknande fall, bland hvilka följande är ett. En magister J. Gadelius hade 1753 i Göteborg hållit en predikan, däri han »trakterat det ämnet om komedien» så skarpt, att en del herrar göteborgare, som däraf funnit sig träffade, inför stadens konsistorium klagat, att han rent af uppviglat menigheten till uppror. Några år därefter hade emellertid denne likväl fått sin predikan publicerad, sedan han från Lund genom teologie professoren Wählin därstädes erhållit tillstånd till tryckning. Att Göteborgs konsistorium kände sig djupt upprört häröfver och gjorde mycket väsen af tilldragelsen, säger sig själf.

Förhållandet mellan Oelreich och konsistoriet i Stockholm förblef äfven under hans senare tjänstetid fientligt. Ämnen till tvister gäfvo i synnerhet Gjörwell och E. Ekholm, efter hvarandra redaktörer af den litterära tidskriften Svenska Mercurius och båda besmittade af det hernhutiska kätteriet. I anledning af en för nämnda tidskrift afsedd recension insände konsistoriet till kanslikollegiet (januari 1762) sina reflexioner öfver, huru anmälningar i allmänhet borde vara affattade för att icke åstadkomma förargelse och skada. Skriften slöts med en begäran, att alla svenska journalister borde få uttrycklig påminnelse att inskränka sig till blotta referat af teologiska arbeten och icke understå sig »att bifoga sina egna förklaringar och anmärkningar» eller ens genom citat »liksom rekommendera vissa ställen och hypoteser.» Det var just ingen blygsam begäran och den blef också af kanslikollegiet afslagen.¹

¹ Ekholm, i trätgirighet Oelreichs vederlike, ofredade oupphörligt konsistoriet med begäran om imprimatur på än den ena, än den andra kätterska skriften. Hade en väl blifvit förhjuden, kom den snart tillbaka under ny titel för att röna samma öde.

På riksdagens begäran hade en förordning af d. 9 febr. 1748 förklarad, att det skulle stå en hvar fritt att yttra sina tankar i ekonomiska frågor — naturligtvis efter förutgången censur. Emellertid medförde detta påbud ej stort gagn, ty då Oelreich lämnat imprimatur på dels en traktat om bränvinsbränning, dels ett »samtal mellan en svensk, en engelsman och en holländare» angående anläggande af en ny krigshamn vid Malmö, ansåg sig kanslikollegiet häraf hafva fått tillräckligt skäl att så godt som tillintetgöra den vunna friheten genom att den 8 februari 1750 bestämma, att »hvad uppå regeringens verkställighet beror, eller ock dess redan tagna författningar granskar och dömmar», ej finge offentliggöras.

Icke förty tillät Oelreich tryckningen af en traktat om prästerskapets löner, men vid riksdagen 1752 klagade detta stånd hos sekreta utskottet, som stadfäste kanslikollegiets förklaring, ehuru Oelreich påpekade att i dylikt fall inga skrifter i politik eller hushållning öfver hufvud kunde utkomma.

Redan förut hade ett kgl. bref af den 2 nov. 1749 på begäran af ryske ministern förbjudit J. Montins med Oelreichs bifall tryckta traktat om »Borgerlig regering», och därvid inskräppt, att censor borde ej blott noggrannt ställa sig gifna föreskrifter till efterrättelse, utan äfven före tryckningen i kanslikollegiet uppvisa alla skrifter, som rörde »teologiska kontroversier, regeringssätten eller våre och andre makters stater.»¹

E. drog sig ej för att anklaga konsistoriets egne medlemmar för bristande renlärighet och en gång "citerade" han hela konsistoriet för kämnärsrätten samt anhöll om handräckning därtill hos justitiekanslern, som emellertid fann en slik åtgärd "aldeles otjänlig."

¹ Känt är, att hattarna ej försmäddes att från predikstolen utsprida sina läror, och En Ärlig Svensk rekommenderade detta

Trots all försiktighet utkommo fortfarande åtskilliga tryckalster utan att hafva undergått censur; ett kgl. bref hade 1747 utgått mot detta oskick och 1751 klagade Oelreich hos kanslikollegiet öfver liknande missbruk. Då han några år senare (1756) begärde att få från boktryckarne infordra förteckning öfver allt, som från pressen utkommit sedan 1749, förklarade kollegiet märkligt nog, att »tvång och inkquisitioner äro för litteraturens uppkomst hinderliga», och afslog hans anhållan. Andra förslag rörande litteraturen och boktryckerierna, dem han framlade i november 1754, affärdades helt

---

agitationssätt; då det användes af motpartiet, tolererades det emellertid icke. Prosten D. Evensson i Norrköping hade i en (sedermera af trycket utgifven) likpredikan öfver kyrkoherden Björks hustru bl. a. yttrat: "Visheten sitter inte alltid under hatten utan ock så snart och stundom mer under mössan." Detta berättades i rådsammaren d. 3/3 1749. Evensson förklarade väl, att äfven i bibeln förekommo liknelser, och att han brukat dessa uttryck icke om stridande partier, utan om "såtaste vänner, som man och hustru alltid böra hållas för", men fick på grund af beslut d. 22/12 s. å. skriftlig varning. Biskop Anders Rhyzelius, en ifrig mössa, hade i bref till Evensson påtagit sig ansvaret och försvarat dennes handlingssätt, hvarför äfven han af justitiäkanslern Löwenhjelm i ett halft privat bref af d. 23/1 1750 erhöll en varning. Det hette här, att det tycktes gå något för långt, då "h. Biskopen vill anse sin censur för så infallibel, att prosten icke behöfde bekymra sig om något försvar"; Rhyzelius fick vidare uppbära förebråelser, emedan han velat försvara Evenssons uttryck därmed, "att det varit anständigare nämna sådana ord, än säga: under särcken och byxorne". Då han yttrat, "att en ond och vrång människa sugit förgift ur detta sköna blomstret", hade biskopen gjort sig "emot 8:de budet till en kalumniant", enär han ju visste, att en revisionssekreterare på befallning uppsatt anmärkningar öfver den i fråga varande predikan. Slutligen tillade Löwenhjelm, att blott försyn för biskopens ämbete och ålder afhållit honom från att låta brefvet komma för öfverhetens ögon.

kort såsom mera välmenta än af behovet påkallade; allt sammans blefve ordnat, om blott förordningen om boktryckerierna noga efterlefdes.

Oelreichs förhållande till sina förmän i kanslikollegiet var, såsom af det omtalade framgår, ej det bästa, och hans begäran att blifva kansliråd med säte och stämma i kollegiet i ärenden som rörde censuren rönste motstånd i kollegiet. Likväl beviljades densamma af regeringen 1749.¹ Oelreichs inträde i kollegiet var väl knappast ägnat att bilägga tvistigheterna, då hans personliga uppträdande var ytterst anspråksfullt och retsamt, men likväl förekommo ej några häftigare sammanstötningar under tiden före 1755. Sådana blefvo där emot vanliga sedermera, då Oelreich genom utgifvandet af En Arlig Svensk vunnit en ställning i den politiska världen, och tilltrorde sig att uppträda med större hänsynslöshet. Krigstillståndet med kanslikollegiet blef småningom permanent.

* * *

Det första arket af nyssnämnda märkliga veckoskrift företedde Oelreich d. 25 febr. 1755 i kanslikollegiet, hvilket fann det »utlofva en afhandling af hvarjehanda moraliska ämnen», hvarför auktorn borde uppmuntras och privilegium tillstyrkas. Innan detta hann beviljas, hade emellertid veckoskriften börjat visa, hvad den verkliga bar i skölden; redan i andra arket afhandlades, hvad ett rätt begrepp om frihet innebar, och i det tredje framskyntar den innersta afsikten: att med anledning af striderna mellan konung och råd till det senares förmän bearbeta opinionen till den förestående riksdagen. Kansli-

¹ O. adlades af konungen 1747, men blef först 1756 introducerad.

kollegiet hade visserligen året förut den 25 sept. förbjudit utgifvandet af en veckoskrift, Stockholms Espion kallad, helt enkelt emedan den innehöll politiska reflexioner, men detta visade sig *nu* icke vara något hinder. Väl gäfvade En Ärlig Svensk anledning till diskussioner, men kollegiet befarade ingen skadlig påföljd däraf, utan förbehöll sig blott att framdeles undfå del af tidskriften. I detta kollegiets handlingssätt spårar man tydligen en påtryckning från de maktägande.

I rådet uppstodo också diskussioner närmast med anledning af konungens vägran att underteckna privilegiet, men rådsherrarne voro naturligtvis alldeles icke hågade att vidtaga några åtgärder mot den som försvarade deras egen sak, och Höpken förklarade vid detta tillfälle, att tryckfriheten vore »ett essentielle af friheten». Äfven ärkebiskop Benzelius besvärade sig öfver skriften, då bibelns ord däri missbrukats, men Oelreich försvarade sig skickligt, och rådet var fullkomligt tillfredställt med hans skäl.

Att Oelreich var Ärlig Svensks utgifvare, är säkert, ty han åberopade oemotsagt detta förhållande såsom en merit, men lika klart är ej, hvilka de personer voro, som stodo bakom. Fersen, som åtminstone sedermera ogillade uttryckens häftighet, påstår i sina anteckningar, att skriften tillkommit på tillstyrkan af Tessin. Görwell yttrar: »Auktoren kan ej nämnas, ty den är mångfaldig. Atskilliga kvicka personer fingo vissa ämnen att samla uti, som sedan hos censor deponerades.» En samtida nyhetskorrespondent berättar, att den var »tillhopa smidd af en så kallad klubb, bestående af 10 à 12 förnäma råds- och andra personer, utom adjutanter, hvilka haft sin samlingsplats hos framl. öfverhofintendenten Härlemans änkefru, grefvinnan Liewen,» — en uppgift, som betvivlats, men vinner trovärdighet däraf,

att fru Hårleman af riksdagen erhöi en pension af 2000 dlr. s. m. såsom belöning för sina förtjänster om utgifvandet af En Årlig Svensk. Samma korrespondents påstående, att veckoskriften före tryckningen hemligen genomsågs af både rådet och kanslikollegiet, är däremot mindre troligt; det senare åtminstone framställde flera gånger allvarliga anmärkningar mot vissa nummer.

På innehållet är här ej platsen att ingå; det utgjorde ett försvar för regeringssättet riktat främst mot konungaparet och med särskildt betonande af rådets myndighet. Oelreichs försvar för friheten torde nog hafva varit uppriktigt; Sveriges »sälla regeringssätt» med alla dess intriger, dess ämbetsmannavälde och tillfällen till »memorialer» om likt och olikt kunde ej annat än tilltala ett sådant lynne som Oelreichs. Ej håller var han okänslig för de rika tillfällen till mer eller mindre rättmätigt förvärf, som tiden erbjöd och dess anda ej strängt förbjöd.

På En Årlig Svensk förtjänade Oelreich nog ej så litet. Hattarna mottogo skriften med förtjusning och gjorde mycket för dess spridning. En ny upplaga af de första numren blef nödvändig, och den ofvannämde korrespondenten anslår i maj de fasta prenumeranterna till 400 — ett för den tiden rätt aktningvärdt tal. Afsättningen motsvarade dock ej Oelreichs beräkning, ty han fick, som vi skola se, ett betydligt restlager kvar; enligt uppgift af Gjørwell skall han hafva tryckt 2000 exemplar, men icke sålt hälften. Orsakerna härtill voro flera; främst kanske det oerhördt höga pris, som Oelreichs penningbegär åsatt skriften, vidare dess vidlyftighet och omständighet och slutligen kanske ej minst det rykte, som man utspridt, att samtliga prenumeranter blefvo antecknade vid hofvet. Den nämde korrespondenten framhåller detta jämte det »uppenbara skinneriet»

såsom skäl, hvarför han nöjt sig med att »då och då på kaffehusen» läsa arken. Äfven den offentliga belöning, som hattarna ville tillerkänna Oelreich, höll på att blifva lika med noll, enär stånden och särskildt det med hans censur högst missbelättna presterskapet motsatte sig densamma; sekreta utskottet fann en, visserligen olaglig, utväg, i det att det öfverlämnade sakens afgörande åt rådet. I kanslikollegiet, hvars yttrande infordrades, och som under tiden fått nya anledningar till missnöje med Oelreich, började man framkomma med åtskilliga anmärkningar; dessa afklippes af presidenten, men i stället för de af adeln föreslagna 24000 dlr. s. m. — hvaraf 16000 skulle gå till författaren och 8000 till censorn — föreslog kollegiet blott 3000. Oelreich upphäufde ett verop: då en gardist fått 12000 dlr. och advancement, en korpral 100000 dlr, advancement och adelsskap, yttrade han i en inlaga med syftning på angifvarne af revolutionsförsöket 1756, »huru skulle då jag, som är kansliråd, med heder kunna taga emot 500 plåtar, då man eftersinnar utaf huru många nog gällande män jag blef angripen, och uti hvad fara jag stod för den genom trycket utkomna veckoskriften En Årlig Svensk, om en olycklig pluralitet haft öfverhanden.» Kunde penningarna ej utbetalas, borde han blifva befordrad; »landshöfdingesysslan i Kronobergs län passar sig härtill bäst, i synnerhet som jag tillföre hos Hans Kungl. Maj:t till landshöfding varit föreslagen.» Rådet behjärtade i någon mån hans klagan och tillerkände honom 12000 dlr. s. m.

Oelreich gjorde flera försök att förbättra sin ställning och begärde sålunda d. 21 mars 1757 att blifva verkligt kansliråd med bibehållande af censorns lön, därtill få ett gratial af 300 plåtar samt befrias från »den trålsamma och äfventyrliga censorssysslan», hvilken utom

alla andra ledsamheter skaffat honom ett svårt ögonlidande. Denna Oelreichs böneskrift tyckes icke hafva haft mer värkan än en d. 20 dec. 1759 daterad ansökan om ett statssekreterare-ämbete. Sistnämnda år begärde Oelreich att få ett lån i banken och erbjöd såsom säkerhet restupplagan af En Ärlig Svensk. Bankens styrelse ansåg emellertid dennas pekuniära värde skäligen ringa och åstundade annan säkerhet, ehuru Oelreich förklarade sig förvissad om, att nästa riksdag komme att ålägga hvarje församling i riket att förskaffa sig ett exemplar af arbetet.

Alla dessa motgångar alstrade hos Oelreich en häftig förbittring mot de styrande, som visade sig så ovilliga att belöna alla de tjänster, han gjort fäderneslandet och friheten. Denna förbittring gaf sig luft i hans sätt att sköta sin syssla och i hela hans uppträdande gentemot kanslikollegiet. Därjämte började han anknyta förbindelser med mösspartiet, i hvars led vi påträffa honom vid riksdagen 1760. Kanske har äfven förkänslan af hattpartiets stundande fall hos den sluge Oelreich bestämt denna växling af åsikter.

Redan 1753 finna vi Oelreich såsom en stadig gäst på Hessleby hos gamle grefve Gustaf Bonde, ett af de år 1738 af de regerande hattarne utvoterade riksråden, 1761 åter insatt i sitt ämbete och för öfrigt känd för sina lärda historiska intressen. Oelreich roade honom med sina historier och tyckes hafva varit populär äfven bland ungdomen i det förnäma huset därigenom att han lät dem drifva med sig. Det heter om honom i Karl Bondes anteckningar att han »var en ganska lärd man men något pedant och af så fogligt sinnelag, att han ej illa upptog andras skämt på sin egen bekostnad, därtill han nog gaf anledning.» Annars var Oelreich, som vi sett, ingalunda känd för foglighet, men han hade

väl sina skäl att här låta udda vara jämt. Hans personlighet och lif gäfvö ämnen nog för drift; omåttligt egenkär som han var, förklarade han sig själf vara »den lärdeste man i Sverige.» Till sitt yttre var han ful och oanselig, och bland hans besynnerligheter var t. ex., att han ifrade för »kammarmotion, som består däruti, att man först rör ett finger, så ett till, så 3, 4, 5, 6 etc., så händer, armar, fötter, ben, ögon, ögonlock tills allt kommer i rörelse.»

Oelreichs äktenskapliga lif erbjöd också ämne nog för sladdret i Stockholm. Han hade 1751 gift sig med en ung och vacker fröken Palbitzki, som icke var vidare förtjust i sin gamle svartsjuka och snåle man, utan tröstade sig på annat håll. En af dessa tillbedjare var sedermera generallöjtnanten grefve Casimir Lewenhaupt, hvilken ock efter Oelreichs död 1771 gifte sig med änkan. Men redan under Oelreichs lifstid flyttade Lewenhaupt »uti bolag med kanslirådet och underhöll hushållet af sina gods och räntor.»¹ Man kan ej undra på, att Oelreich var beryktad för sin sordida snålhet, som Fant säger.

* * *

En Ärlig Svensk bröt den tystnad, som pressen dittills nödtvungen iakttagit i politiken. Följande år fortsatte de makthafvande på den inslagna vägen med utgifvandet af riksdagstidningar, äfven dessa närmast afsedda att förödmjuka konungamakten. Tystnadsprincipen var härmed uppgifven, men utförandet af den i teorien städse godkända grundsatsen om tryckfriheten såsom ett essentielle af den borgerliga friheten sträckte

¹ Se härom Trolle Bondes Anteckningar om Bondesläkten.

sig ingalunda till de motskrifter, dem hof- eller mösspartiet hopsatte. De skarpaste såsom »Constans Sincerus» och »Frihetens påminnelser» blefvo ej ens inlämnade till censor, utan spredos på öfligt sätt i afskrifter eller trycktes i hemlighet.

Djärfvare eller mera naiv var en vice landsfiskal Mannercrantz, som presenterade censor början af en veckoskrift, kallad »Oväldug Svensk». Oelreich lät densamma en tid hvila i ro under förevändning, att mer manuskript borde insändas, på det att det helas syftning måtte klart framträda. Då skriften företeddes i kanslikollegiet den 2 maj 1755, uppläste von Hermansson ett digert betänkande, späckat med vidlyftiga citat, af hvilka framgår, att En Ärlig Svensk här direkt anfölls. Mannercrantz förklarade, att rådet nog komme att stäfja denna sistnämnda tidskrifts ofog, att det aristokratiska styrelsesättets vådor äfven borde framhållas, och insinuerade slutligen, att rådet vore köpt af utländska makter. Hermansson yttrade, att man blott af okunnighet kunde hålla före att svenska styrelsesättet kunde degenerera till aristokrati, och frågade, huruvida enkelt förbud vore tillräckligt mot en så »tydlig calomnie emot deras excellenser.» Kollegiet uttalade som sin åsikt, att tryckfriheten var oskiljaktig från nationens frihet och litteraturens uppkomst, men lät naturligtvis detta ej hindra sig från att förbjuda skriften ifråga, då den bestod »dels uti ogrundade föregifvelser emot rikets grundlagar, dels uti förgrifliga tillmälen mot deras excellenser hrr riksens råd, dels uti oanständiga utlåtelse emot en annan auktor». Då Mannercrantz dref sin djärfhet därhän att hos kollegiet klaga öfver dröjsmål med censuren, fann detta måttet vara rågat; saken anmäldes för rådet, som likväl släppte Mannercrantz efter varning och afbön.

Att Oelreich i denna sak var ense med kanslikollegiet, väcker ingen förundran, då det ju var han själf, som anfölls. Vid flera andra tillfällen anmälde han skrifter, i hvilka han funnit förgrifliga politiska reflexioner. Sådant var förhållandet med en ny upplaga af Dalins dikt Svenska Friheten, hvilken emellertid på konungens personliga befallning trycktes utan censur. En skrift med titel: »Kort anvisning till läran om borgerliga samhällen», hvilken var uppsatt i frågor och svar, ansågs kunna passera efter nödig omarbetning, medan en annan anonym afhandling, som rörde offentliga förhållanden och af författaren förklarades afsedd för ungdomen, först uppehölls i censuren ett helt år och därefter helt och hållet förbjöds på grund af bristande redighet och varsamhet.

A andra sidan släppte Oelreich fram åtskilliga saker, som ansågos lika förgrifliga, t. ex. ett par skrifter af den flitige nationalekonomen Andreas Nordencrantz, hvilken enligt Fryxell skall hafva varit Oelreichs umgängesvän. Kollegiet glömde bort att anställa förhör med censor öfver den ena, »Tankar om lag, domare och folk»¹; af den andra hade blott ett ark blifvit tryckt, då en af kollegiets medlemmar, Benzeltjerna, fick nys om förehafvandet och förbjöd tryckningen. Oelreich uppkallades i kollegiet; man hade funnit »åtskilliga författningar samt ändringar uti staten varda föreslagne och såsom högst ganelige utropade, utan att slika projekter blifvit förut af ständer och regering undersökte, nyttige befunne och gillade». Vidlyftiga anmärkningar framställdes, på hvilka Oelreich svarade, att Nordencrantz' uttryck, tagna »i sin naturliga simplicité», icke gåfvo skäl till ett förbud. Kollegiet var af annan

¹ Denna skrift släpptes fram ett par år senare (1760).

åsikt, stadfäste Benzeltjernas något egenmäktiga åtgärd och gaf censorn en varning.

De ständigt återkommande försöken att bringa politiska frågor under debatt gjorde kanslikollegiet slutligen betänkt på att en gång för alla sätta en bom för desamma, och uti det uppdrag, A. Botin 1757 erhållit att författa en systematisk afhandling om grundlagarne, fann man den sökta förevändningen. Kollegiet beslöt d. ^{18/6} 1759 helt enkelt att alla dylika skrifter borde hållas tillbaka, till dess Botins bok blefve färdig. Kgl. Maj:t gillade detta, men Botins arbete hördes aldrig af.¹

Oelreich lät sig emellertid lika litet imponera af denna kraftyttring som af kollegiets föregående föreställningar; samma år gaf han tillåtelse till tryckning af P. Forskåls broschyr »Tankar om borgerliga friheten.» Det storartade mål, som här af blef följd, är redan bekant,² och det må vara nog sagt därom, att både författaren och Oelreich erhöilo allvarsamma föreställningar utan att låta sig af dem vidare bekomma. På grund af det nämnda beslutet om skrifter, som behandlade regeringssättet, förbjödos emellertid dels en politisk skrift riktad *emot* Forskål, dels en med titel: »Hvars och ens allmänna borgerliga skyldigheter efter Sveriges lag». Vid den senare hade Oelreich gjort mindre anmärkningar; kollegiet fann sådana »af långt större värde». Att skriften blott bestode af »lagens egna rum och ord», kunde ej föranleda något undantag för den-

¹ Protokoll d. ^{28/2} 1758, ^{12/2}, ^{13/2} 1759. — Kollegiet hade den förnuftiga regeln, att aldrig, då det ej fick påstötning från annat håll, förbjuda en redan utkommen bok, på det att icke genom förbudet allmänhetens uppmärksamhet skulle fästas på de förgripliga yttrandena.

² Det är med större eller mindre utförlighet refererat af Nordencrantz, Tankar om hemligheter, af Rosenblad, Några ord om publicitetens uppkomst, och af Lagus, Strödda blad I.

samma, »alldenstund slika utdrag eller kompilationer äro äfven så äfventyrliga att tillåtas, som något annat afhandlingssätt». Likaledes förbjöds »Den allsmåktiges välgärningar emot Sverige», en skrift, som till största delen var hopfogad af bibelspråk, därför att den var enfaldig och rörde de senaste årens tilldragelser. Ugglas »afhandling om Sveriges rikets urgamla vapen», hvilken utkommit med Oelreichs imprimatur, befanns innehålla uttryck, som voro kränkande för rikets ära, och ett blad (s. 57—58) blef på kollegiets befallning omtryckt.

Oelreich företog sig nu 1760 att inlämna ett memorial, däri han frågade, dels om i Lärda Tidningar finge införas en dikt, däri orden frihet, lag, patriot, träl m. fl. förekommo, dels om ett språkvetenskapligt arbete (Kritiska Samlingar af A. Sahlstedt) kunde tryckas, ehuru det innehöll anmärkningar vid orden envælde, frihet och själfsväld. Denna tydligen ironiska förfrågan fann kollegiet lämpligast att behandla såsom vore den allvarligt menad: den förstnämnda dikten förbjöds på grund af däruti förekommande »hos en uppodlad nation uti Lärda Tidningar» otjänliga utlåtelse, såsom bof, skälm, stackars posthäst, knäpp på näsan, utspy o. s. v.; rörande den andra uppsatsen nöjde man sig med att hänvisa till det ofvan omtalade beslutet af 1759.

Det nu anförda innefattar långt ifrån alla de tillfällen, då Oelreich enligt sina förmäns mening visat sig för efterlåten, men jag måste förbigå det öfriga och skall blott anföra ytterligare ett censurmål, som gällde den af B. Bergius anonymt utgifna anekdotsamlingen »Små Saker». Där läses på ett ställe följande:

»A monsieur, monsieur né de Öfver- Amiral né de Öfver-Commendant, né de Baron, né de Landshöfding, né de Riddare, né de Commendeur, né de Svärds-Orden, né de Siöblad, né de Marsvinsholm.

Denne utanskrift var utaf en skraddare i Malmö skrifven, och fick till svar denne, som följer:

A monsieur, monsieur né de Sax, né de Wax, né de Syl, né de Pryl, né de Nål, né de Stål, né de Trå, né de Skrå, né de Prässjärn, né de Prässhandske, né de Hundsfott ne de Hoffman, né de Malmö.»

Den åsyftade skraddaren Sven Hoffman klagade hos landshöfdingeämbetet i Malmö öfver denna honom förklenande anekdot, och landshöfdingen öfversände klagoskriften till Kgl. Maj:t, åtföljd af yttranden af magistraten och skraddareämbetet i Malmö, som intygade, att Hoffman städse uppfört sig anständigt(!) och icke kunde hafva skrifvit det ofvan anförda. Från rådet remitterades handlingarne (1757) till kanslikollegiet, hvilket infortrade Oelreichs utlåtande. Från konsistoriet spordes äfven klagan öfver, att Små Saker innehölle »de allra faseligaste eder, bannor och onda önskningsar», hvilket klagomål jämväl remitterades till Oelreich. Denne fann emellertid trots åtskilliga påminnelser för godt att icke afgifva yttrande, förrän han d. 17 mars 1758 hotades med kanslirätt, därest han ej inom fjorton dagar fullgjort sitt åliggande. D. 3 april inkom Oelreichs skrifvelse äntligen. Han förklarade däri, att under hans sjukdom amanuensen hos rikshistoriegrafan A. Wilde på anmodan förrättat censuren, och att det vore ursäktligt, om denne, ovan vid dylikt arbete, begått något misstag. Oelreich tillade därjämte, att censurafgiften borde erläggas i förskott utan hänsyn till hvad öde den inlämnade skriften finge; censorn skulle härigenom slippa att genomläsa en mängd odugliga skrifter. Wilde, som förut blifvit afvisad, då han i eget namn ville svara i saken, hade bifogat en vidlyftig förklaring, däri han bemötte konsistoriets besvär och åberopade Cervantes', Holbergs och Molières skrifter, i hvilka yttranden före-

kommo, som i grofhet ej gäfvos de öfverklagade efter. »Editor anonymus» inlämnade också en försvarsskrift, däri han sade sig hafva endast haft för afsikt att meddela exempel på den i äldre tider härskande råheten. Den 18 april öfverlade kanslikollegiet om saken, så vidt den rörde Hoffman och beslöt att i skrifvelse till Kgl. Maj:t förklara, att censor på eget ansvar öfverlämnat censuren till Wilde, »hafvandes kollegium väl lämnat censor tillstånd att bruka Wilde såsom amanuens, men ej som vikarie.» Hoffman borde få del af handlingarna, blefve han då nöjd, behöfde utgifvarens anonymitet ej brytas. Kgl. Maj:t öfversände d. 9 aug. handlingarna till landshöfdingen för att delgifvas Hoffman, som sedan kunde vid domstol åtala de skyldige. Att så skett, är mig ej bekant. Kanslikollegiet fick samma dag uppdrag att varna censor och förebygga, att slika missbruk upprepades.

Konsistoriets besvär och förklaringarna däröfver föredrogos d. 5 maj i kanslikollegiet, som då beslöt förbjuda bokens vidare försäljning, enär det var för sent att konfiskera densamma. Hvad Oelreichs förslag om censurafgiften beträffade, anmodade kollegiet honom att uppgifva de förordningar, på grund af hvilka han ansåg sig berättigad att uppbära sådan; för kollegiet voro de obekanta.

Så alldeles ogrundade voro Oelreichs anspråk icke. Ett kgl. bref d. 20 okt. 1713 hade stadgat, att förläggaren skulle till censor erlægga lösen för dennes meddelade imprimatur, men om detta påbud tyckes äfven Oelreich varit okunnig. Hans företrädare hade utan tvifvel uppburit afgift, ty Benzelstjernas och Oelreichs anbud 1737 att sköta censorssysslan utan lön visa, att de extra inkomsterna uppskattades till ett anseeligt belopp. Utan tvifvel hade emellertid Oelreich förstätt att upprifva

taxan betydligt, ty 1757 besvårade sig boktryckarne där-
öfver¹; i ett fall kan jag uppgifva en bestämd summa:
för censuren af Sivers Vesterviks stads historia betaltes
»*efter begäran* 2 specie dukater i guld». Oelreichs
klagan, att mycket trycktes utan censur, kom nog till
stor del af förargelse öfver att se en del inkomster på detta
sätt gå förlorade. Säsom exempel på hans pänninge-
begär må nämnas, att han 1756 lät trycka den afrät-
tade grefve Erik Brahes testamente och försälja det till
ett pris, tre gånger så högt som det vanliga. Och det
var dock han själf, som hade sig ålagt tillse, att bok-
priset ej stegrades!

Af alla de omtalade censurmålen framgår det tyd-
ligt, att Oelreich ingalunda handlade i öfverensstäm-
melse med sina öfverordnade, då han gaf efter för de
allt mer framträdande anspråken på vidgad tryckfrihet,
och detta är onekligen en förtjänst hos honom. Men
å andra sidan var han icke konsekvent i detta fall, och
man frestas att antaga, att det kanske ofta var lusten
att förarga vederbörande kyrkliga eller politiska myndig-
heter, hvilken förestafvade hans beslut — såvida icke
hans frisinne ytterst berodde på den omständigheten,
att, säsom af Oelreichs nyssnämnda förslag framgår,
afgiften erlades först *efter* det censorn tecknat sitt im-
primatur.

Man kan ej annat än förvånas öfver, att kansli-
kollegiet lät sig nöja med Oelreichs sätt att handhafva
sitt ämbete. Varningar hade, säsom kollegiet själf flera
gångar yttrar, ingen värkan på honom, och för kraf-
tigare åtgärder ryggade det tillbaka, ehuru ansatser till
sådana nog kunna spåras. Af alla Oelreichs förseelser
var censuren af Forskåls bok den svåraste och mest

¹ Chydenius beräknar en gång censuraafgiften till 10 % af hela
förlagskostnaden.

uppseendeväckande. Oelreich hade därtill i sin försvarsskrift »brukat emot collegium en hård och oanständig skrifart», och i stället för att visa sig nedslagen af collegiets allvarsamma föreställningar, hade han just vid denna tid inlämnat det ofvannämnda ironiska memorialet. Och då vederbörande, sedan förbudet mot Forskåls skrift offentliggjorts, trodde sig hafva fått ett slut på denna segslitna sak, inlämnade Oelreich till rådet en ny skrift mot collegiet. Han blef afvisad, författade en ny och fick äfven denna tillbaka. Men han gaf ej vika; då rådet ånyo sammankom d. 5 mars 1760, fann det på sitt bord den sista Oelreichska skriften, som genom en vaktmästares hjälp ditskaffats. Vaktmästaren erhöll en skrapa, och rådet infortrade kanslikollegiets yttrande öfver censorns beteende, som syntes »ganska sällsamt och otjänligt». Collegiet förundrade sig öfver, att man ånyo begärde dess utlåtande, då det en gång uttalat sin mening om det memorial, hvari det blifvit angripet och missfirmat af censor. Under öfverläggningens fortgång d. 7 och 12 mars förklarade Höpken, att ehuru Oelreich trots upprepade påminnelser icke bättrat sig, kunde man dock ej ställa honom inför kanslirätt, enär det ej kunde bevisas, att hans syfte varit elakt, och dessutom en sådan åtgärd kunde tydas såsom ett försök att hindra hans befordran, hvilket Oelreich själf låtit påskina. Höpken nöjde sig därför med att föreslå tillsättandet af en medhjälpare, ett »substitut».

Innan något beslut härom fattats, hade Oelreich genom en ansökan om en ledig kanslirådsplats gifvit collegiet ytterligare anledning att taga hans anteceden-tier i öfvervägande. Censuren vore, heter det nu (d. 11 och 17 april 1760) i Oelreichs händer högst osäker; han hade approberat anstötliga skrifter, af hvilka

»Små Saker», »Borgerlig Frihet» och Sveriges vapen voro de betänkligaste, sökt försvara dessa, onödigtvis besvärat kollegiet med frågor, ej iakttagit anständighet och aktning och icke låtit sig påverka af åtvarningar. Då man emellertid finge antaga, att bristande skicklighet, ålder och aftagande krafter, »som kanslirådet så ofta själf åberopat sig uppå», varit orsakerna, kunde Oelreich ej ställas under kanslirätt, utan ett biträde borde förordnas.

Afgörandet hänsköts till rådet, som därjämte erinrades om de tidigare klagomålen öfver Oelreichs oanständiga skrifsätt mot kollegiet. Rådets pluralitet biföll d. 26 juni på Tessins förslag kollegiets hemställan, ehuru minoriteten med skäl invände, att härmed föga vore vunnet, då ju Oelreich obehindrat finge fortsätta att godkänna anstötliga skrifter.

Kanslikollegiet visade sig behärskat af en förunderlig rädsla för eller mänhet om Oelreich; vid rykte om, att rådet ämnade hänskjuta saken till justitiekanslern, beslöt kollegiet anmäla, att det ansåge saken »purement civil», och att den ej vore »af kollegium på annan fot tagen.» Förklaringen till detta vidtgående tålmod med Oelreich hafva vi väl att söka i de politiska förhållandena. Oelreich hade knutit förbindelser med mössorna, och fingo dessa, såsom ej otroligt var, öfverhand vid den förestående riksdagen, kunde kollegiets medlemmar dyrt komma att umgälla mot Oelreich vidtagna åtgärder. Föröfrigt hade kollegiet haft riklig erfarenhet af Oelreichs framstående förmåga i konsten att med många och långa memorialer eller ock, när det syntes honom lämpligare, genom envis tystnad i årtal draga ut på ett mål och att genom hvarjehanda advokatyrer slingra sig själf undan och skjuta skulden på andra.

Oelreich slapp sålunda undan med en varning i

i samma kungliga bref, som tillkännagaf beslutet om ett substituts tillsättande. Då detta bref ankom till kanslikollegiet, befann sig Oelreich på landet. Hans första angelägenhet vid sin återkomst var att tydligen visa kollegiet, att han ansåg sig vara den segrande parten. Han lät nämligen tillkännagifva sitt återinträde i tjänstgöring »genom utskickad betjänt», en sidvördnad, som så häftigt upprörde de båda i kanslikollegiet sittande riksråden Höpken och Ekeblad, att de genom hofkanslern läto till protokollet uttala sin förtrytelse. Kollegiet tillgrip sitt gamla palliativ och beslöt d. 16 sept. att gifva Oelreich en varning och antyda honom, att han hade att befara »en än eftertryckligare åtgärd.» Varningen meddelades på de båda excellensernas råd skriftligen; de hade väl haft en ledsam erfarenhet af Oelreichs »viga mun».

Till substitut utsågs Wilde, om hvars förordnande till medhjälpare Oelreich själf förut anhållit. Nu blef det snart slut med enigheten mellan dessa bägge herrar, ty Wilde började, såsom Oelreich klagade i kanslikollegiet d. 12 dec. 1760, att uppträda såsom »en hufvudman vid censuren», hvilket kom oreda åstad och minskade Oelreichs inkomster. Kollegiet uttalade med anledning häraf d. 14 jan. 1761 såsom sin mening, att Oelreichs afsikt blott vore att välta allt besvär och allt ansvar på Wilde; för öfrigt sväfvade kollegiet fortfarande i okunnighet om, att Oelreich hade andra inkomster än lönen. Saken hänsköts till rådet, som åter sköt den ifrån sig; fortfarande Oelreich i »skiljaktigheter» heter det d. 14 juni, borde kollegiet döma innan saken drogs för högre myndighet. Men det var just en afgörande dom, kollegiet ville undvika; saken fick därför hvila, och ej heller de nya klagomål, som ingingo från Oelreich föranledde till någon åtgärd.

Det blef snart tydligt, att man genom att förordna två censorer blott kommit ur askan i elden. Norden- crantz hade under intrycket af sitt anseende i riksdagen fått sina 1756 förbudna »Tankar om frihet i bruk af förnuft» lösgifna af kanslikollegiet 1760 och utgaf nu en mängd andra politiska skrifter, dem hans vän Oelreich gaf imprimatur. Å andra sidan befordrade Wilde med bifall af kanslikollegiet till trycket en stridsskrift mot Nordencrantz, hvilken Oelreich förbjudit. Norden- crantz, den ifrige tryckfrihetsvännen, fann det nu vara en straffvärd tilltagsenhet, att »querellera» en riksdags- man i tryck. En tidskrift, vid namn »En Fri Svensk», behandlade ostraffat politiska frågor och kämpade isyn- nerhet för tryckfrihet.¹ Stånden angrepo hvarandra ömsesidigt i från trycket utgifna memorial, och sålunda tycktes faktiskt tryckfrihet vara rådande.

* * *

Missförhållandena vid censuren väckte uppmärk- samhet vid riksdagen, som sammanträdde i oktober 1760. Med vanlig taktisk skicklighet försäkrade sig Oelreich om de fördelar, den angripande städse har öfver den försvarande, genom att inlämna klagomål, dels öfver att Forskåls skrift blifvit förbjuden, dels öfver att han själf förbigåtts vid befordran.² Målet gick från urskilningsdeputationen till stora sekreta deputa-

¹ Kanslikollegiet begärde d. 24/2 1761 åtgärder af justitie- kanslern emot boktryckaren på grund af skriftens höga pris. Såsom författare uppgifves än D. Helsingius, än en notarie M. Pihlgren.

² Oelreich påstod, att han 1749 utnämns till e. o. kansliråd och således borde få räkna tur, medan kanslikollegiet ansåg, att han vid detta tillfälle blott erhållit en titel.

tionen, som åter efter något betänkande d. 26 aug. 1761 remitterade det till justitiedeputationen. Sedan åtskilliga sammanträden i denna upptagits af läsningen af de vidlyftiga handlingarna, kom ärendet slutligen d. 5 mars 1762 under debatt. Partierna trädde i skarp motsats, i det att somliga talare förklarade Oelreichs klagan obefogad och hans framställning af förhållandena falsk, medan andra, vare sig af kärlek till tryckfriheten eller af hat till hattpartiet, ville gifva Oelreich upprättelse och därigenom för framtiden hindra undertryckandet af sådana nyttiga skrifter som Forskåls. Sedan Oelreich emellertid på annat håll fått upprättelse för sin lidna »prejudice», fick saken förfalla i justitiedeputationen.

Den hade under tiden upptagits i en annan deputation, nämligen den, som hade att genomgå ämbetsverkens protokoll och granska deras verksamhet mellan riksdagarne. På en af denna deputations fjärde utskott d. 21 april 1761 framställd begäran afgaf kanslikollegiet nio månader därefter (d. 28 jan. 1762) ett betänkande öfver censurverkets tillstånd. Det hette häri, att censurens förfall daterade sig från den tid, då den öfverlämnades i Oelreichs händer; hans förseelser uppräknades och tillika omförmäldes, att Oelreich först helt nyligen kunnat förmås att afgifva yttrande om den dryga censurafgiften, hvaröfver boktryckarne redan 1757 klagat. Vidare meddelade kollegiet, att Wilde förordnats till undercensor och skött sin syssla »till kollegiets fulla nöje», men medgaf, att härmed vore föga vunnet, och att »Publicum» (!) icke ägde »all vederbörlig säkerhet», så länge Oelreich kunde sätta sitt imprimatur på hvad helst honom behagade. Kollegiet sköt skulden för oordningarna på hans ålder och bräcklighet och försäkrade, att det gjort, hvad i dess förmåga stätt, för att hindra dessa.

I utskottet skulle prosten Hjortsberg, en arg hatt, referera målet. Han tog sig däraf anledning att dundra mot skriffriheten, som var en dotter af fritänkeriet: då man ej kunde utrota detta, borde man åtminstone »förkväfvva dess skadeliga foster och därför tänka på utvägar att inom starka bommar förvara skriffriheten ifrån alla utbrott af ond art, påkommen af en ond moder». Oelreich borde utan vidare afskedas af ständerna; det finge ej bero på hans behag, om censuren skulle skötas ordentligt eller ej. Efter vidlyftiga öfverläggningar stannade utskottet dock vid det beslut att tillstyrka deputationen hos ständerna hemställa, att därest Oelreich ville och kunde »gifva Kgl. Maj:t full försäkran att med allt ansvar både till allmän och enskild säkerhet ensam vilja förestå censuren», så skulle detta tillåtas honom; hvarom icke, skulle en annan förordnas att förestå tjänsten, men Oelreich likväl få behålla lönen.

Så kom saken till deputationens plenum. Oelreichs försvar fördes här främst af friherre C. W. Grönhagen, en ifrig mössa, som vid förra riksdagen uppträdt mot En Ärlig Svensk. Denne framhöll, att tryckfrihetsfrågan var af ständerna hänvisad till stora deputationen och således ej borde behandlas här, samt ville göra troligt, att det hela vore tillställt för att taga hämd på Oelreich, därför att han klagat öfver »prejudice»; vid föregående riksdagar hade kanslikollegiet ej haft några klagomål att föredraga rörande Oelreich, medan nu åter både gammalt och nytt refs upp. Diskussionen rörde sig för öfrigt till en början om frågan, huruvida man skulle vara nöjd med utskottets undersökning eller själf ånyo taga del af handlingarna. Resultatet blef, att ny undersökning skulle anställas, och till den ändan infordrades de förgrifliga skrifter, som Oelreich velat släppa fram, från kanslikollegiet, hvilket därjämte fick tillfälle att än

en gång yttra sig. Kollegiet insände de begärda böckerna, men förklarade, att det icke hade något att tillägga till sitt tidigare yttrande.¹ Antagligen för att förhålla tiden — man hade ej långt kvar till riksdagens afslutning, och det fanns ju den möjligheten, att målet skulle få såsom oafslutat alldeles förfalla — och för att tillika sätta Oelreichs såväl som tryckfrihetens häftigaste motståndare i förlägenhet, påpekade nu borgmästaren Ekman, att bland de insända böckerna saknades en katekes af den nyssnämde prosten Hjortsberg, hvilken vid sistlidne riksdag på begäran af preteståndet blifvit belagd med kvarstad. Nu blef det oro i lägret och vidlyftigt diskuterades, huruvida den ifrågavarande skriften verkligen blifvit förbjuden, och i så fall af hvad skäl. Ytterligare tid vanns därigenom, att Oelreichs vänner genomdrefvo, att han ej skulle dömmas ohörd, utan få afgifva sina påminnelser, hvilka ock infordrades genom kansli-kollegiet. Utledset vid de många skrivelserna förklarade detta helt tvärt, att detta vore onödigt — en olydnad mot folkets suveräna representanter, som häftigt upprörde deputationen och betydligt försämrade kollegiets aktier.

Man hade nu kommit till d. 10 maj, riksdagens slut var nära förestående, men likväl beslöts att höra Oelreich personligen. Följande dag inställde han sig och anförde: att han sedan föregående riksdag blott en (?) gång, nämligen i Forskåls mål, varit uppkallad i kollegiet; att han ej fått närvara vid detta protokolls justering; att Wilde, sedan han blifvit censor med eget ansvar, slagit under sig allt, hvaraf någon inkomst kunde påräknas, såsom brudskrifter och dylikt; och att han (Oelreich) öfver allt detta besvärat sig hos Kgl.

¹ Skrifterna ansågos så farliga, att det beslöts, att de skulle "strax gömmas och, så ofta de blifvit brukade, inläsas".

Maj:t och ständerna. På alla kollegiets tillmälen i dess betänkande, hvilket nu upplästes, ville Oelreich ej svara oförberedt. Under den härpå följande öfverläggningen framhöll en talare, att hur betänkligt det än vore, att kanslikollegiet ej åtlydt deputationens befallning, vore det »ändock slätare, att han (Oelreich) här nekat, hvad han förut i kollegiet tillstått;... sådant kunde ej med hans ålderdom ursäktas». Oelreich sökte nu genomdrifva ett förut framkommet och diskuterat förslag, att saken, såsom anhängiggjord i justitiedeputationen, skulle få förfalla här. Det lyckades icke, men på förslag af Grönhagen beslöts, att Oelreich skulle få del af kanslikollegiets betänkande för att däröfver senast d. 14 maj afgifva förklaring.

På utsatt tid infann sig Oelreich i deputationen och försökte först under hvarjehanda förevändningar erhålla ytterligare uppskof. Då detta nekades honom, framdrog han ett vidlyftigt memorial, som vittnar om hans redan förut kända skicklighet i advokaty. För godkännandet af en skrift hade Oelreich t. ex. icke kunnat hitta på någon annan ursäkt än den i en censors mun högst öfverraskande, att skriften blefve fri, »när den nu påyrkade tryckfriheten vinnes». För öfrigt yttrade Oelreich, att om han blott haft tid att genomgå alla de förklaringar, han afgifvit i kanslikollegiet, skulle hela saken fått ett helt annat utseende. Kgl. Maj:t hade aldrig dömt honom, utan blott förordnat ett biträde. »Om någon gifvit prof af att försvara Sveriges regeringsätt och vår sälla frihet, så har visst jag det gjort och kan ej vidare vara obekant. Veckoskriften En Årlig Svensk bär nog vittnesbörd därom, och hvad svårigheter jag därföre måst utstå.» Memorialet slöts med en bön om upprättelse och ersättning för allt lidande; Oelreich hade i 18 år haft en äfventyrlig och mödosam

syssla med ringa lön, men likväl blifvit förbigången vid befordran. Oelreich tyckes äfven själf hafva insett, att hans försvarsskrift vid närmare påseende företedde svaga ställen, ty följande dag, då målet företogs till afgörande, uppträdde han med ett nytt »ad protocollum». På den slutliga frågan, om deputationen ville öfverlämna målet till justitiekanslerns beifrande, svarade adel och präster ja, borgare och bönder nej. På grund häraf förföll hela saken, och slutet på striderna blef, att riksdagen på förslag af adeln d. 12 juni 1762 hemställde till Kgl. Maj:t, att Oelreich skulle få statssekreterares namn, heder och löneförmåner samt, *om han så åstundade*, ledighet från censorsbefattningen. Oelreich hade sålunda med sina nyförvärfvade vänners, mössornas, hjälp segrat efter hela linien.

* * *

Riksdagen var slut, och kanslikollegiet satt kvar med sin triumferande censor. Med resignation mottog det d. 28 juni ett kungligt bref rörande de Oelreich tillagda förmånerna och gjorde blott d. 15 sept. ett svagt försök att för honom påpeka önskvärdheten af hans afgång från censorsbefattningen genom en förfrågan, huruvida han äfven såsom statssekreterare ämnade bibehålla densamma. Oelreich var emellertid ej den, som utan tvingande skäl släppte en så gifvande inkomstkälla, utan ville tvärtom blifva ensam därom. Han hade i februari gått till Kgl. Maj:t med sina klagomål öfver Wildes intrång, och dessa hade remitterats till kanslikollegiet. Detta passade nu på att återupptaga frågan om censors sportler, och sålunda blossade striden upp ånyo. Yttranden infordrades från Wilde och från boktryckerisocieten, och sedan kollegiet d. 16 nov. mottagit uttrycklig befallning från rådet att döma mellan Wilde

och Oelreich, genomgingos d. 9 dec. i kronprins Gustafs närvaro en mängd äldre och nyare handlingar rörande censuren. Kollegiet fann att trenne hufvudpunkter kunde urskiljas, nämligen 1:o) Wildes biträde, 2:o) censors sportler och 3:o) den oskälige dyrheten på en skrift om växelkursen¹, hvars pris Oelreich stegrat öfver det genom kungörelse d. 24 okt. 1760 fastställda maximum. Öfver dessa tre punkter gafs Oelreich tillfälle att yttra sig, och genom en särskild kraftåtgärd afpressades honom denna förklaring redan d. 14 jan. 1763. Oelreich upprepade häri sin begäran att blifva befriad från Wildes biträde och ansåg sig inför Kgl. Maj:t och ständerna tillräckligt hafva styrkt sin oskuld i fråga om de öfverklagade oordentligheterna i censurväsendet. Hvad beträffade prisets stegring på skriften om växelkursen, ansåge han den åberopade förordningen ej tillämplig i detta fall, enär denna skrift utgifvits under riksdagen till andras upplysning(!); för öfrigt hade en del fått uteslutas, hvadan priset på resten höjts för att betäcka kostnaderna.

Då under tiden Wilde förklarar sig hafva fått nog af samarbetet med Oelreich och frivilligt afstått från sin censorssyssla, ansåg kanslikollegiet, under erkännande af Wildes förtjänster², att den första af de ofvannämnda punkterna förfallit, men beslöt att till Kgl. Maj:ts afgörande hänskjuta de båda öfriga, enär Oelreich antogs icke komma att »med mera redighet», än dittills skett, förvalta sitt ämbete. I det betänkande, som d. 21 jan. justerades, upprepade kollegiet alla Oelreichs gamla förseelser. Angående de senaste särskilda klagomålen sade

¹ Förmodligen den af Nordencrantz författade, med hvars utgifning Oelreich såsom förf:s vän haft befattning.

² Då det heter, att ingen utom Oelreich framställt klagomål mot Wilde, har kollegiet tydligen glömt hela målet om Små Saker.

det sig lämna därhän, »huruvida någon frivillig erkänsla vid ett eller annat tillfälle kunnat tillflyta censorssysslan, men så vida kollegiet hade sig bekant, var statssekreteraren Oelreich den allra förste i det ämbetet, som af själftagen myndighet velat binda allmänheten till vissa frikostighetslagar». Sportler tillkomme den »mindre betjäningen», men ej den, som hade lön på stat; afgiften vore dessutom till tunga för litteraturen och boktryckarne. Äfven det tredubbelt höjda priset på skriften om växelkursen fann kollegiet visa »en allt för otillbörlig åtrå efter vinning, helst dess (Oelreichs) förklaring däröfver uti kollegiets tanka vore icke mindre sällsam och orimlig, än själfva förfarandet varit emot lag och författningar.»

Kollegiet hade sålunda ånyo ryggat tillbaka för att i laga ordning tilltala Oelreich inför kanslirätt och öfverlämnat åt rådet att vidtaga erforderliga kraftåtgärder. Men det sistnämnda var lika litet hågat härför nu som förut och svarade d. 9 mars, att det tillkomme kansli-kollegiet att först döma i målet. Det var just, hvad detta ville undvika; det hade uttryckligen sagt i protokollet för d. 14 jan., att hänskjutandet till Kgl. Maj:t »ehvad hända må, åtminstone bör befria kollegium ifrån det ansvar, som dess stillatigande kunde medföra». Kollegiet ansåg sig nu hafva fredat sig både för samvetsförebärrelser och för kommande riksdagsransakningar. Det lät udda vara jämt, och Oelreich uppbar som förr sina afgifter. Ännu 1767 under förhandlingarna om den 1765 indragna skriften »Riksvården» klagade dess författare C. Brunkman, att han ej fick »njuta sin en gång vunna och betalta censur till godo».

* * *

Redan vid 1760—1762 års riksdag hade mössorna, missbelåtna med de hinder, som censuren lade i vägen för offentliga anfall på det härskande partiets svag-

heter och brister, varit betänkta på att införa tryckfrihet, och förarbeten därtill hade ock blifvit undangjorda. Det var nu blott en tidsfråga när censuren skulle falla. Man hade smäningom vant sig vid en offentlig diskussion af politiska angelägenheter, och i själfva kanslikollegiet kunde det d. 23 febr. 1763 föreslås att rådets beslut skulle, såsom fallet sedan 1755 var med riksdagens, offentliggöras i en »rådsgazett». Förslaget vann ej pluralitet, men redan dess framkomst var ett tidens tecken.

Vid den 1765 sammanträdande riksdagen upptogs frågan om censurens afskaffande åter i stora deputationen, inom hvars tredje utskott den först behandlades. Oelreich uppkallades d. 21 april 1766 för att afgifva sitt yttrande och kvarstannade äfven under öfverläggningen, ehuru utskottet tydligen tillkännagaf sin önskan, att han skulle försvinna. Den man, som värkat mer än någon annan för att genomdrifva tryckfriheten, den finske prästen Anders Chydenius, ställde till Oelreich en uppmaning att följa det exempel Englands siste censor Maboth gifvit och själfmant nedlägga sitt ämbete. Han skulle därigenom »göra sitt namn ej mindre lysande, än då han till hela nationens värkliga förmån och sig till odödlig ära rifvit den förlåt, som länge nog stått och skymt för de ljus, hvilka redan börjat upplysa». Men Oelreich försökte rädda sitt ämbete från den hotande förintelsen. Visserligen hade han mer än någon af företrädarne i detsamma varit utsatt för »alla upptänkliga vidrigheter» och borde sålunda vara glad »att en så besvärlig och tryckande charge få afbörda», men han kunde dock ej annat än anse, att censorn skulle vara till gagn, om hans verksamhet inskränktes till att hafva uppseende öfver, att en likformig ortografi iakttoges, öfver utifrån inkommande böcker och öfver biblio-

teken i riket och att »utgifva ämnen till utarbetning samt efter beskaffenhet och omständigheter därvid välja snillen», o. s. v.

Inom utskottet voro nog vännerna af en utvidgad tryckfrihet i pluraliteten, men det fanns äfven bland dem många, som tyckte att censurens fullständiga afskaffande dock vore en alltför radikal åtgärd. Gentemot de tveksamme och räddhågade försvarade Chydenius med segrande kraft tanken på en fullständig, lagstadgad tryckfrihet, och det är ock han som uppsatt betänkan- det i frågan. Däri uttalade utskottet såsom sin åsikt, att svenska litteraturens tillväxt under de sistförflutna åren snarare kommit af lindring i censuren än af den granskning, som den där underkastats, och slöt med att föreslå, »att censuren eller censorsämbetet såsom onyttigt, onödigt och skadeligt hädanefter aldeles måtte upphöra».

Utskottets åsikter vunno genklang inom deputatio- nen såväl som inom stånden. Prästerna lyckades genom- drifva, att censuren bibehölls för skrifter, som rörde religionen, men för öfrigt uttalade sig riksdagen för en vidsträckt tryckfrihet, hvilken ock påbjöds genom för- ordningen af d. 2 dec. 1766.¹

Sedan censuren sålunda blifvit upphäfd, och med densamma sportlerna försvunnit, kunde utsikten till fort- satta trätor med konsistorierna ej ensamt hålla Oelreich kvar vid censorsämbetet. De få kvarstående därmed förenade sysslorna² öfverlämnades af Kgl. Maj:t d. 11 nov. 1767 till Wilde.

Af sina vänner i mössrådet blef Oelreich kort där-

¹ En fullständig redogörelse för förhandlingarne läses i in- ledningen till Chydenius' Politiska skrifter, utg. af C. G. Palmér.

² Egentligen blott afgifvande af yttrande om sökta bokprivi- legier.

efter *ensam* uppförd på förslag till den ledigvordna presidentstolen i kommerskollegiet, och den kungliga namnstämpeln bekräftade detta olagliga utnämningssätt. Sin tacksamhet visade han genom att, då rådets motstånd mot riksdags sammankallande 1768 föranledde konungen att nedlägga kronan, »med seg tredska» söka hindra värkställandet af pluralitetens i kommerskollegiet beslut att förklara sig i inaktivitet. Sedermera tjänstgjorde han såsom mellanhand vid Pechlins penningtransaktioner med Osterman under riksdagen 1769 och fick väl äfven sin andel i bytet. Till det sista fortsatte han således att taga del i de intriger och draga fördel af de missförhållanden, som följde med frihetstidens »sälla regeringssätt». Han hade i sin mån bidragit att undergräfvat detsamma, men slapp att se dess fall, enär han afled i Stockholm d. 4 dec. 1770.

* * *

Fryxell har försökt framställa Oelreich såsom den upplyste och frisinnade kämpen för tryckfrihet gentemot regeringens, ämbetsvärks och partiens obskurantism. »Oelreich följde väl», heter det hos Fryxell, »ursprungligen hattpartiets fana, men förnämligast därför, att den då för tiden var också frihetens. Han trodde dock, att för samhällets trefnad och välgång var tryckfriheten af vida större vikt, än fortfarandet af hattpartiets välde . . . Det är också honom och hans frisinnade tänkesätt, som Sverige har att tacka för den lyckan, att en mängd viktiga och upplysande skrifter kunnat under denna tidrymd utkomma, oaktadt det band, lagens trycktvång och regeringens och i synnerhet hattarnes ensidighet lade på yttranderätten.»

Dessa loford tåla vid en ansenlig inskränkning. Väl förde Oelreich ofta frihetens, det sunda förnuftets

och upplysningens talan, och man kan mången gång känna sympati för hans uppträdande gentemot det formella, bornerade och räddhågade kanslikollegiet, hvars medlemmar städse förde tryckfrihetens grundsatser på läpparne, men sällan tordes tillämpa dem. Förklarade af tanken på ett annalkande systemskifte, vågade de icke ens göra sig af med sin obekväme censor. Partiväldet hade korrumpert jämväl ämbetsvärken.

Men Oelreich var ingalunda bättre än sina ämbetsbröder. Mången gång synes han blott af sårad fäfänga, kitslighet och grälsjuka hafva upprört och underhållit tvister, särskildt med presterna; föga uppbyggliga äro alla hans slingringar för att undkomma konsekvenserna af sina åtgärder, och hans »sordida snålhet» existerade icke blott — såsom Fryxell tyckes vilja antyda hafva varit förhållandet med flertalet af hans dåliga egenskaper — i hans motståndares beskyllningar. Det är svårt att freda sig från den tanken, att om Oelreich fått enligt sitt förslag uppbära sin censorsafgift, äfven där han *icke* ansåg sig kunna gifva imprimatur, så hade antalet af de skrifter, som med hans tillstånd offentliggjordes, blifvit ansevärt minskat.

Emellertid är det icke osannolikt, att Oelreich värkat mera till förmån för tryckfriheten, än en rättänkande och principfast frihetsman kunde hafva gjort. Sådana förhållandena voro, skulle en sådan, om han velat praktiskt utföra grundsatsen om tryckfriheten som ett essentielle af friheten, inom kort hafva gjort sig så omöjlig i det härskandes partiets ögon, att han blifvit satt ur värksamhet. Utrustad med både seghet och smidighet och icke nogräknad om medlen visste Oelreich förträffligt att reda sig ur iråkade svårigheter. Han sörjde gärna för att hafva åtminstone ett sken af formell rättvisa på sin sida och lät aldrig öfverbevisa sig om, att han

med vett och vilja brutit mot gällande censurförfattningar. På detta sätt kunde han, utan att befara allvarligt straff från sina förmäns sida, tid efter annan låta allmänheten få del af skrifter, som underkastade det bestående en dittills i tryck okänd kritik. På många håll och kanske mest hos presterna väckte dessa skrifter förargelse, men i allmänhet retade de smaken för mera af samma slag. Hattarne hade själfva genom utgifvandet af En Ärlig Svensk och riksdagstidningarna gjort en svår bresch i den gamla kinesiska mur, som skyddade alla offentliga myndigheter och deras åtgärder för obehörig kritik. Vål försökte man sedan att bryta udden af detta farliga prejudikat, men det var naturligtvis förgäfvat. Före 1750-talet torde de hafva varit ytterst få, som öfverhufvud trott på möjligheten af verklig tryckfrihet; vål hade man klandrat enskilda åtgärder af censorerna, men därifrån var steget långt till ett yrkande på ämbetets afskaffande. Nu började man allmänt reflektera på onödigheten af detta förmyndarskap, och följderna blef tryckfrihetens införande 1766. Om ock parti-hvälfningen bidrog härtill, så hade dock på den märkvärdigt korta tiden af 10—15 år en omkastning i tänkesättet försiggått, som jämväl betingade värkets utförande. Med eller mot sin vilja har Oelreich därvid varit ett af de förnämsta värktygen.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in approximately 20 horizontal lines across the page.

EN JUBELFEST.

BY JERRETT

Det är till Lund och till året 1768 jag vill bedja läsaren följa mig.

Hundra år förut hade Karl XI:s förmyndareregering i de nyförvärfvade provinsernas gamla kyrkliga medelpunkt grundat en högskola, afsedd att i sin mån bidra till att med det gamla Sverige assimilera de nya undersåtarne. Universitetet hade sedan den tiden sett en följd af utmärkte män verka såsom lärare för dess ungdom, men då det nalkades slutet af sitt första sekel, voro de bland professorerna, som höjde sig öfver medelmåttan (Lagerbring, Rosenblad, Nelander, Schenmark), lätt räknade, medan de, som stodo under densamma, voro betänkligt talrika. Med vetenskapligheten var det således ganska klent beställt, såsom universitetets historieskrifvare framhåller, och äfven i öfrigt var tillståndet icke så lysande. En del rätt intima upplysningar lämna oss i detta hänseende några bref, skrifna vid den ifrågavarande tidpunkten af enkefru hofrättsrådinnan Kristina Junbeck¹ till brodern, den bekante

---

¹ Hennes man hade varit akademisekreterare i Lund till 1762 och aflidit i Jönköping 1767.

samlaren Bengt Bergius. Den synpunkt, hvarur den goda frun såg sina samtida, var hvarken vidsträckt eller välvillig, men bland allt det sladder hon har att förtälja finnes dock ett och annat karakteristiskt drag, och såsom en inledning till den följande skildringen må därför några utdrag ur hennes bref tjäna.

I allmänhet är hon icke god på professorerna; om en och annan medger hon, att han har anseende för lärdom, men hos de flesta framdrager hon de dåliga sidorna. Högfärdig och girig äro de epitet hon oftast använder. Fru Junbeck var för sitt och sina barns uppehälle hänvisad till att hafva kosthåll för studenter, och man förstår lätt, att hon med oblida ögon såg konkurrenter härutinnan uppstå inom akademistaten. »Rättnu hålla de mesta professorerna, till och med den högdragne Benzel, spisgäster, och löper Muncken omkring allt hvad han kan att skaffa sig fler», skrifver hon en gång, och en annan: »De mesta professorerna sälja nu dricka, bränvin, ljus m. m., likaså hela magistraten jämte krögarna, men professorerna kunna vinna mest därpå, som ha säden och förlag nog. Fru Laurell är ändå den värsta af alla, hon håller en hel hökarebod i sitt hus och säljer allt hvad folk vill hafva i styfvertals, så man skulle väl tycka, att hon därigenom skulle förtjäna så mycket som hon super upp om året.» De förmögna professorerna voro få; en var lifmedikus Wollin, som ock stoltserade med en kasserad ministervagn från Stockholm och i sin frus rum lät »sätta upp en nymodig kakelugn af violett och hvitt porslin med stora blanka mässingsdörrar».

Om biskopen Engeström heter det, att han »har varit lärd; nu är han både högfärdig, vällustig, lat och mycket girig; hans mesta göromål är till att sofva, äta och spela kort.» Den värst beryktade bland professo-

terna var juristen Colling på grund af sin oerhörda snålhet; det berättas, att han besökte studenterna på deras rum för att låta traktera sig med mat och brännvin, att han hos dem skref sina bref för att få papper och lack gratis, hvarjämte han 'lånade' postpengar, och att han på kalasen stoppade på sig citroner, skorpor, socker m. m. Professorn i ekonomi Trozelius hade ingen aflöning och sågs därför mellan sina föreläsningar eller disputationer (t. ex. om »hvit- och rotkålsplanteringen» eller om »hvete kan kallas ångersäd») själf praktiskt föregå med föredömen i landtmannasyslor, såsom att gräfva diken, köra gödsel o. s. v. Han blef teologie doktor vid jubelfesten och fick sedan ett prebende till aflöning. Professorn i experimental fysik Harmens åtnjöt anseende, icke som vetenskapsman, men som en treflig sällskapskarl; han blef ock rektor vid jubelfesten, ehuru hans affärer voro så dåliga, att han alltid bar upp sin lön i förskott. Prof. Laurell var mindre bekant för sin filosofiska lärdom än för sina antikvariska och ortografiska fantasier. Han berättade en gång, att han julnatten i drömmen sett Kristi ansikte bildat af »de meste runske bokstäfverna», och lät rita af denna uppenbarelse. Hans offentliga föreläsningar bevistades blott af hans släktingar och barn med informatorer, »och privat läser han nu mera intet, sedan han ett år höll på med svenska språket; då fick han 60 eller 70 studenter till sig på lektion, så att hans sal var hel full, men de gjorde obeskrifligen mycket narr af honom, de klefvo upp på stolar och bänkar, de beto nötter och kastade skalarna i prof:s peruk, de brottjades och knuffade till hvarandra, så att de ofta voro på väga att slå i kull professorn.» Slutligen måste dennes manhaftiga hustru ingripa; hon körde ut hela auditoriet, och därmed var det slut med Laurells privata

lektioner. Att studenterna bedrefvo ofog i denna stil, synes knappt varit ovanligt; fru Junbeck klagar öfver att de (närmast professorernas söner) icke blott om aftnarne utan äfven midt på ljusa dagen öfverfölo folk med snöbollskastning o. dyl.

Redan 1767 se vi förberedelserna till den stundande högtiden i gång, sedan man inhämtat underrättelser från akademierna i Uppsala och Åbo, huru där förfarits vid liknande tillfällen. På våren nämnda år finna vi det akademiska konsistoriet sysselsatt med öfverläggningar i dithörande frågor, och ju mer tiden för festen nalkades, desto vidlyftigare blefvo dessa, helst konsistoriet icke öfverlämnade den exekutiva makten åt någon komité, utan, som vi snart skola se, behandlade så godt som allting i sina plena. Och ej nog härmed: en mängd frågor skulle ock hänskjutas till universitetets kansler för afgörande. Det gällde först att bestämma tiden för festen; jämte själfva den egentliga jubeldagen den 28 januari föreslogs äfven den 23 juni, den regerande konungens namnsdag, och den sistnämnda blef den segerande, kanske mindre för att »gifva denna högtid en fördubblad glans» än för att »i den skönaste årsens tid lämna främmande ett så mycket bekvämare tillfälle att bevista en så rar och besynnerlig akt.»

En dags festande var naturligtvis icke nog vid ett sådant tillfälle; till en början föreslogs att egna en hel vecka åt högtiden med orationer på förmiddagarna och och promotioner under fyra eftermiddagar, men äfven den tidens starka nerver blef detta för mycket, och man beslöt att göra midsommardagen och den följande söndagen till verkliga hvilodagar, låta promotionerna äga rum på förmiddagarna och sålunda lämna eftermiddagarna lediga. De vidlyftigaste förhandlingarna rörde sig om frågan, hvilka personer som skulle hedras med

doktorshatt eller magisterkrans inom de respektive fakulteterna. Ej blott de teologiske utan äfven de juridiske promovendi utnämndes af konungen, sedan vederbörande fakultet på förslag uppsatt ett större antal. Den filosofiska fakulteten gaf sin högsta utmärkelse åt ett stort antal kandidater efter aflagda lärdomsprof såväl som åt en mängd ograduade men förtjänste prester och skolmän, hvilka därtill rekommenderats af stiftstyrelserna. Vid sidan af alla öfverläggningar och allt officiellt skriferi i detta mål försiggingo naturligtvis bakom kulisserna en hel del intriger, om hvilka vi blott delvis fått kunskap. Så till exempel sökte en nitisk men fåfång skolrektor Lunell i Kristianstad att blifva juris doktor men afspisades af fakulteten därmed att han visserligen var känd för »vacker lärdom» men icke just i juridik. Dåvarande adjunkten i teologi (sedermera biskopen i Lund) Petrus Munck blef, ehuru en framstående vetenskapsman, utesluten från förslaget på teologie doktorer, såsom han själf påstod därför, att man ville stänga honom ute från en professur, medan åter en Engeström uppfördes på detsamma endast därför att han var brorson till universitetets dåvarande prokansler, ett skäl som äfven i tryck omtalades såsom fullt tillfyllestgörande — betecknande nog för tidens åskådningssätt.

Tidigt grep man sig an med att tänka på en ersättning för den sammetskåpa med tillhörande hatt, som alltifrån universitetets stiftelse prydt dess rektor magnifikus vid högtidliga tillfällen, men som nu, efter hundra års tjänstgöring, helt naturligt befann sig i ett föga presentabelt skick. Det anslag af statsmedel, 800 daler silfvermynt¹ som af regeringen tillerkänts univer-

¹ En daler silfvermynt motsvarar 1 kr. 33 öre i nuvarande mynt, men hade naturligtvis långt större köpkraft.

sitetet i och för jubelfesten, var i främsta rummet afsett för anskaffande af en ny rektorsdräkt, och konsistoriet kunde således utan ekonomiska bekymmer skrida till lösningen af denna fråga. Huru viktig den ansågs vara, och hvilken integrerande beståndsdel berörda plagg skulle blifva i festlighetens glans, därom får man ett begrepp, då man genomgår konsistoriets protokoll. Upprepade gånger ser man professorn i astronomi Schenmark, som åtagit sig den närmaste omsorgen om denna sak, inkomma med memorial eller förslag, som blifva föremål för hans ämbetsbröders öfverläggningar. Så finner man de akademiska fäderna den 19 aug. 1767 sysselsätta sig med att bland en hop profver på sammet utvälja den lämpligaste sorten och slutligen bestämma sig för en violett sort till ett pris af 16 daler alnen. Två månader senare gällde det att utse foder; det blef guldgult taft à 4 daler 8 öre alnen. I februari 1768 företeddes guldgalonerna och gramanerna, som hämtats från Stockholm, jämte en »point d'Espagne», som skulle pryda hattbrättets kant. En juvelagraff hade genom kanslerssekreterarens försorg för 250 daler inköpts i hufvudstaden; den gick sönder, då den skulle af skräddaren Giertz fästas på sin plats, men kunde lyckligtvis lagas af en lundensisk guldsmeds konstförfarna händer för en summa af 21 daler. Skräddaren fick för sitt besvär 44 daler. Så var då ändtligen i april hela stassen färdig, och det återstod blott att för dess förvarande låta göra en låda; äfven denna utstyrdes prydligt, målades spanskgrön och försågs med förgyllningar. Den kasserade rektorsskruden skulle enligt ett kungligt bref förvaras »såsom en akademisk antikvit». Man ser ännu i universitetets historiska museum 1768 års kåpa och hatt, hvilka varit i bruk ända till år 1881 — om jag minns rätt — och således ända in i våra dagar

vittnat om den forna prakten.¹ Nu bär rektor en präktig guldkedja.

Universitetet tillhöriga pukor kläddes med nytt skinn, och att anskaffa musik till festen hade uppdragits åt professorn lifmedikus Wollin, som underhandlade med stadsmusikanten i Malmö Adler. Denne åtog sig efter något prutande att för 350 daler »med ett band af 12 à 14 personer uppföra en anständig musik på själfva jubeldagen både uti kyrkan och vid balen» däruti inbegripet jämväl engagerande af sångare för en kantat, allt under ledning af den akademiske kapellmästaren Kraus. För musiken vid promotionerna erhöll Adler dessutom 100 daler per gång. Från Malmö rekvi- rerades ock en afdelning infanteri för ordningens upp- rätthållande och en dito artilleri med åtta kanoner för den högst eftertryckliga saluten.

I domkyrkans kor skulle högtidligheterna äga rum; här, hvarest i hvardagslag de teologiska professorerna höllo sina föreläsningar och äfven annars de akademiska festerna, promotioner och rektorsombyten, försiggingo, uppfördes nu tvenne läktare, som kläddes med s. k. »multum», medan bänkarne öfverdrogos med från Malmö anskaffat blått kläde. För öfrigt öfverlämnades ut- styrseln åt enkefru professorskan Aurivillius, som vid många års festiviteter förvärfvat erfarenhet i detta fack. Därjämte vidtogos en mängd andra uppsnyggnings- åtgärder; universitetshuset, det nuvarande biblioteket,

¹ Gjørwell anmärker i sin festbeskrifning, att Upsala akademi var den enda svenska, som ej ägde rektorsdräkt, "men akade- mien i Åbo består sig en stor röd och galonerad sammetskåpa; äfvenså Greifswald en gammal och dråpelig kåpa af rött sammet med fina guldvirkade gripas, och den fordomdags införde vid akademiska solenniteter i Pernau, äfven af rött sammet, men med smal guldgalon, finnes än i dag som en sorgelig öfverleva af lifländske lärdomen på Kongl. Biblioteket i Stockholm."

som till två våningars höjd uppförts på 1730-talet, fick sina dörrar och fönster nymålade, och samma procedur undergingo kateder och bänkar i de båda auditorierna. Det angelägnaste var kanske dock, att från Lilla torget, d. v. s. platsen framför domkyrkan, öfver hvilken processionen skulle passera, bortfördes 76, säger sjuttiosex, lass orenlighet! Man skulle kunna taga anledning häraf till åtskilliga reflexioner öfver jubelfestens betydelse för hygien.

Om själfva programmet hade emellertid mycket ordats i konsistoriet, hvarvid i synnerhet rektor utmärkte sig för långa och floskulösa anföranden, all detta tämligen onödigt, tyckes det, då i själfva verket meningarna blott i en punkt voro något delade. Att den första och största festdagen borde avslutas med »en anständig middagsmåltid med bal» på akademiens bekostnad, därom hade ingen tvekan rådt, men däremot voro vederbörande icke genast ense om lokalen för festen. I sitt första förslag till program hade Harmens tagit för gifvet, att proklanslern skulle i biskopshuset göra les honneurs på universitetets vägnar, men härtill hade Engeström svarat ett kort nej. Sedermera hade man tänkt sig att låta fru Junbeck arrangera festen i den stora orangerisalen, men något bestämt beslut hade icke fattats i frågan, då Harmens i konsistoriet framställde såsom sin åsikt, att hedern och besväret då biskopen afsagt sig, borde tillkomma rektor. Det förra förslaget fann han nu betänkligt, emedan festen skulle få »air af ett värds-hus-bankett, för hvilket en talrik hop betjäning icke skulle hysa all den högaktning som höfdes».

Harmens utvecklade vidare sina tankar om festen, såsom det i protokollet heter: »förekommande det Herr Rector Magnifico för åtskilliga orsakers skull att vara bäst, det en publik middagsmåltid, om möjligt är, und-

vikes, men att förmodligen det vore så mycket oundgängligare, att en publik bal vid det tillfället anställes, då gästerna tyckes böra serveras alla tillåtliga refrachissements, hvarunder äfven förstås viner, och på slutet den vanliga måltiden, reveillen kallad». Gästernas antal kunde icke blifva mindre än 300, då inbjudning skulle utgå till alla de förnäma främlingarna, akademistaten, de mera framstående bland stadens borgerskap, alla studerande adelsmän samt kuratorer och ett visst antal studenter från hvar nation. Kostnaderna beräknade Harmens till 8 daler person. Utan gensägelse från någon annan än lifmedikus Wollin, som ansåg att bjudningarna kunde inskränkas, antogos alla dessa förslag, och följaktligen anslogs till balen 2,400 daler ur universitetets medel, hvarpå Harmens fick fria händer för arrangemangen.

Om alla förberedelser i privata hus för de många väntade gästerna kunna vi icke berätta, men att hela staden Lund under dessa dagar hade en liflig och festlig prägel, är säkert. Ett åsyna vittne (J. H. Lidén) berättar: »Nästan alla skånske herrskaper voro vittnen till akademiens glädje och fingo ett behagligt tillfälle att visa sina vackra ekipager. Knappt har jag på ett ställe sett så många lysande rob de ronder samlade som här, alla fruntimren voro nyklädde, och man berättar med visshet, att alla handtvärkare i Lund och Malmö varit flera månader sysselsatta med fruntimmers beklädning.»

Så voro då förberedelserna undanstökade; vi skola nu se till, huru själfva festen aflopp. Inbjudning till den samma hade enligt öflig sed utfärdats af rektor dagen förut genom ett svenskt program, där i tidens frasrika stil och på ett för dess tänkesätt karakteristiskt vis deklamationer öfver universitetets nytta och »handa-

slöjdernas» blomstring omväxla med servilt smicker för konungen och hans familj. Ett jämväl tryckt »Ceremonial», undertecknat af akademisekreteraren A. P. Stobæus, men i själfva verket författat af lifmedikus Wollin, som tyckes hafva fungerat som öfvermarskalk, meddelade noggranna föreskrifter för processionen och hela festens gång.

Tordagen den 23 juni kl. 7 om morgonen öppnades högtidligheten med åtta kanonskott samt »trompete- och pukeskall från observatorie-altanen på akademi-huset», hvarvid en salm utblåstes. Under ny musik började kl. 8 stater och kårer samlas i universitetets lokaler, hvarvt stånd för sig i därtill anvisat rum. Kl. 9 satte sig så processionen under klockringning i gång öfver Lundagård och Lilla torget till domkyrkans hufvudingång uti följande ordning: först akademivakten, en kår som i hvardagslag skulle hålla ordning på studenterna men just icke hade stor respekt med sig; därefter »den studerande ungdomen, som parar sig efter sin växt och storlek utan afseende på sina olika nationella samfund», en anordning som prisades såsom synnerligen vis, då sålunda alla rangstrider mellan nationerna undvekos; »därefter staden Lunds magistrat och de till borgareståndet hörande, anförde af borgmästarne i Malmö och Lund; vidare hela akademistaten och presterskapet så ifrån staden som landet, anförda af biskopen och prokansleren, Hr D. Joh. Engeström och Rector magnificus Hr Gust. Harmens, den förre klädd i ståtlig korkåpa och den senare i nya rektorsskruden, gåendes bägge i bredd, biskopen dock till höger, men företrädde af akademiens pedeller, äfven i deras skrud med silfverspiror i händer; och slutel. de af ridderskapet och adeln, anförde af fältmarskalken Hr Gr. Gust. Hamilton». Processionen var, heter det vidare, »en den ansenligaste,

som i Skåne någon tid blifvit sedd; de skånska herrskaperna visade sig med deras vanliga ståt».

Ordningen upprätthölls af militär, och inne i kyrkan tjänstgjorde adjunkter, docenter och nationskuratorer såsom marskalkar.

Gudstjänsten började med »en anständig musik af violiner, flütes traversieres, hautbois d'amour och sång», hvarefter domprosten Wåhlin höll jubelpredikan, hvilken ett öronvittne betygar hafva varit vacker. Därefter begaf sig församlingen »genom stora dörren bakom altaret» upp i koret, som, »af sig själf ett ärevärdigt rum», nu var »beslaget med tapeter och i någon modern gout dekorerat. Katedren var klädd med rött sidentyg och hade blå himmel; väggarne voro behängda med blått sidentyg och de för denna dagen därstädes byggde läktare med rött kläde. I gamla kungsstolen låg en blå sidentygsputa, medan trapporna nedanför samma stol voro betäckte med rött kläde, och kanslersstolen var öfverdragen med rött sidentyg.» På det sättet hade man alltid en liten påminnelse om majestätet och kanslern, fastän de icke voro närvarande. Bakom voro stolar för adeln medan personer »af stånd och värde utaf bägge könen» placerades på läktarne, och studenterna fingo stå hvar de bäst kunde. Sedan den »starka musik», som beledsagat uppmarschen, upphört, bestogs katedern af prokanslern, som fått i uppdrag att betyga kgl. majestäts nådige välbehag med universitetet. Huru hans högvördighet utförde detta, blef aldrig känt, ty ingen hörde ett ord af hvad han sade. Efter en »vacker konsert» svarade rektorn med ett svenskt tal, som af Lidén fick betyget »drägeligt», och som förmodligen var af samma skrot och korn som programmet. Denna oration afslöts af festkantaten, som utdelats tryckt; af all den latinska och svenska poesi, som hopsatts för

tillfället, torde dessa verser vara de sämsta, och man förundrar sig ej öfver, att »de Lundske muser» ett decennium senare genom Kellgrens åtgörande vunno en icke afundsvärd ryktbarhet. Då rektorn mot slutet af sitt tal kom till komplimangerna för konungahuset, bröt saluten lös från det på Lundagård uppställda artilleriet, hvilket låtit höra sig förut under gudstjänsten och under hela akten sammanräknat aflossade ej mindre än 302 skott. Under afsjungande af salmen »Nu tackar Gud allt folk» tågade processjonen slutligen tillbaka till akademihuset, där den upplöstes.

Eftermiddagen kl. 4 började man samlas till balen hos rektorn, som bodde i stadens största hus, detsamma som af Karl XII ombyggt till residens och som sedermera herbergerat katedralskolan. För ordningens skull hade påbjudits, att alla inbjudne skulle uppvisa sina poletter för vakten, marskalkar fungerade nu som på förmiddagen, och för att bereda utrymme hade Harmens låtit nedrifva väggarne mellan fyra rum, men icke förty visade sig utrymmet alldeles för litet. Man började festen med att dricka skålar för det kungliga huset, åtföljda af 68 skott, till hvilket ändamål kanonerna nedförts från Lundagård. Då man så skulle öfvergå till dansen, började oredan, och än värre blef det, då man hann till supén. »Ganska många hemkommo odansade missnöjde», säger Lidén, och fru Junbeck har utförligt skildrat, huru »oordentligt, snöpligt och eländigt» här tillgick. Vid skålarnes utbringande sändes ett par pokaler laget rundt, hvarmed alla finga hålla till godo; konfekten var gammal och oätbar, té och mandelmjök lyckades en del personer komma öfver, med risk att i trängseln fördärfva sina kläder, medan andra aldrig sågo dessa saker. När supén kom, var halfparten af gästerna försvunnen; vid det »andra olaget», då de mindre för-

nåma skulle bespisas, tog maten slut; »vin fick de inte öfver bordet förrän Burmester (professor i vältalighet), som då var kvar, begärde några slag och sade, att det var väl betalt, men där ficks inte mer än en butelj dålig fransk vin; så långt den räckte, fick han slå uti, sedan fick de intet mer.» Fru Junbeck tillägger, att ett par personer sent på aftonen kommit till henne för att få sin hunger stillad. — Det må nu vara att denna skildring är något färglad, men den omständigheten, att de tryckta festbeskrifningarna mot vanan intet förnämla om 'trakteringens hederlighet', väcker misstanken om att saken varit sjuk. Dansen hade emellertid fortsatts till fram på morgonen.

Dagen därpå, midsommardagen, användes till en välbehöflig hvila efter den föregåendes ansträngningar; på aftonen hade dock Harmens en mindre bal för de förnämsta herrskaperna och några professorer.

Lördagen var promotion i teologiska fakulteten; på samma sätt som på torsdagen samlade sig deltagarne i akademihuset och gingo under musik och klockringning upp i koret. Biskopen var i sitt tal lika tystlåten som förra gången, »så att reverendissimus orerade oerhört väl». Därpå skulle doktorsfrågan framställas af adjunkten Munck, hvilken, som vi förut sett, blifvit struken från doktorsförslaget och sedermera satt fakulteten i förskräckelse genom hot att utgifva handlingarna på trycket. Han tog i stället sin hämd nu genom att uppställa frågan: »om man utaf den teologiska lärdomens närvarande tillstånd kan göra sig något visst hopp om teologiens tillkommande tillväxt?» Om den oration, hvarmed Munck själf besvarade frågan, skref Lidén, att »den var visst löjlig att afhöra, ty det var en härlig likpredikan öfver teologien och den bittraste satir öfver de nu kreerade doktorer». Att dessa med ett par

lysande undantag voro synnerligen skrala och hade allehanda andra orsaker men icke lärdom att tacka för upphöjelsen, var allmänt bekant, och hvad Munck om dem tänkte, framgår af hans tal, hvilket han utgaf i svensk öfversättning. Bland andra skäl att besvara den framställda frågan nekande, anför; Munck dels präster-nas befordringssätt, i det att ålder och tjänsteår men icke skicklighet och lärdom utgjorde befordringsgrunden, samt dels »en mindre utsökt utdelning af teologiska hedersställen. Det sker ofta, om icke hos oss, hvarom jag ej bör döma, dock i andra riken, att de förnämsta teologiska titlar och ämbeten gifvas åt dem, på hvars lärdom man antingen har inga eller ganska få prof», men dock äro »intagna af en onaturlig begärelse efter ett lysande namn». Uti sina vidfogade notiser, där Munck annars ger sig sken af att i grund och botten icke vara så pessimistisk, som man skulle kunna tro, säger han om den här berörda anmärkningen: »skulle detta inkast vara sant, så kan jag det intet besvara. Jag väntar med längtan andras vederläggning.» Att detta Muncks djärfva tal blef en cause célèbre, är naturligt, men fakulteten drog till slut det kortaste strået, ty den tvingades någon tid därefter att gifva honom doktorshatten, sedan han för densamma vederbörligen disputerat. — Efter Muncks oration kommo flera andra, så att akten först kl. 3 var öfverstånden.

Den teologiska dagen afslöts med en bal hos teol. prof. Benzelius, som i allmänhet mycket umgicks med förnämiteter och nu begagnade tillfället att få se en hop af de främmande herrskapen hos sig. Tillställningen väckte emellertid mycken ond blod; man ansåg det hädiskt att sluta en kyrklig högtidlighet med dans, och speciellt i en Göteborgstidning uppträdde en insändare, som öfver de ogudaktiga lunda-teologerna utgöt

sin vredes skålar. Han hade kanske lugnat sig, om han vetat, att »inga teologi, utan endast skånska herrskaper i sin ståt där varit», hvilket förhållande åter naturligtvis förtretade en mängd lärdt folk.

Den följande söndagen »dansades och kalasades privatim». — Måndag, tisdag och onsdag upptogos af promotioner inom de återstående tre fakulteterna, till hvilka, liksom till den teologiska, vederbörande promotorer inbjödo i latinska program, och hvilka också försiggingo under samma högtidliga former. Af mera allmänt intresse torde endast den omständigheten vara, att bland de nya juris doktorerna äfven befann sig staden Lunds borgmästare, som hette Borup, känd icke precis på grund af juridisk lärdom, men desto mera genom den gamla svenska dygden att icke svika i dryckjom. Samtiden värderade honom ock som en framstående l'hombre-spelare.

Icke heller dessa dagar saknade sina baler. En dylik hölls på måndagen af jurister och officerare på det gamla akademihuset, då inrättat till fäktsal.¹ Fru Junbeck berättar, att denna tillställts af förtret öfver den Harmenska balens bedröflighet, och att den varit synnerligen »ordentlig». Gästerna trakterades med »kaffe, té, choklad, mandelmjök, lemonad, nybakta konfektyrer, mandeltårter, allt till öfverflöd, och kall mat, om någon ville hafva». — Att medicinska fakulteten ingen bal höll, gaf anledning till åtskilligt skämt; det hette t. ex. att »ingen militärisk assistans lär kunnat erhållas», och att de nya doktorerna »ock varit hindrade och öfverhopade med göromål och receptors skrivande för dem, som efter de 3 första balerna blifvit opassliga. N. B. Ingen sömn under hela jubelfesttiden». Icke förty var

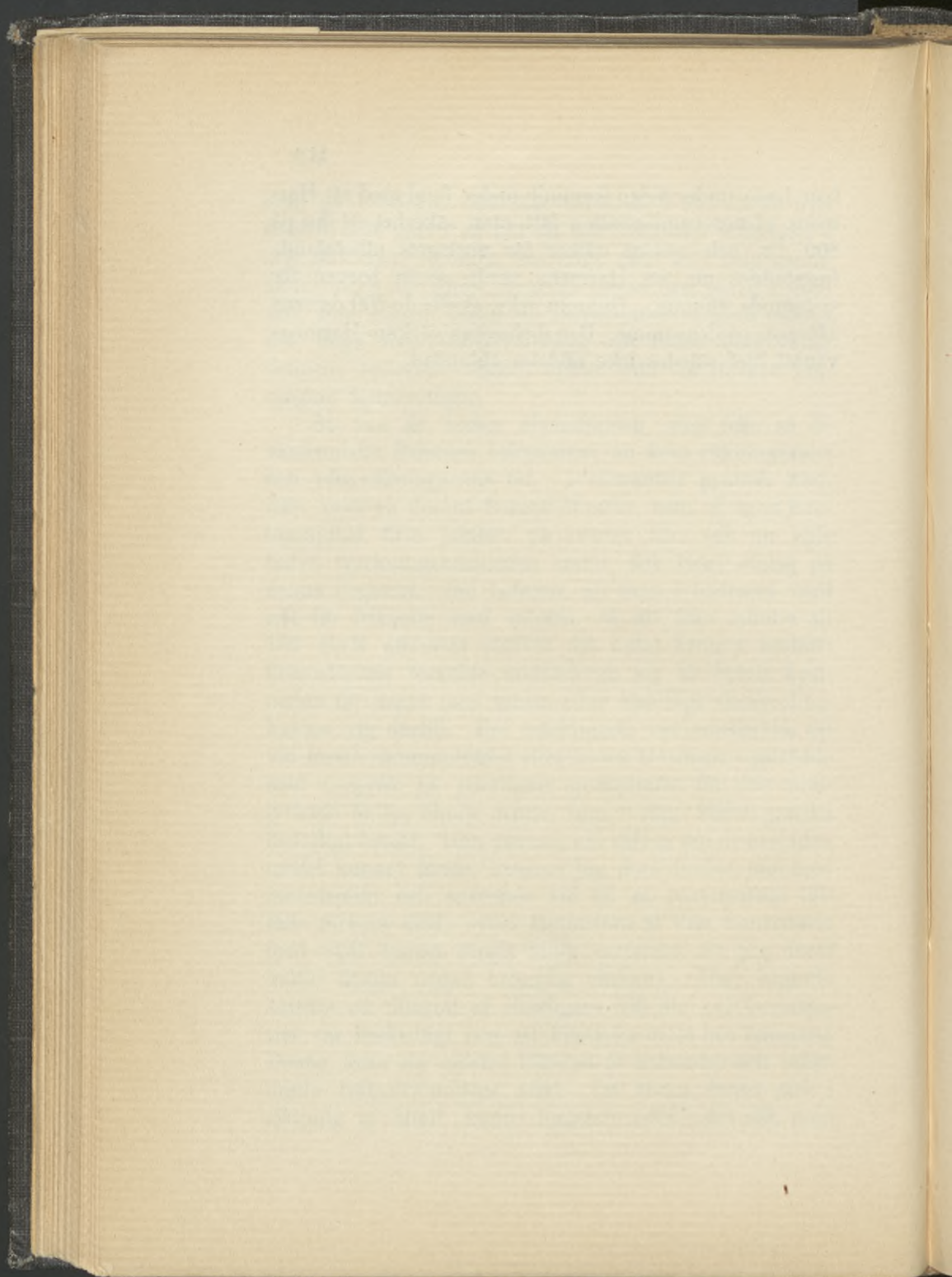
¹ Har sedermera gjort tjänst som kapellsal och är nu domkyrko-museum.

man på onsdagen åter klar till dans, i det att de nya magistrarne gåfvo en bal på det botaniska auditoriet i orangerihuset, »hvilken ansenliga dans slöt hela denna akademiska härlighet», hvarvid »ingen ting blifvit å sidosatt, som kunnat lända till befrämjande af Guds namns ära, höga öfverhetens välbehag och denna kongl. akademiens heder», — såsom orden lyda uti Inrikes Tidningars festberättelse.

Så var då festen öfverstånden, men icke så de akademiska fädernas bekymmer; nu kom räkningarnas och efterräkningarnas tid. I allmänhet prutade man icke, men en docent Berent Munthe, som af egen företagsamhet firat jubileet på svensk vers och nu ville hafva tryckningskostnaden ersatt, fick tvärt afslag på denna begäran. Det befanns, att man i festruset varit allt för frikostig med saluten, så att icke mindre än 132 skott aflossats utöfver det antal kronan bestått; konsistorium försökte undandraga sig att betala kostnaden för dessa men måste efter åtskilligt skrifveri bekväma sig därtill. Det märkligaste var emellertid, att vid första sammanträdet efter festen Harmens uppträdde med anspråk på ytterligare godtgörelse för den misslyckade balen, ehuru denna, som vi sågo, blifvit ganska hederligt betald. Han yttrade, att »äfven om de bestådda medel kunnat förslå, hvarom jag dock tviflar, min med ämbetsplikt och anseende vid ett så besynnerligt tillfälle förenta möda synes åtminstone af Ven. Consistorio med skäl kunna draga billig omtanke, att jag däraf måtte hämta någon behaglig värkan». Han begärde således ett tillskott af ytterligare 600 dlr, och konsistoriet var beskedligt nog att tillstyrka detta hos kanslern. Denne fann sig mindre tilltalad af äskandet och infortrade drätselnämndens åsikt. Då äfven denna gick i riktning af bifall, kunde kanslern icke neka sitt, men

han hade under tiden kommit under fund med att Harmens af nosocomii-medlen fått utan säkerhet ett lån på 800 dlr, och såsom villkor för anslaget utbetalande fastställdes nu, att Harmens skulle ställa borgen för sistnämnda summa. Hvarom icke, skulle de 600 dalerna afdragas på densamma. Den »behagliga värkan» Harmens väntat blef således icke alldeles oblandad.

NÅGOT OM FÖRFATTAREARVODEN.

NAHOT ON PIRATTAHARAHODEN.

Frågas, hvad slags litteratur i regeln är den ekonomiskt mest lönande i våra dagars Sverige, torde svaret otvifvelaktigt bli: uppbyggelse- och läroböcker. Mycket annorlunda skulle det säkerligen icke hafva utfallit i begynnelsen af sjuttonhundratalet; dock voro väl då de stora upplagorna och den därmed följande vinsten i ännu högre grad än nu begränsade till det religiösa området. Men äfven till värk af detta slag var det svårt att få förläggare, och detta af det enkla skäl, att det knappast fanns några personer, som ville sysselsätta sig med förlagsaffärer. Visserligen har man kunnat påvisa att sådana förekommit redan under 1500-talets sista år, men någon större utveckling hade icke försiggått på detta område sedan denna tid.

Boktryckarne togo häst kontant ersättning för sin möda, och författarne fingo sålunda själfva se till, både huru de kunde skaffa sig medel till tryckningen och sedan afyttra de färdigtryckta böckerna. Då nu författarna sällan voro i den ställningen att de själfve kunde bestrida kostnaderna, voro de hänvisade till mæcenaters välvilja, om de icke ville låta sina manuskript åldras i sina egna gömmor. Toge man sig före att uppgöra en statistik öfver allt som lämnat tryckpressen i Sverige under senare delen af 1600- och början af

1700-talet, skulle man säkerligen komma till det resultat att likpredikningarna och tillfällighetsdikterna («gift- och griftskrifter») stannade i en öfverväldigande pluralitet. Slikt hade ju ock i de intresserade släktingarne sina gifna mæcenater; till litteratur i högre mening kan det emellertid blott undantagsvis räknas.

Från den äldre frihetstiden kan jag anföra ett par förlagsaffärer. Biskop Jesper Svedberg berättar i ett bref till censorn Rosenadler, att han till boktryckaren Björkman öfverlåtitt sin svenska grammatika mot ett femtiotal friexemplar, till hvilka Svedberg likväl själf fick bestå papperet. Detta värk bör emellertid snarare räknas till den vetenskapliga än till lärobokslitteraturen, medan denna senare kunde representeras af det utkast till svenska folkets historia, som den berömde Erik Benzelius d. y. författat, och som han i början af 1730-talet var betänkt på att offentliggöra. Hans broder, censorn Gustaf Benzelstjerna, öppnade då underhandlingar med »en studerande person ifrån Helsingland, benämd Bäckström, hvilken gör profession af att förlägga böcker, hvartill han använder några igenom information samlade medel». Benzelstjerna yrkade att »något äfven bör præsteras pro labore» — den dåtida termen för författarearvode — och yttrade i sammanhang därmed: »att åtskilliga vackra värk här blifva tillbaka, sker i mangel af förläggare, som någorlunda vill erkänna auktores möda.» Underhandlingen med Bäckström ledde emellertid icke till något resultat, sannolikt emedan denne redan nedlagt hela sitt tillgängliga kapital på andra arbeten sådana som den äldre Benzelius' kyrkohistoria, den på sin tid mycket omordade fänrik Lithous latinska poem m. m. Först 1762 utkom denna öfversikt af svenska historien.

En bland de böcker, som hade bästa åtgången, var

Tunelds svenska geografi (första uppl. 1741), hvilken ock af författaren ständigt förbättrades; för femte upplagan erhöll han 600 dlr och därtill 24 dlr för ark af tillägget, och den ansenligt utvidgade sjette upplagan köpte Gjörwell 1781 för 200 Rdr specie.

Framför andra värda vår uppmärksamhet äro sådana arbeten, som ehuru vetenskapligt anlagda dock voro beräknade för hela den allmänhet, som i Sverige gjorde anspråk på att kallas bildad. Sådana voro främst Dalins och jämväl Lagerbrings historiska verk. Den förres Svea rikets historia trycktes hos Salvius, men ej på dennes förlag; utgifningen hade tydligen möjliggjorts genom den prenumeration, hvars resultat meddelades i arbetets sista band, där en lista med omkring 450 namn är införd. Dalin erhöll väl icke annat författarearvode än de 36,000 dlr, som riksens ständer tillerkände honom 1747 efter första delens utgifning. Men sedermera köpte (enligt Gjörwells bref till Warmholtz d. $\frac{8}{6}$ 1762) boktryckaren Grefing för 2,000 dlr (kpmt?) förlaget till andra upplagan af alla tre delarne, af hvilka emellertid blott första delen utkom. — Lagerbring omtalar i ett bref till Gjörwell 1766 ett anbud af boktryckaren Hesselberg att betala fem plåtar (30 dlr) för tryckark af hans historia, men Hesselberg synes sedan hafva dragit sig tillbaka, ty verket trycktes hos en annan, nämligen Stolpe, om hvilken Lagerbring 1777 skrifver, att han »ej särdeles hållit sina löften vid de förra delarne» och nu för den tredje endast erbjöde 100 friexemplar »på sämre papper.» Lagerbring föredrog detta förslag framför risken att utgifva arbetet på eget förlag, en plan, hvilken Gjörwell förordade. Den sistnämde förlade det s. k. sammandrag, som Lagerbring redigerat till undervisningens tjänst, och för hvilket författaren, såsom af hans bref till Gjörwell framgår, mottog flere penningesändningar.

Om sina vetenskapliga skrifter yttrar Benzelius en gång: »De arbeten, som jag lät trycka, äro i åtskilligas händer och efter vanan här i Sverige intet rikta utan göra auktoren pungren.» Emellertid fans det dock ett sätt för universitetslärarne att hålla sig skadeslösa för tryckningen af sina böcker, nämligen att utgifva dem såsom disputationer, ty då betalte respondenterna tryckningskostnaden och erlade i regeln väl ock därutöfver en gratifikation till präses-författaren. I de sällsynta fall, då boken kunde påräkna en större afsättning äfven utom Sveriges gränser, såg sig författaren mer eller mindre lönad för sin möda. Professorn i filosofi i Upsala Wallenius lät 1755 trycka sin *Psychologia empirica* »apud Salvium», medan hans *Psychologia rationalis* tre år senare finnes utgifven »impensis Salvii», som därför enligt ett ännu bevarat kontrakt erlagt ett författare-arvode af 12 dlr per tryckark. Vida mer erhöill naturligtvis Linné; redan 1745 betalte Salvius för *Flora sveica* och *Historia animalium* 18 dlr per tryckark och tolf år senare för femte upplagan af *Systema naturalis* ej mindre än 50 dlr, »oaktat», säger Gjörwell i sitt bref till Warmholtz d. ¹⁵/₁₁ 1757, »jag ej tror att ark. Linneus tillskrifvit 50 nya eller andra ord.»

Den nämde Salvius har gjort mer än någon annan för den svenska bokhandelns höjande, och hans driftighet satte honom i stånd att betala större arvoden än andra boktryckare. Sålunda öfvergick förlaget af vetenskapsakademiens skrifter 1748 från Grefing till honom, då han förband sig att för handlingarna betala årligen ej mindre än 2,000 dlr (motsvarande 100 dlr per ark) och för talen 30 dlr per ark. Den förstnämnda summan minskades dock sedan till 1,200, och då efter »den med så stor egen förlust frikostige Salvii» död Lange 1776 öfvertog förlaget, ansåg sig denne ej kunna bjuda mer

än 800 dlr (Gjörwell till Warmholtz ^{27/2} 1776). Denna nedgång behöfde ej bero på minskad afsättning, utan har väl varit en följd af den med den stigande kursen ökade kostnaden för papper och tryck.

Teologiska arbeten borde ju höra till de bäst betalta; här följa ett par exempel på huru stort arvodet varit i dylika fall. Domprosten Bælter i Vexjö lät 1755—57 den i samma stad boende boktryckaren Merckell trycka de fyra första böckerna af sitt arbete »Vår herres och frälsares Jesu Christi historia». Mycket lär Merckell icke hafva erlagt härför, ty då det blef tal om utgifning af resten af arbetet, begärde Bælter, som trodde sig veta, att Merckell af den 3,000 exemplar dryga upplagan afsatt omkring 2,400 och således gjort en god affär, att för denna fortsättning erhålla 18 dlr per tryckark och 24 friexemplar. Då Merckell ej ville gå in på förslaget, vände sig Bælter genom Gjörwell till historiefrafen Wilde, som egde tryckeri i Stockholm; denne förklarade sig villig att på de erbjudna villkoren trycka väcket, men öfverlät sedan förlaget till boktryckaren Hesselberg, som enligt Gjörwell, ur hvars brefväxling med Bælter under 1757 dessa uppgifter hämtats, därpå vann »stora pänningar», ett påstående, som stöddes af det faktum, att Hesselberg 1770 fann lämpligt utgifva en andra upplaga »på egen bekostnad». Genom Gjörwell drefvos och 1765 underhandlingar mellan nämde boktryckare och domprosten i Skara Anders Knös om utgifningen af dennes Institutiones theologiæ practicæ. Hesselberg bjöd här först 21 dlr arket, hvilket sedan ökades till 24. Knös ansåg väl ej sin möda ersatt därmed, men var dock tydligen rätt belåten, och man ser således, att äfven sådana teologiska arbeten, som icke tillhörde uppbyggelselitteraturen, betaltes jämförelsevis rätt bra.

Äfven en del böcker från andra områden kunde vara goda affärer; den nyssnämde Knös berättar i ett bref, att Sv. Wilskman på sin kyrkliga författnings-samling (Svea rikets ecclesiastique wärk) som trycktes 1760 i en upplaga af 3,000 ex. skall hafva förtjänt ej mindre än fem — sju tusen plåtar (30,000 — 42,000 dlr kpmt). — Bland de »på L. Salvii bekostnad» utgångna tryckalstren skall man ock finna många handböcker, praktiska hjälpredor och dyl.

Samtliga de författare, jag ofvan talat om, hade sin bärgning af sina ämbeten eller på annat sätt; för dem kunde ett arvode visserligen vara en välkommen sak, men ingen af dem var dock beroende af sitt författareskap för sin utkomst. Men huru ställde sig saken för de egentliga litteratörerna och huru högt uppskattades skönlitteraturen på bokmarknaden? För sådant fanns ännu vid 1700-talets midt ingen förläggare. Jag har icke påträffat ett enda fall, då en skald för någon sin dikt erhållit direkt arvode af boktryckaren eller någon annan, som ombestyrde utgifningen, och denna tystnad kan icke bero på en tillfällighet, ty förhållandet bestyrkes af andra omständigheter. Begreppet litterär eganderätt låg ju då ännu i sin linda, men genom att hos kanslikollegiet förskaffa sig ett kgl. privilegium kunde en författare eller förläggare för en viss tid skydda sina publikationer för att eftertryckas af andra. Under sådana förhållanden är det ju rätt betecknande, att det endast sällan anses löna mödan att begära sådant skydd för skönlitterära wärk. Abr. Sahlstedt erhöi det för sin antologi af svensk poesi, men detta gällde således *icke* några hans egna poetiska alster, utan blott den af honom gjorda sammanställningen. Man finner ock att populära dikter ständigt aftrycktes i skillingtryck, i tidningar eller andra samlingar. — Hvad beträffar romaner och noveller,

så var det en vitterhetsart, som först på 1770-talet började taga fart, och då tillfredsställdes läslusten af öfversättningår.

Under sådana förhållanden voro alltjämt dedikationer och annat halft beslöjat eller helt öppet tiggeri de enda medel, genom hvilka den obemedlade vitterhetsidkaren kunde draga sig fram. Fru Nordenflychts lif är alltigenom ett exempel därpå. Hon fick anlita sina vänners hjälp och söka genom dedikationer förvärfva sig mecenater. Hennes anseende var stort nog att skaffa henne en årlig pension af riksens ständer, men icke någon förläggare, ty om arvode hör man aldrig talas, och att dömma af ordalagen på boktitlarne (»hos Salvius» eller »uti kgl. tryckeriet») synas hennes dikter ha tryckts för hennes egen risk och räkning. — Hvad skalderna under Gustaf III:s tid uppburo af förläggare var i alla händelser ringa mot de pensioner de mottogo från konungen. Däremot hade nog Kellgren af Stockholmsposten under sina senare år en ej ringa inkomst. Tidigare hade ej häller arbetet i den periodiska pressen lönat sig. Dalin fick med säkerhet alldeles intet arvode för sin *Argus*, fastän den ju blef både berömd och populär, och i de efterrapningar af denna veckoskrift, som senare efterhand framträdde, är det en vanlig klagan att författarnes möda är lönlös. Hvad de litterärt vetenskapliga tidskrifterna beträffar, kommer egentligen endast Gjörwells långa serie i fråga, och de medarbetare han hade voro mestadels hans goda vänner, som medvärkade af intresse för saken. För dem voro litterära sysselsättningar ett nöje, ej ett lefvebröd. Undantagsvis betalade han S. Alnander 18 dlr arket för dennes teologiska recensioner, men han var en fattig student, som Gjörwell på detta sätt understödde.

Med tiden inträdde dock i fråga om pressen ändrade

förhållanden. Nyhets- och annonsblad började uppstå ej blott i Stockholm utan äfven efterhand i de större landsortsstäderna. Dessa utgåfvos mestadels af rent illiterate boktryckare, som sågo sig tvungna att aflöna en litterärt bildad medhjälpare eller redaktör; lektor C. Nyrén, som på 1600-talet lämnade bidrag till Norrköpings Veckotidningar, intygar att deras utgifvare, boktryckaren Edman »betalt hederligen».

Att under frihetstidens sista år, särskildt efter det tryckfrihet införts 1766, en omfattande politisk broschyr- och tidskrifts-litteratur uppstod är väl bekant. Det fanns också nu personer, som värligen tyckas hafva lefvat på sådant författareskap, men arvodet härflöt väl långt ifrån alltid från förläggaren. Oftast voro de anställda i ett visst partis tjänst och då var det dettas kassa, som fick betala deras arbete så väl som andra krigskostnader; en stor del sådan litteratur utdelades också gratis, såsom i flera fall intygas. Stundom kom belöningen i form af fullmakt på en tjänst, och sålunda uppbar en af mösspartiets ettrigaste pennor D. Helsingius i flera år lön som kgl. bibliotekarie utan att göra tjänst en dag. Enstaka fall förekommo emellertid, då skrifter af denna art kunde betala sig riktigt bra. Den framstående riksdagsmannen och nationalekonomen D. Chydenius berättar sålunda i sin självbiografi att han för sin broschyr »Källan till rikets vanmakt» (1765) af förläggaren Salvius erhöll ej mindre 700 dlr i arvode, men så väckte också denna skrift ett sådant uppseende att på några veckor två stora upplagor utsåldes. Ett par år senare erhöll samme författare af samme förläggare för en annan finansiell skrift (troligen den s. k. Rikets hjälp af ett naturligt finanssystem) 400 dlr. Beräknade för tryckt ark (i liten kvart om åtta sidor) skulle dessa siffror reduceras till resp. ungefär 160 och

60 dlr. Ett yttrande från år 1772 (i en skrift med namnet Stockholms Sqvallerbytta) antyder, att 4 dlr per ark då varit det vanliga arvodet för politiska broschyrer. Sådana kunde då utgå i upplagor om flera tusen exemplar, men man bör därvid ihågkomma, att en myckenhet af dem utspriddes gratis på bekostnad af de stridande politiska partierna såsom nyss nämdes.

Till det redan anförda må läggas ett par samtida yttranden, som kunna bidraga att kasta ljus öfver författarnes villkor.

Med anledning af ett yttrande i tidskriften *Posten* läses i *Dagligt Allehanda* 1768 n:o 204 ett bref, däri det klagades öfver dyrheten på tryckta skrifter och genom beräkning af tryckningskostnaden uppvisades, att det vanliga försäljningspriset af 12 öre per ark gäfvé förläggaren (hvilken betecknande nog identifieras med författaren) en oskäligen vinst. Emellertid är beräkningen grundad på antagandet, att en upplaga om 600 exemplar skulle helt och hållet slutsäljas, ett fall, som säkerligen var sällsynt, och brefskrifvarens åsikter om författarskapets mödor visa sig högst egendomliga i det han påstår, att aftryckandet af offentliga handlingar, för hvilka lösen och stämpel erlades, borde betalas högre än sådana skrifter som *Posten*, där författarne bara meddelade sina egna tankar, »ett ämne, hvaraf utan tidspillan ett rikt och outtömligt förråd kan tillvärkas»! — *Posten* svarade härpå i n:o 36 bl. a.: »Det är första gången jag hört klagas öfver auktorers allt för stora förtjänst. Jag har hittills hört, att bokskrifvande icke vore särdeles fördelaktig födkrok i Sverige, och de exempel jag sett hafva icke gett mig annan öfvertygelse». Boktryckarne hade det mycket bättre, och önskligt vore att de, »då de på eget förlag trycka arbeten, hvilka de merendels alltid för mycket godt köp tillhandla sig

af auktorerne, ville sälja dem till lägre pris än de nu allmänt göra.»

Redan tidigare (i n:o 23) hade Posten afhandlat litteraturens villkor i Sverige. Att dessa voro ofördelaktiga, kom sig dels af att »man icke ännu hos oss hunnit öfvervinna den obilliga fördom man i allmänhet hyste mot auktorer... Man åtskiljer i allmänhetens omdöme sällan en auktor och en pedant. Det namnet *Lärd* kan en skribent icke undvika: och det betyder ännu icke särdeles godt». Vidare heter det:

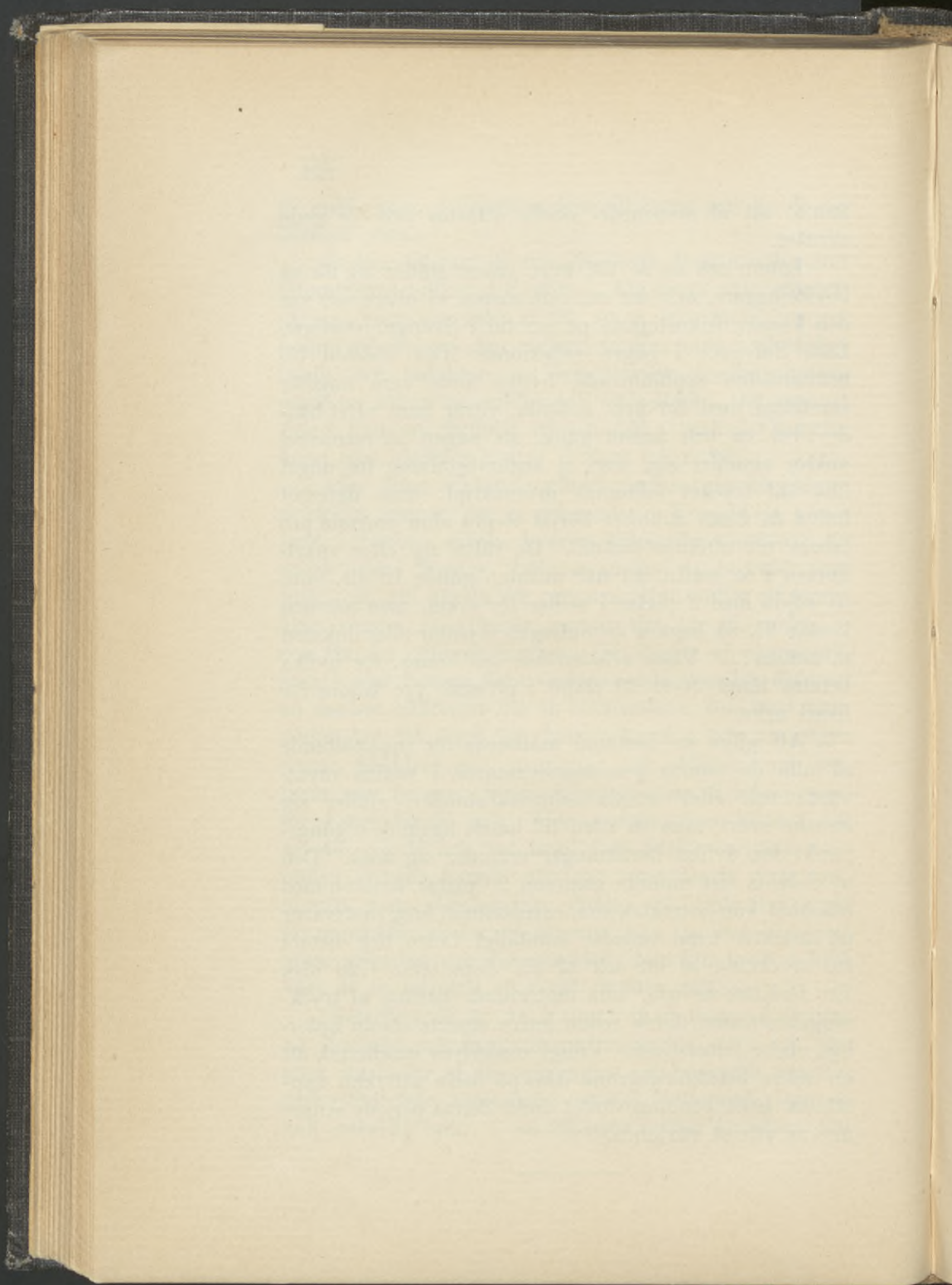
»En ännu viktigare punkt hindrar ganska många skickliga pennor, det är utkomsten. Knappt lär något land i Europa gifvas, hvarest bokskrifvande lönar sig mindre än i Sverige. Låt oss supponera en kvick yngling, som vill arbeta för pressen. Han väljer ett ämne. Han vänder och tänker igenom det på alla sidor... och får det äntligen färdigt. Det består af några ark, som kostat honom flera veckors möda: han bär det med en modest tillförsikt till en bokhandlare, som med myndighet tar det emot, ber honom komma igen om några dagar, klandrar ord, meningar och ställning och äntligen som en grace hjuder högst 15 eller 18 dal. kopp:mt för hvart tryckt ark. Han rodnar, han känner sitt arbetes värde och vet hvad han därför förtjänt; men nöden tvingar honom att taga emot denna ringa penningen, som alldeles icke förslår att betala den skuld för upphålle, kläder och husrum, han emellertid nödgats göra. Skadan gör honom klok: han blir sexternskrifvare åt en advokat eller vid en liten rätt...»

Betecknande är att i slutet af uppsatsen hänvisas på England och Frankrike, »hvarest de stora och rika göra sig heder af att uppmuntra och beskydda geniet»; understöd från mæcenater syntes fortfarande som en helt naturlig sak. I en följande artikel föreslogs där-

jämte, att af statsmedel skulle utfästas pris för goda skrifter.

Låt oss nu se till, huru saken ställer sig för en bokförläggare, och det en, som såsom vi ofvan sett var den kanske frikostigaste på sin tid i Sverige, nämligen Lars Salvius. I några reflexioner öfver medlen till bokhandelns upphjälpande, hvilka torde vara ungefär samtida med det nyss anförda, yttrar han: »Det händer väl en och annan gång, att någon så resonabel auktor anmäler sig, som ej begär betalning för något litet till trycket inlämnat manuskript; men däremot hafva de flesta auktorer börjat stegra sina proemia pro labore till alterum tantum. De rätta sig efter växelkursen i så måtto, att när dukaten gällde 18 dlr, voro de nöjda med 3 plåtar i sedlar för arket, men när han kostar 36, så begära de antingen 6 plåtar eller dukaten in natura . . . Vissa arbeten hos oss finnas, för hvilka betalas långt öfver 20 plåtar i proemio pro labore för hvart ark».

Att gifva en bestämd måttstock för uppskattande af alla de nämnda penningesummorna i nutida myntvärde och efter nutida lefnadskostnader, ställer sig kanske svårt, men en nära till hands liggande utgångspunkt för dylika beräkningar erbjuder sig dock. Den af Salvius sist anförda summan 20 plåtar, hvilken med säkerhet kan betraktas som exceptionellt hög, motsvarar på pricken hvad ungefär samtidigt Lidén fick betala för tryckning af ett ark af sin disputation (120 dlr). Ett författarearvode, som motsvarade hälften af tryckningskostnaden, torde redan hafva ansetts såsom hederligt under frihetstiden. Villigt medgifves emellertid, att en säker beräkningsgrund icke på detta sätt kan uppställas, helst penningevärdet under denna periods senare år var ytterst växlande.

ULLA WINBLAD PÅ BAL.

WILLIAM WILKINSON

År 1768 utgafs i Stockholm en liten veckoskrift, »Philolalus Parrhesiastes eller Den Pratsjuke Fritalaren» kallad, som väckte stor uppståndelse på grund af det ogenerade sätt, hvarpå författaren, en i mösspartiets såld stående äfventyrare vid namn J. J. Rothman, omtalade samtida personer och dagens tilldragelser. Sitt första, den 2 maj nämnda år utgifna nummer afslöt Rothman med en versifierad skildring af hvad han kallar »expeditionsbalen», i hvilken det bl. a. heter:

Mon Mars, som delat så heta slängar,
Til Hasenskräck har sålt sitt krut;
Ell mon Bellona tagit pengar,
At hänga Picknick-skylden ut?
Bland Köks-os, sorl och ångers qval
Jag hör hur Bier-Violen gnäller!
Der lilla Lambets bringa sväller
Att se sig Drottning af dess Bal.

En nutida läsare skall säkerligen förklara hela denna tidskrifts innehåll vara det meningslösaste sammelsurium, men bladets publik visste bättre besked och roade sig eller förargades allt efter hvars och ens kynne öfver Rothmans frispråkighet. Och den celebra skandal, som i anförda strof är antydd, och hvilken Rothman ännu ett par gånger tog till ämne för sina expektioner, den kände hela Stockholm väl till.

Saken var i korthet den, att en del af hufvudstadens elegantaste kavaljerer tagit sig för att arrangera en bal, hvilket väl icke i och för sig varit ägnat att väcka så stort uppseende, därest de icke dels valt lokalen inom själfva slottet uti kongl. kansliets krigsexpedition och dels inbjudit en del mindre väl kända damer. Därpå Mars' och Bellonas införande i den nyss anförda strofen. Hela sitt nästa nummer vigde Rothman åt en straffpredikan för deltagarne i balen. Det heter där:

»Skulle någon af eder tycka det vara resonabelt att figurera på Liljans krog, midsommarsnatten, ibland korporal Ölbom och allt det slödder, som då stampa stoft ikring majstången? I rynken på näsan. Jag ock. Sakta mina Herrar, korporal Ölbom behöfver ej skämmas för sitt sällskap... Men att han bättre förstår anständigheten, än en civil kavaljer, det kommer på Er räkning, mine Herrar och ej på min. Jag vet visst han hållre skulle vilja straffas för försummad vaktparad, som oskyldigtvis kan hända af hastigt åkommande öl- och bränvinskrämpor, än att dricka ur kannan med lilla Dufvan, Lärkan, lilla Lambet eller Kalfsteken. Oförlikneligt val! Vördigt sällskap! Ärerika namn! då de stå på listan, midt emot eller närmast under sådane, som ligga betäckte med lagren eller fräjdens odödliga minne i sina tysta grafvar?»

Det är ord och inga visor och Rothman, en ej föraktlig stilist, blir helt pompös i sin rättmätiga harm, som nog delades af många trots tidens fria åsikter i slika ting. I ett bref till Lidén af den 18 april omtalar Tilas denna »corinthenbal, hållen d. 10 hujus i krigsexpeditionens rum, hvaräst utom en hop civile kavaljerer äfven en stor del af stadens galante fruntimmer voro församlade... Hvilken af de unge kavaljererna varit Roi du Bal har man ännu ej fått veta; men åtskilliga

gardesofficerare ända till hofjunkare och en viss lagman skall hafva varit med på balen och fått af de Guds gåfvor som vankat».

Den åsyftade lagmannen hette Hasenkampff — den samme som af Rothman kallas Hasenskräck —, hvilken var en af Stockholms mest ökände rouéer, ehuru han var en till mogna år kommen man och gift sedan 15 år tillbaka. En tid stod han högt i gunst hos Adolf Fredrik, blef tjänstgörande kammarherre och titulärlagman samt ansågs hafva stort inflytande på tillsättandet af en del tjänster, särdeles prästerliga.¹ Han lär hafva varit den egentlige upphofsmannen till denna tillställning, och bland de öfriga deltagarne nämnas en del officerare och unga sekreterare. Männe bland de senare äfven Carl Mikael varit med?

Deltagarinnorna äro — som det tyckes fullständigt — anförda uti en »Note Admirable», en samtida skrifvelse, som finnes i De la Gardieska samlingen. Där uppräknas tjugosju damer dels under sina värkliga namn, dels under sina smeknamn som »Blåsan», »Lamungen», »Korf-Eva»; »Flaggan på berget», och bland dessa finner man n:o 9: »Mr Peter el. winflaskan, M:lle Wijnblad». Man måste medgifva, att det ligger nära till hands att antaga, att vi här hafva att göra med den berömda Ulla, »nymf och prästinna i Bacchi tempel», alias Maria Christina Kiellström. Att hon kallats »monsieur Peter» och »vinflaskan» är visserligen en nyhet för forskningen, men situationen är alldeles i hennes stil, och bland de nämnda damerna finnes åtminstone en, M:lle Spaas, som flera gånger omtalas af Bellman, särskildt i Fredmans epistel n:o 11 bland systrarna på Lokatten. Flere af de öfriga återfinnas i en liknande förteckning, som med-

¹ Senare råkade H. i trassliga affärer och förklarades af Gustaf III 1775 ovärdig att bära sitt riddarekors af Svärdsorden.

delas af J. Flodmark i hans studie öfver Bellmans-figurerna sid. 21—22.

Vi måste öfverlämna åt läsarens fantasi att utfylla tafflan af denna bal, om hvilken ryktet spridde sig i staden, och som äfven blef föremål för en notis i Dagligt Allehanda. Saken måste nu beifras och tre dagar efter den samma, d. 13 april, fann sig kanslikollegiet för- anledt att anställa ransakning angående förhållandet. Det till trycket befordrade protokollet upplyser härom följande. Man lät genast kalla kansliposten Petter Löfberg, som hade värden om rummen, och denne, som först ställde sig sjuk, men icke förty hämtades upp, erkände att han arrangerat balen på söndags afton kl. 9 till kl. 4 på morgonen. Musiken hade exekverats af en kapelldräng Hesselgren, »som ock gifvit anledning till alltsammans». Löfberg hade blott ämnat roa sig med de sina, men sedan hade åtskilligt folk tillstött, hvilket han ej kunnat hindra. Kanslikollegiet, som säkerligen ej önskade att få närmare detaljer, nöjde sig med dessa upplysningar och vidtog ingen annan åtgärd än att suspendera Löfberg.¹

Löfbergs hustru och tvänne döttrar äro medtagna i förteckningen uti den omtalta Note Admirable, som för öfrigt består af ett vidlyftigt ironiskt loftal öfver dessa damer, hvilka »försötmat de tryckande sysslor, som tynga neder axlarna uppå så många frälse och ofrälse män», »lilla gudens ifrige tjänare», »såväl Martis som Apollos lärjungar». Dessa långdragna deklamationer öfver, huru skönt och härligt damernas värf var,

¹ Det skulle vara frestande att i honom igenkänna den »grälmakare Löfberg», till hvilken Fredmans epistel n:o 81 är riktad, och som flera gånger omtalas i Bacchhi ordenskapitels handlingar, men i de senare nämnes på ett ställe (D. 2 s. 281 i Eichhorns upplaga) Lars såsom hans förnamn.

afslutas med ett förslag att till åminnelse af »den dygd, som hos Kongl. Maj:ts undersåtare i Stora Cancelliet härrskat år 1768» uppresa fem pyramider med baldeltagarnes porträtt; särskilda platser förbehållas »den nog ändå odödlige Löfberg», lagmannen Hasenkampff, en baron Bunge och ett par af damerna.

Till de redan omtalade minnesmärkena inom litteraturen kan ännu läggas en tryckt »Syndabekännelse af en, som varit med på den bekanta expeditionsbalen uti bref till Philolalus Parrhesiastes», hvilken emellertid egentligen går ut på att framställa det »hernhutiska kätteriet», hvars grundsatser »icke mindre än själfva ateisteriet cajolera lustarne», såsom en väsentlig orsak till sedefördärfvet bland »vår briljantaste ungdom». Skriften är icke, som Apelblad uppgifver, författad af Rothman, utan af J. Ennes, hvilken i ett bevarat bref till den uti pressens annaler ej obekante E. Ekholm ber denne i någon af sina tidskrifter införa uppsatsen. Så skedde emellertid icke, utan den trycktes separat.

Och härmed afsluta vi denna lilla sedebild från Bellmans dagar, hvilken måhända också kan ha gifvit ett anspråkslöst bidrag till ett par af Bellmansfigurernas historia.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

SMÅDRAG UR STOCKHOLMSLIFVET

UNDER FRIHETSTIDENS SISTA ÅR.

REARER OF THE STOCKHOLM MARKET

THE STOCKHOLM MARKET

Den gamla goda tiden...

Det tyckes som om denna fras numera hade mist något af sin imponerande auktoritet. Vi hafva småningom genom ett vidsträcktare studium af samtida källor förvärfvat grundligare kännedom om gångna tiders lefnadssätt, och därmed har i många fall det förskönande romantiska skimret fått vika för en nyktrare uppfattning, som tagit skarpt sikte icke minst på skuggsidorna. Det har gått med oss som med det gamla etatsrådet i Andersens saga; forskningen har gjort oss samma tjänst som de där berömda galoscherna, men därvid är att märka att intresset och pieteten för det gamla ingalunda minskats utan tvärtom vuxit.

1760-talet är den tidpunkt, då den svenska dagspressen — vare sig i form af periodiska publikationer eller broschyrer — för första gången sväller ut och antar ansevärdare mått tack vare de allt mer spridda åsikterna om tryckfrihetens fördelar, hvilka slutligen ledde till dennas lagstadgande 1766. Samtidigt börjar också kritiken bli vaknare; i stället för att i allmänna ordalag deklamera öfver mänskliga fel och svagheter, går man nu värligheten närmare, påpekar missbruk och påyrkar reformer i det offentliga eller enskilda lefnadssättet. Den, som bläddrar i Stockholmspressen från denna tid, kan alltemellanåt stöta på artiklar eller mera enstaka yttranden, som ge rätt goda inblickar i det samtida hufvud-

stadslifvet. Denna källa har visst inte varit obegagnad, men under mina ströftåg har jag träffat på ett och annat, som kan supplera föregående skildringar af den tid, hvilken blifvit särskildt populär såsom den Bellmanska diktningens gryning.

* * *

Vi vända oss först till stadens yttre, till Stockholms toalett. I långa tider hade det klagats öfver renhållningens brister, och förslag till förbättringar hade icke saknats; men någon effekt däraf hade icke försports, och det var då ej underligt att klagomålen fortforo och blefvo allt ymnigare och häftigare. Med styrka framträda de i en liten periodisk skrift, som utgafs under åren 1770—71 och bar den lofvande titeln Stockholms Oordentligheter. »Jag anser för oförsvarligt», heter det här, »att låta rännstenarna gro igen och öfverflöda af utkastade sopor och ohyggligheter. Jag hade menat deras ändamål vara att afföra sådant, som nu stannar kvar och gör värre stank än om det vore kringspridt och ingen rännsten vore till. Midt i sommaren må man storkna af den pestilentska luft, som utsprider sig ifrån våra rännstenar...» Andra åter funno botemedlet här emot än värre: »Så mycket jag älskar snygghet, så mycket hatar jag ock allt otidigt putsande. Men af allt sådant kan jag minst fördraga våra af vanan auktoriserade tillredelser mot högtids-dagar. Hvad kan väl vara obehagligare än om alla lördagsaftonstunder, just då dagen blir sval och behagelig, att se utanför alla portar drängar och pigor med kvast i händerna som damma och sopa våra gator. De upprifva den torra mullen mellan stenarna och uppfylla luften med flygande sopor. Sådan putsning är en stadens oordentlighet och

bör uppsättas till sent på natten eller ock gator med vattenkanna vattnas, om äntligen sopning skall vara till söndagen nödvändig.» Om vintrarne åter borde vederbörande tillhålla husägarna »att låta hugga aflopp ifrån de gräseliga stora rännstenarne utanför deras hus samt förbjuda diskvattens utslående midt uppå gatan, hvarigenom den pestilentialiska stanken om våren vid isupphuggningen på gatorne härrörer.»

Urlastningen af de bortförda soporna beredde inga olägenheter. »Det är visligen förbudit att kasta någon slags orenlighet vid stränderna; den som endast sett, hvart allt det blifvit fört, som dessa dagar är upphugget ifrån gatorne, kan döma om handhafvandet af detta förbud. Om desse in vore att igenfylla hamnarna och utvidga våra stränder, så kunde man knappt snarare vinna ändamålet. Vid Skeppsbron stå taflo utsatte, som allvarligen varna hvar och en att icke kasta något i strömmen, men det är skada att desse taflo ej kunna tala och hindra hundraåtta folk att om kvällarna fritt synda mot denna varning. De högar af sopor och orenlighet, som dagligen ökas, som fylla hamnen, äro i högsta måtto obehagliga både för syn och lukt.» »Man kan rätt nu säga, att Stockholm är så visst byggt på sopor som Amsterdam på pålar», förklarade ock en skämtare. — Då Gustaf III våren 1771 väntades hem ifrån Paris, trodde sig en insändare i Dagligt Allehanda häruti hafva funnit något som kunde sporra ifvern hos myndigheterna; han skrifer:

»Här tillstundar snart den hugnesamma tiden, att en högst efterlängtd Konung hemkommer, som efter all liknelse lærer taga vägen öfver Kornhamns-Torget. I stället för att finna det snyggt, rent och propert, som ett torg vara bör, presenterar det sig såsom en gödselhög hela stranden utföre, hvilken hvarje dag så på-

fylles, att den snart betager utsikten för de flere midt före liggande husen. Det är säkert icke något hastvärk, om denna osnygga prospect undanröjdes innan intåget sker.»

En annan insändare säger, att man vadar till smalbenet i smuts på Stortorget; en tredje, att »sådana gator finnes i Stockholm, hvarest nyktert och beskedligt folk drunkna i orenligheter», och att »den 14 hujus skall en gammal, beskedelig och nykter man blifvit kväfd i gyttjan» på Södermalm.

Så mycket om renhållningen. Den förste insändaren fortsätter:

»För några dagar sedan förkunnades genom trumslag, att hundar i Staden begynt blifva rasande; och påböds, att de, som äga friska hundar, skulle se till, att de ej fingo löpa gatorna omkring. Detta efterlefves likasom allt öfrigt . . . Intet skott höres å hundarna lossas, hvilket likväl torde medföra den värkan, att de öfrige ägarne togo sina kreatur bättre i akt».

Detta syftar på det sätt, man på den tiden använde för att skydda sig för vattuskräck; man visste inte bättre medel än att skjuta ned hundarne på öppen gata. Att detta kunde blifva riskabelt nog, är tydligt, och det saknas ej berättelser om, att fredlige vandrare fått en sats hagel i benen, medan den åsyftade hunden helskinnad sluppit undan.

Äfven om man undgick att blifva kväfd af smutsen, biten af en galen hund eller skjuten af en ordningens upprätthållare, kunde äfventyr nog hända, i synnerhet om man råkade vara något sent ute. Förutsatt att den klena gatubelysningen verkligen fungerade, så att man kunde hitta hem, så funnos en mängd ställen i närheten af de talrika krogarne, som voro ytterst farliga att passera, då slagsmål och öfvervåld där hörde till

ordningen för dagen och än mer natten. Huru vanliga dylika voro, framgår af Allehanda för de tider, då »Nyheter» (d. v. s. lokalnotiser) däri mera regelbundet meddelades. Denna afdelning innehåller sällan annat (utom förstås stölder), men naturligtvis ej allt dylikt. Hade man äntligen hunnit hem och gått till hvila, voro vedermödorna ingalunda slut, ty man blef, om man bodde åt gatan, ständigt väckt, och det just af ordningens upprätthållare, af uppsyningsmännens skott, af tornväktarnes lurar eller af nattvakternas rop. Man föreslog ock att afskaffa de sistnämnda, då de ingen nytta gjorde; tjufvarne kände väl deras vanor, huru de brukade uppsöka fridfulla ställen för att försjunka i kontemplation eller sömn.

I en annan tidning, *Posten*, heter det härom: »Det strider mot god smak i politien, att en nattvakt, som då han möter någon person sorlande eller trallande på gatan nattetid, med mycken myndighet pålägger dem att gå tyst och anständigt, likväl själf i nästa gatuhörn skriker så jämmerligen till om en sak, som endast berättar ett klockslag. Jag är en man, som ofta får använda en del af natten till angelägna pappers dels skrifvande dels läsande, jag bor äfven vid en gata, där jag skulle tyckas kunna äga nattro, men ofta då jag minst vet af blifver ett förskräckligt anskri som förströr de vakna och förskräcker de sofvandes ro, men betyder allenast att klockan nyss slagit elfva.»

Brandvakter kunde annars väl behövas, ty eldsvådorna voro talrika och eldsläckningsanstalterna dåliga. De klandrades häftigt på prosa och hånades på vers, och vi få hoppas, att det gjorde värkan. En »Sanningsforskare» framställde helt allvarligt den frågan: »om alla eldsvådor böra anses som syndastraff, eller om icke några kunna anses, som eljest blotta olyckshändelser

timade af naturliga orsaker?» hvilket föranledde en liflig debatt.

Men icke alla kunde taga saken så filosofiskt, utan påyrkade reformer i brandväsendet: gång på gång diskuterades nödvändigheten häraf i tidningarne och det stundom i ganska ampra ordalag. Så t. ex. skrifves det vid ett tillfälle i Posten:

»Stå nu och gapa efter eder vanliga nötaktighet, sedan elden ödelaggt ånyo öfver 30 egendomar, bättre och sämre. Tala nu om huru ondt det var efter vatten, efter folk, efter de nödigaste verktyg, med mera, men nämn också något om, huru ondt det alltid är vid eldsvådor efter förnuftigt folk i Stockholm. Jag har märkt, att vid en vådeld kommendera alla, som hafva rosor, armband, brickor, käppar och andra tecken; alla skrika förtviflat, blifva således torra i strupen, löpa in här och där efter en sup, en klunk öl eller vin, då den som gör gagnet läskar sig ur vattenkaret vid sprutan. Jag förbigår att anmärka en del folk, som alltid vid vådeldar äro fulle, eller åtminstone bära sig åt som de vore fulle, hvilket man slutar af deras uppförande.»

Till gatans besvärligheter hörde också den stora svärmen af efterhängsna tiggare af alla åldrar. »Ohyggelige krymplingar kräla öfverallt på gatorne till ett ganska elakt spektakel», klagas det en gång och det bekräftas från annat håll: »Icke utan både förargelse och ofta vämjelse måste man se de allra vanskapeligast lytte människor tigga å stadens gator.» Liksom ännu i södern användes sårnader och annat elände för att väcka uppmärksamhet och medlidande, och t. o. m. epileptiska anfall fingo tjäna samma ändamål. »En sådan brottfällig människa kom i dessa dagar och kastade sig utanför porten omkull vid ett hus; strax skockades folket, sorlet tilltog och en hederlig dam, som öppnade fönstret

att se hvad som vore på färde, blef genom åskådandet af brottfällingens faseliga ryckningar och arbetande så förskräckt att hon svimmade af . . . Den brottfällige kom änteligen vid sig igen, och då vankades allmosor; någre af pöbeln liksom präjade alla förbigående, och den sjuke människan fick efter allt utseende mödan betalt. Det är märkvärdigt, att dessa brottfällingar gemenligen falla på de ställen, där faran om lifvet icke är för handen, som ock att de alltid exponera sig där folk äro tillstädes. Jag nekar icke, att en del finnas olyckligen behäftade med denna sjukdom, men jag har anledning att tro, det ock svek föröfvas under denna förskräckliga masken.»

Under slika gatuförhållanden blef det, fastän staden ännu icke hade så stor utsträckning, nästan ett behof att begagna åkdon. Man hade också hyrvagnar, hvilka t. o. m. berömdes för att vara »långt bättre än de uti Paris bruklige fiacer», men man ville hafva dem efter parisiskt mönster utposterade på alla öppna platser. Kuskarne åtnjöto icke det bästa rykte. »Af alla sorter människor i Stockholm äro ostridigt åkare och hyrkuskar de svåraste att komma till rätta med. De äro alltid ovetlige, de pocka alltid, de få aldrig nog; det vore en fåfång möda att påminna dem deras taxa, de moquera sig uppenbarligen öfver taxan och öfverhopa med skällsord den som nämt ett så löjligt ord» o. s. v.

Öfver hufvud finner man, att då kommunala förhållanden diskuteras i tidningspressen, föredömen till efterbildning ofta hämtas från utlandet, särskilt från Paris, hvarest polisens anordningar alltid framhållas såsom mönstergilla. Att sålunda fordringarne kunde sättas högt, visar ju, hurusom Stockholmarne vid denna tid börjat betrakta sin stad såsom åtminstone i viss mån jämbördig med utlandets storstäder. Ibland åbe-

ropas äfven engelska förhållanden; t. ex. i följande artikel:

»Huru obekvämt är icke stället, där Post- och Inrikestidningarne utgifvas? Trängsel och stoj visa ju där ett ohyggeligt spektakel. Det förra försäljningsrummet var nog trångt, men detta är ännu trängre; och hvad hindrar, att icke några tusen exemplar svenska avisor kunde här försälgas på det engelska sättet, då därtill anskaffades säkra personer, som bära papperen omkring för allmänhetens bekvämlighet och det på viss timma? Vägarnes eller gatornas besvärliga tillstånd höst-, vinter- och vartiden tyckes åtminstone fordra sådan genväg till de tryckta nyheterna i Stockholm. Jag bor på Drottninggatan ofvanför Tre Tunnor, mitt folk beklagar sig jämmerligen, då de skola gå efter avisorna uti det svåra väglaget; de slita ock visserligen kläder ofta för 12 öre koppmet uti ett sådant ärende, som är värdet af hela handeln.»

Att emellertid Dagligt Allehandas utgifvare boktryckaren Momma värkligen en tid begagnat kolportörer, intygas af Gjørwell, som i ett bref klagar öfver, att denne lagt en hop pack, som strök omkring på gatorna och sålde ej blott hans tidning utan ock en del rafflande bilagor sådana som den beryktade stortjufven Guntlacks kärleksäfventyr.

Äfven på posthuset var det icke särdeles väl ställt för den besökande allmänheten; för att få reda på, om man hade något bref att afhämta, hade man att studera de i förstugan upphängda »kartorna» eller förteckningarne; men det mörker, som där härskade en stor del af dagen vintertiden, föranledde önsknigar om upphängande af en lampa, något som synes vara en ganska rimlig önskan. Emellertid var allmänheten tills vidare nödgad att vända sig till en gumma, som plögade sitta

i portgången och sälja bakelser, och som mot afgift tillhandahöll en ljusbit, hvaraf den besökande nödtorftligen kunde betjäna sig vid sina forskningar.

I många andra hänseenden voro anordningarne för allmänhetens bekvämlighet eller säkerhet klena, men jag skall till det nedan anförda blott foga följande yttrande i Stockholms Oordentligheter:

»Så snart något spektakel, komedi, assemblé eller folksamling är uti Stockholm den mörka tiden af året, så må man tillstå, att ock den uslaste ordning är ibland beklampor och vagnar. Då förefaller alltid skrik, trätor, fastkörande, svordomar, slagsmål, — ja, ofta lifsfara för dem, som gå på samma gata, då vagnarna köra fram att afhämta sitt herrskap.

Herrar vederbörande! anbefallen vid alla sådana tillfällen, att den, för hvars räkning spektaklet gifves, bör hålla beklampor eller de så kallade marschaller, som upplysa gatan till förekommande af olyckor!!! — Ja, jag vågar påminna, att en eller två sådana stora och lysande facklor vore högst af nöden emellan slottet och komedihuset, hvar gång spektaklet presenteras. Men det är dock icke att förstå om vår svenska komedi, hvars åskådare aldrig exponeras af vagnars trängsel, hoc tempore.»

* * *

Väl bekant är den fruktansvärda oreda, som förnämligast på grund af hattarnes lättsinniga finanspolitik härskade i alla ekonomiska förhållanden under frihetstidens sista år. Kursen sprang upp i det dubbla och än mer, d. v. s. att af det pappersmynt, som banken på sekreta utskottets befallning i allt större massor släppte ut, fick man betala 70 till 80 daler — det var en ständig

fluktuation — för att få en riksdaler i silfver, medan denne egentligen skulle motsvaras af 32 daler.

Gifvetvis skulle ett slikt sjunkande i det allmänna myntets värde bereda en mängd personer stora svårigheter och bekymmer, och då nu censurens band började lossas, så förnams också i pressen högljudd jämmer. Värst därän voro kanske de lägre ämbetsmännen; deras aflöning utgick alltjämt efter den stat, som fastställdes af Karl XI 1696, och nu sågo de sina inkomster reducerade till mindre än hälften — oberäknat den stegring i priset på lifsförnödenheter, som naturligtvis måste ha ägt rum under mer än ett halft århundrade.

I oktoberhäftet för 1761 af Nya Svenska Mercurius har en »civil betjänt», som kallar sig Lars Nödställd, fått infört ett bref om förhållanden, hvilket genom sina upplysningar om lefnadskostnaderna har ett visst intresse. Min årliga lön, säger insändaren, »är 1500 D. kpmt, som fordom varit nog tillräcklig: 500 dito kan jag vid pass, om året med ett och annat (men icke mer, för trägen sysslas skull) förtjäna bredvid. Men huru jag med hustru, tre barn och en piga kan med 2000 D. af bemälte mynt till alla nödtorfter för mig och dessa undvika att årligen blifva skyldig och omsider läggas i mullen fördjupad i skuld samt lämna de mina i största uselhet efter mig, torde M. H. och flere finna af en följande räkning öfver lefnadskostnaderna.»

Den börjar med 5 tunnor rågmjöl à 35 dr, 12 lispund hvetemjöl à 6 och 8 d:o socker à 24 dr, hvarefter följa gryn, sill, kött, grönsaker (potatis hade icke ännu blifvit allmän) m. m., som blefve för långt att här uppräknas i sin helhet. Åtta tjog ägg (à 2 dlr) är ju mycket blygsamt för ett hushåll på sex personer; men 50 skålpund sirap och ett lispund sviskon tyckas kunna räcka efter våra begrepp. Drycker äro upptagna i kvantiteter, som

för den tiden äro rent fantastiskt ringa, nämligen 12 tunnor svagdricka och två kannor brännvin, »för sjuklig mages skull». Om en godtemplare i våra dagar vore mer än belåten härmed, så skulle han däremot bestämt protestera mot att icke få mer än två skålpund té årligen. Men så kostade detta då 15 dlr skålpundet. En post på 4 skålpund tobak väcker mindre uppmärksamhet än en annan på 12 d:o snus — »för två personer» tillägges det: frun snusade också!

Bland öfriga poster anteckna vi:

Hushyran	450 dlr
En mansklädning	400 »
Nattröja af kattun	40 »
Peruk	27 »
En sidentygskofta för min hustru	120 »
Sidentygskjortel	180 »
1 förkläde	18 »
4 näsdukar	16 »
Till de 2 barnens informator	144 »
Pigan i lön, städsel, nyårsp. och annat	87 »
Medikamenter och åderlätningar	30 »

samt slutligen:

Barnmorskan, presten och klockaren med flera
 utgifter vid en förlossning o. barndop .... 30 »

Att den sista posten upptages bland årliga utgifter visar, att Lars Nödständig var en patriotiskt sinnad man, som trots sin kläna ekonomi ville i sin mån bidra till folkökningen! Det hela slutar på 4920 dlr, således 2920 dlr mer än inkomsterna, och detta fastän »man ser här hvarken kaffe, chocklad, öl, vin eller annat till smakens förnöjande vara upptaget, och ej håller någon enda måltid till andras förplägning eller egen förfriskning på Djurgården och annars i det gröna, hvarföre ock ingen betalning för hyresvagn och åkarsläde står

uppförd; lika som robbar, sammets- och sidentygsvästar, tillika med fruntimmersperuker här äro alldeles osynliga.»

I följande februarihäfte får Lars Nödställd ett svar af redaktören (Erik Ekholm), hvare först en del yttranden om brevet refereras. Några hade tadlat att Lars gift sig utan medel till en familjs underhåll; han borde väntat eller tagit en förmögen hustru, men, säger Ekholm, »som naturen och tycket talar mer i den saken, och försynen bör mer tillitas i en sådan händelse än en alltför noggrann uträkning följas, kan jag för min del icke straffa detta Edert göromål». Andra funno att Lars användt för mycket till kläder, kunnat nöja sig med sämre kläde och ej bort köpa siden till sin fru. Andra åter tyckte att han varit »alltför öfverflödig på snus och tobak»; men då han däremot underlåtit upptaga många saker, hvilka så godt som hörde till lifvets nödortft, så medgafs, att öfverhufvud taget ingen anmärkning kunde göras vid det slutliga resultatet.

För öfrigt hade redaktionen ingen annan tröst för Lars Nödställd än att hoppas på att regeringen skulle behjarta saken. Men denna hade själf svårt att få debet och kredit att gå ihop, och därför blef det aldrig — så vidt mig bekant — tal om de underordnade tjänstemännens bekymmersamma belägenhet.

I fråga om hushållning gifves det nu säkert mängen duktig husmoder, som med ovilja eller till och med ett visst förakt åser, huru ett yngre släkte låter utom hemmet förrätta en mängd sysslor och finner detta system ej blott mera bekvämt utan ock mera praktiskt än det gamla. Detta yngre släkte har emellertid äfven haft sina föregångsmän långt tillbaka i tiden. I Posten för år 1769 klagar en husfader öfver att han måste »hemma hos sig låta baka, brygga, tvätta kläder, stöpa ljus med mångfaldiga flere hushållsförrättningar», och att där-

igenom »hushyran betungades med dessa outhärliga rum, som nyttjas endast några få gånger om året», och bosättningen likaledes med attiralj till alla dessa sysslor.

Detta var naturligtvis en enstaka ropandes röst; en annan klagan var vida allmännare, nämligen öfver tjänstfolkets oduglighet och stora anspråk.

Den store satirikern Swift har redan gifvit en så liflig skildring af alla de lidanden, han utstått af sina tjänstendar, att den svårligen nu kan öfverträffas. Skulle då verkligt den gamla goda tidens idyll icke existerat ens i detta hänseende, fastän fackföreningar och socialistiska avisor och slikt otyg äro af så mycket yngre datum? Man höre huru det låter i Stockholm anno 1771:

»Matratare och lättingar äro gemenligen ett folk, och våra drängar, pigor och betjänter utgöra största delen af dessa matvrak. Hvad bot skall påfinnas att afhjälpa denna Guds gåfvors försmädande oordning? Jag har 3 pigor, 2 drängar och en jungfru i mitt hus; Anna kan icke äta ärter, Brita mår illa af kål, och Kajsa får ondt af hafresoppa; kusken äter ej sill, om icke med någon sås, och drängen smakar aldrig strömming. Jungfrun skall hafva kaffe för- och eftermiddagen; och det bästa, som kommer på bordet, blifver efter måltiden hennes rof. Denna klagan föra alla husbönder och matmödrar i mer eller mindre grad, och denna oordning är beklagligen uti de mästa hus så inrotad, att det blifvit en vana för tjänstefolk att lefva efter behag ifrån den tiden man öfvergaf våra förfäders lofliga sed, husagan. Men som denna osed medför i längden ett värre ondt, så borde ock någon publik skam afhålla folket ifrån utöfvandet, och de tillhållas att med tacksägelse hålla till godo ren och god husmanskost. De vänjas vid att välja mat, och då de blifva sina egna, nödgas de vänja sig vid uselheten, som gemenligen såsom

ett Guds straff drabbar på deras galenskap. De flytta ifrån tjänst till tjänst endast för att finna ett ställe, där deras väljande af mat och sysslor oklandrat får passera, och de under en oduglig matmoder få lefva uti sin frihet.»

* * *

Den ekonomiska misären och osäkerheten, som ofvan antyddes, värkade demoraliserande; det tycktes vara fullkomligt lönlöst att söka bereda sig en för framtiden tryggad tillvaro, och skulle nu bankrutten ändå komma, hvarföre ej njuta lifvet den dag, som ännu skänkte tillfälle därtill? Det är denna stämning, som bildar bakgrunden för den Bellmanska diktvärlden, och den store skaldens miljö kan man förträffligt lära känna i N. Erdmanns skildringar från denna tid.

Förgäfves deklamerade moralisterna och förgäfves sökte riksens fäder att hämma öfverdådet i lefnads-sättet genom förordningar. En sådan utfärdades 1766 och gaf uppslag till en liflig diskussion i pressen. Många voro naturligtvis de, som togo på sig stränga miner och med patriotiska utgjutelser sökte omvända sina dåraktiga medborgare. Herrar författare af denna art äro emellertid icke synnerligen upplysande eller roande, och jag skall blott anföra ett yttrande ur några »Tankar i anledning af sista öfverflödsförordningen». Det säges där att i Frankrike behöfdes icke några dylika påbud, ty där var folket nog förståndigt, att själfva inskränka sig, och lyxen begränsades där till de klasser, som verkligt hade ekonomisk rygg.

»En borgarehustru klädd à la grecque med långt hängande girandoller i öronen, snörd och pint, med volanger och annat bylte af pärlor, bjäfs och stenar om halsen, lik en orientalisk fånge, som ledes till stryp-

bänken, vore där (i Frankrike) ett himmelstecken: i Sverige är det ett hvardagsspektakel.»

Samma författare¹ dundrade också mot öfverflödet i mat och dryck i borgarhusen jämväl i hvardagslag och mot den där härskande frivoliteten, men dessa skildringar förklarades i en svarsskrift alldeles öfverdrifna. Förf. till denna senare berättar, huru han varit bjuden till middag hos en handlande, och huru där, då gästerna anländt, »efter inbördes hälsning en sup destillerat brännvin presenterades, och inkommo äfven barnen, hvilka efter aflagd hälsning för främmande och föräldrar ställde sig ikring bordet jämte oss och läste högt till bords bordsbön utur katekesen och inga slagdängor; hvaruppå vi satte oss till bords och spisade af de framburna rätterna, som voro strömming, hafresoppa och kallops, under det hvitt och rödt franskt vin presenterades efter hvars behag.»

I ett annat svar på den förstnämnda skriften skildras det samtida lefnadssättet på följande sätt för att ådagalägga att öfverflödet ingalunda tilltagit:

»Vi äga byråer med svenska marmorskifvor i stället för de gamle, store och orörlige samt med bildhuggeri sirade valnötsskåpen, hvilka fordom prydde våra föräldrars sängkammare. I stället för engelska korg- eller läder-stolar, som påfördes oss ifrån Engeland direkte jämte annat lapperi, äga vi stolar af egne stolmakare tillvärkade... Vi äga sparlakan eller så kallade fransyska sängar af dammast eller cattun i stället för de forne brukelige med 4 stolpar, och hvilka uti de förnögare husen funnos af dammast, sammet, gyllenduk eller kläde med sidenfoder samt tusendetals silkestofsar, snören eller galoner prydde; skola desse förstnämde

¹ eller rättare författarinna, nämligen fru Marg. Warmholtz, f. Janisson.

bortläggas och vi äfven som uti Olof Trätäljas tid ligga uti öppna trälådor samt med filosofisk hurtighet nedsvälja damm, myggor och flugor?

I stället för gyllenladers, sammets, turkiska eller stofftapeter äga vi tapeter antingen af dammast eller målade på svensk duk, hvilken på väggen uppspännes; desse senare räcka så länge som huset varar och äro gjorda af svenske målare.

Vi äga dörrestycken äfvenledes af svenske konstnärer förfärdigade, soffor, kommoder och skrifbord, allt genom svenske idoge händer tillkomne, blå och hvite i stället för gröna kakelugnar, tébord med porcellaineskifvor, gjorda vid Rörstrands eller Mariebergs fabriquer, golfmattor af klädeslistor, som tillförene bortkastades såsom lumpor: men tjäna nu att hålla våre golf snygga; är allt detta eller någon del däraf öfverflöd, som bör afskaffas, eller få vi behålle dessa till vår bekvämlighet och vällefnad tjänlige ämnen?

Vi hafve ock equipager; våre vagnar äro klädda med svenskt kläde eller schagg...

Vi taga oss äfven friheten att äta, att bjuda våre släktingar och vänner; vi duke vårt bord med rent linne och äge efter råd och ämne nödigt bordsilfver, som under den förflutne sedeltiden blifvit köpt; vi hafve soppa, fisk, stek, bakelse och små pastejer eller någon annan rätt allt af svenske produkter...

Vi kläda oss äntligen, min vän, som andra nationer; vi hafve klädesrockar, yllefoder, silkesstrumpor, skor med engelskt läder... Väre fruntimmer äga siden och halfsidenrober med garneringar af samma tyger: är detta öfverflöd, skall det utrotas eller får det bibehållas? Skulle väl en vallmarsrock, skinnböxer, ullstrumpor, långa skägg och hasselpåkar zira oss bättre än vår nu vanliga klädedräkt?...

Hvad onödige omkostnader gjordes icke vid begravingar; kyrkan kläddes svart, koret svart, alla betjänter svarta och fruntimmer, som den tiden följde med i processionen, simmade uti svart duk och flor; bärarne begåfvades och plägrades hederligen, och det minsta som gafs var en gullring eller silfversked åt hvar; med ett ord: ett bröllop eller begrafning kostade den tiden flere års inkomster och många hederliga hushåll finnes nu som ej förtära uppå ett helt år, hvad vid ett enda sådant högtidligt tillfälle bortslöstes. Det är sant, de hade kanske ej så många rockar och välgjorda vagnar som nu, men de hade dess mer hästar, beridare, pager, hustjänare, kuskar och drängar; deras kläder voro äfven så väl af siden och sammet som nu, virkade med guld och öfversydda med galoner; fruntimmrens hår och kläder flätades med pärlor och ströddes med äkta stenar: om nu nationen förvandlat allt detta onödiga uti nödigt, sökt sin bekvämlighet, men tillika iakttager sin utkomst, så lastas sådant af vår auktor och får namn af riksfördärligt öfverflöd. Själftva vår hofhållning var i forna tider och jämförelsevis med de Kongl. Personernas antal större och präktigare än nu; läs allenast Kong Gustaf Adolfs matordning så blifver du, min vän, öfvertygad om sanningen af hvad jag sagt. Mig är den nåden vederfaren att hafva ätit vid vår dyre kronprins bord; där få vi ej annat än tillåtlige viner och 6 rätter mat, hvaribland var osilade ärter, oxekött och cabiliou; sådan är äfven den Kongl. Taffeln, som jag ofta med egna ögon sett; döm då själf om vårt älskade konungahus föregår oss eller ej med goda exempel af hushållning och sparsamhet.

Detta torde vara nog att en gång för alla besvara nu varande skriket öfver vårt öfverflöd...»

Det är ju ganska förståndiga ord, denne författare

uttalar, och detta inlägg förtjänar att beaktas, innan man dömmar hela tiden. Det kan vara skäl att erinra om, att äfven i det dåtida Stockholm funnos familjer, där man lefde i borgerlig välmåga utan att därför hänge sig åt den hänsynslösa njutningslystnad, som karakteriserade å ena sidan hofsocieteten, å den andra den Bellmanska kretsen. Att emellertid själfva tonen i umgängeslifvet undergick en bestämd förändring, är säkert, och jag skall till belysande häraf anföra några artiklar ur Posten. En yngling, som nyligen anländt till Stockholm från universitetet, skrifver:

»En dag gick jag att göra besök i ett hus, dit jag blifvit adresserad af min far. Jag anmälte mig med mycken säkerhet hos värden, hvilken efter ett kallsinnigt: det fögnar mig att se Er, förde mig in till sin fru. Hon smålog när hon såg mig, bad mig sitta ner, frågade hvad jag tyckte om Stockholm och tillade att jag i hennes hus ägde tillfälle att lära mig lefva. Strax efter inkom ett främmande ungt fruntimmer, som sedan hon hastigt nigit, kastat sig i soffan och försäkrat att hon mådde illa, sade, då hon vände ögonen till mig: Ah! där är visst en herre från Akademien — alldeles lik min bror när han kom därifrån. Jag rekommenderar honom till Er omsorg Juliette, sade frun; det är skada, att han så länge förslöst sin tid. Men han kan ännu hjälpas. Hur gammal är Ni? Nitton år svarade jag och rodnade af förbittring. Mina förmän hafva icke förebrått mig någon vårdslöshet. Just därför, inföll Juliette, är Ni oskicklig i världen. Har Ni nånsin varit kär? — Nej min fröken — Hvad för ett oskyldigt nej! Ni är den förste kavaljer, som jag tror på sina ord. Jag tar mig an honom, jag vill lära känna mankønet af grunden. Är Ni då gärna ibland fruntimmer? Jag bockade mig, svarade ingenting, rodnade ännu mera,

tog min hatt, steg några steg tillbaka för att ytterligare bocka mig och gå bort, men var ej lyckligare, än att jag stötte emot en stol, den jag i häpenheten ej blifvit varse, slog mig omkull och hade så när dragit Juliette med mig, som leende räckte mig den vackraste hand i världen och bad mig vara mindre rädd. Den första regel, sade hon, som jag ger Er, är att ej vara blyg i fruntimmers sällskap. Min saliga mormor rekommenderade blygsamheten hos damer. — I morgon förmiddag får jag ju se Er hos mig, men med villkor att Ni inte rodnar. Jag ser Ni vill gå, farväl så länge. Detta farväl beledsagade hon med ett ögonkast, som trängde sig in i själen hos mig och som jag sedan lika litet kunnat glömma, som jag kunnat glömma Juliette. Jag har icke vågat mig att gå till henne, ty nog har jag hittills iakttagit min kära moders förmaning, att vakta mig för fruntimmer, men om jag ginge till Juliette, och hon hade någon elak afsikt med mig, så tror jag knappt att jag kunde akta mig för henne.»

Denna skildring utfylles af en annan, som är lagd i munnen på en ung flicka från landet:

»Ett af de bruk, som jag ännu tycker vara underligast, är, att kavaljerer få vara tillstädes, då fruntimmer kläda sig. Jag har märkt att denna visittimman är mina kamrater roligast och angelägnast. En officer, en sekter och en präst, som skall undervisa de yngre af oss i katekesen, voro i går vid vår toilette. Hvert och ett fruntimmers händer, armar och ben jämfördes och berömdes. Man talade med yttersta frihet om det som kallas bröst på landet, men gorge i staden. Både fruntimmer och herrar tala i detta ämnet och man hör ständigt nämnas en hvit, en stor, en liten gorge med flera anmärkningar, som jag ej kan skriva. Herr magistern var artig och projekterade att kavaljererne

skulle binda strumpebandet på hvar sitt fruntimmer, då han tillika var så god och påminte mig att vackra ben skämmas, om strumpebandet knytes under knät.»

Den värkliga innebörden i den vidrörda förändringen i umgängets ton är säkerligen ganska väl träffad uti några reflexioner, som finnes uti samma tidskrift som de nyss anförda brefven. Det heter där:

»Den värkliga belevnheten är, torde hända, ännu icke så känd af allmänheten, som man vågar smickra sig. Om en viss frihet och otvungna seder karakterisera lefnaden i Stockholm och befria umgänget ifrån det osmakliga tvång, som ännu härskar i många provinser, så måste man dock tillika tillstå att denna frihet ofta är föga bättre än de landtmanér, åt hvilka vi tagit oss lof att skratta så högt. Jag förbigår att betrakta vårt själfsvåld i uppförande på den moraliska sidan. Hvad jag nu påstår är, att det ej håller kan vara roligt, att det icke är behagligt eller utsprider förnöjelse med sig själf och andra; att det icke är utblandat med den kvickhet och det fina skämt, som jag tycker mig böra ha rätt att fordra i en polerad hufvudstad. Hvad könets konversation angår, så är värkligen vid den mycket mindre att påminna, skönt en del ibland dem synes förfalla till flosighet och för mycken frihet, hvarvid vi ännu icke hunnit bli vane, och den vi tills vidare icke tro öfverensstämmande med de stränga anständighetslagarne. Det är våra karlsällskaper, som behöfva den mästa reformation. Man kan snart icke trifvas ibland dem utan ledsnad och missnöje. Du trodde länge, att de, som roade sig i går aftons uti nästa rummet in till vårt, bestodo af en hop slynglar, båtsmän och soldater, efter de svuro så högt och talade om hvarannan merändels i liderliga ämnen; du trodde vår tid vara mera belevad, huru flat blef du icke, när du fick veta, att detta

sällskap utgjordes af stadens briljantaste ungdom af alla stånd.

Det är oss nu mera icke främmande att finna den största värdighet förenad med skral, stoj och talesätt ej olika Edra gamle Karoliners. De voro armstyfve; deras samkväm lyktades ofta med stryk som förlust af armar och ben; våra hjältar äro lika öfversittare, lika bullersamme — till lycka äro de ej så farliga.

Du anmärker, huru lefnadsarten helt och hållet ändrat sig sedan du sist såg Stockholm. Att kunna dricka mycket och att jämt finnas på källaren samt att icke fly för ett slagsmål, däri bestodo i din ungdom de förnämsta nöjen, däri var en allmän täflan och däri satte man då sin point d'honneur. Den, som ville passera för karl, borde kunna uppvisa långa källarräkningar, hafva vinfläckar på manchetterna och bära hederliga blånader efter någon allvarsam käppväxling med vakten eller med sin rival.

Vi äro lyckliga att hafva i denna delen ombytt seder. En yngling, som skulle träffas drucken på gatan eller i hederliga sällskap, hade förlorat sin reputation, i synnerhet, om han därmed oftare beträddes. Men andra missbruk, likaså skadliga för staten, hafva intagit de förras ställe.»¹

* * *

Jag vänder mig nu till de offentliga nöjena och först till teatrarne. Att denna tid för den svenska scenen var en förnedringens, är väl bekant genom Ehrensvärds

¹ I detta sammanhang kan äfven i förbigående anmärkas, att en förf. i Posten ifrade mot den utsträckning handkyssningsceremonien tagit, ett från Frankrike infört mod, som "blifvit kanoniserat genom en inbillad skicklighet hos våra kavaljerer".

drastiska skildring, och denna bestyrkes af yttranden uti pressen. Så heter det en gång i Posten 1769:

»Vi hafva haft en svensk skådeplats, försedd med skickliga och i allmänna lefvernet i sin tid väl ansedda aktörer, som icke gifvit franska teatern i sitt slag efter; vi hafva haft värkligen goda teaterstycken; de hade blifvit bättre, om den icke undergått en så betydande förvandling till dess nuvarande belägenhet, där man får skratta vid både lust- och sorgespel alltid af samma orsaker, där man tycker sig höra pjäsen merändels spelas med dubbla tungor för bättre minne, där aktörernas klädbonad och teaterprydnader stöter ögat och där det bästa stället för åskådarna är det sämsta.»

Att den franska komedien hade högre anseende framgår redan af det ofvan (s. 153) anförda yttrandet, där det antyddes att svenska teatern besöktes endast af ringare folk, som icke hade råd att komma i vagnar. Denna skillnad framhålles också i följande passus:

»För några dagar sedan var jag på fransyska teatern. Innan gardinen blifvit uppdragen, hade jag svårt vid att tro annat än det jag bevistade herr Stenborgs svenska skådespel, så mycket buller, så mycket stampande med fötter och käppar hördes ifrån parterren. Utomlands har jag sett dylikt själfsvåld, men det har där en annan grund. Aktörerna taga där hela inkomsten och äro således allmänheten mera räkning skyldige för sina göromål. Här är det en hel annan sak. Deras majestäters frikostighet underhåller i Stockholm teatern, hvar man vet hur litet det ringa förslår, som insamlas af åskådarna. Parterren tyckes därför med intet skäl kunna hos oss tillvälla sig den rättigheten att befalla öfver aktörerne eller skådespelet; och det utmärker en hög grad af obetänksamhet, då den vill förstöra det lugn, som man bör få njuta på detta stället. Jag vill

gärna och nästan hälst ifrån parterren höra pjäserna samt se dansen, men det blifver ej möjligt, och allt hederligt folk lär retirera sig därifrån, om man fortfar i ett så ohöfligt uppförande. Det vare långt ifrån mig att gifva hela parterren tort i denna delen; jag talar blott om dem, som äro nog obelevade för att göra buller och oljud. De många klappningarna, som så tätt följa hvarandra och ibland icke voro placerade på rätta stället, torde äfven få räknas ibland sådana oordentligheter, hvilka på en väl inrättad teater fordra någon reform.»

Konserter förekommo icke så sällan; söndagligen hade man på Riddarhussalen sådana, gifna af hofkapellmästaren Zellbell med en orkester på 50 man, till största delen amatörer eller »kavaljerer», såsom termen då oftast löd. En stor, kanske den största dragningskraften vid dem var sångerskan fru Olin, hvars vackra röst prisades af entusiastiska beundrare på både vers och prosa. Redan 1770 finner man ock en tidning (Allmänna Tidningar n:o 57) med anledning häraf uttala hoppet om inrättande af en inhemsk opera. — Emellertid gingo desse konserter ingalunda helt fria från kritik. Frånsett mera enstaka anmärkningar mot utförandet af ett eller annat stycke klandrades både det höga biljettpriset och valet af repertoar. »I all ting, mine herrar, lären att bära en slags vördnad för allmänhetens röst. Det allmänna förstår icke att döma i detta ämnet, sägen I; förlåten om jag sägen att I hafven orätt. Det allmänna kan höra skillnaden på höga visor och slagdängor. Det allmänna känner ett läckrare nöje af en italiensk air än af en fransk vaudeville. Det allmänna har lärt att skilja en svensk klar röst ifrån den utländska hesa och falska. Det allmänna känner ock redan skillnaden emellan en väl spelt svensk violin och en djärf tysk,

som är nog oblyg, att taga en plåt af hvar person för att blifva degouterad af en illa spelt solo.»

Till sommarens nöjen hörde främst utfärderna till landet, antingen till de på något afstånd rundt Stockholm belägna så kallade »flaskfodersgårdarne» eller helt enkelt till Djurgården. Huru det gick till känna vi ju nog af Fredmans klassiska bilder, men just genom den så helt olika synpunkten på saken kan måhända äfven följande skildring ha sitt intresse:

»Naturen har gjort Djurgården till ett af de vackraste ställen kring Stockholm, men naturen har ock ensamt gjort sitt till; konsten har icke bidragit något hvarken till fägring eller bekvämlighet. Byggnaderna äro mäst usla emot det de borde vara på en så vacker belägenhet. Rummen äro små och låga samt de ställen få till antalet, där hederligt folk kunna få rum och bli serverade. Därför är där också ofta ganska trångt och ett större sällskap måste ej sällan beställa mat förut eller ock fara bort. I allmänhet har man tänkt så litet hos oss på den snygga bekvämligheten; och då något blifvit utträttat, vill entreprenören genast blifva brådrik samt tar därför ofatt för sig. Jag är öfvertygad, att om någon bemedlad man med smak byggde på Djurgården, skulle han värkligen finna sin räkning därvid, allenast han ej vore för dyr på sin mat och sina rum. Hans hus blefve säkert mycket frekventerat om sommaren, och hvem ville ej denna vackra årstiden hållre fara ut till den vackra parken än stänga sig in i en trång kammare på värdshuset i staden? Det är sant, att man mycket litet nyttjar sommaren och dess nöjen i Stockholm: man far i det vackraste och varmaste väder ut i en täckt vagn, låter servera sig i en kammare, hvars fönster knappt få vara öppna, för dragets skull kan tänka, som fruntimren och kavaljererna lika

litet kunna uthärda; man äter, dricker kaffe, spelar, gäspar, är sömnig, skvallrar litet, får ledsamt och åker åter hem i samma vagn, utan att hafva varit ute för att nyttja den friska luften, utan att hafva njutit sommarens behagligheter, utan att hafva skaffat sig en så högst nödig sak som rörelse. Med förundran och medlidande har jag ofta åskådat de lustpartier som göras. Några kavaljerer råkas på Riddarhustorget, de fara ut att äta, som de kalla det, och det sker äfven värkligen blott för att äta, om icke tillika att spela af hvarannan, åtminstone så mycket som förtäringen kostar. Hela eftermiddagen förnötes ock vid spelbordet, och om de äntligen för skam skull ibland skola taga sig en promenad, så gå de tvärs öfver fältet eller äljest en kort stund och vända genast tillbaka till det som fast intressantare och solidare är, nämligen det kära spelet. Så användes sommaren hos oss.»

Vid alla förnöjelser spelade drickandet en högst väsentlig roll för glädjens höjande. Och det var visserligen icke små kvantiteter som förtärdes. I en varning för superi (1754) anföres såsom exempel på huru mycket bränvin en person då kunde förtära dagligen, utan att gå till omåttlighet följande nätta lista: »en god sup efter uppstigningen ur sängen för den slemfulla magens ränsande, en på frukosten eller panacea på morgonkaffet eller téet, en god slunt litet före middagsmåltiden att uppväcka matlusten, en sup på fisken eller maten, en eftermiddagssup, en för aftonmåltiden och en efter måltiden såsom en nödvändig insöfningssup.» — I Dagligt Allehanda för 1769 har en författare roat sig med att räkna ut, att den i Sverige till bränvinsbränning använda spannmålen skulle kunna räcka till att föda en half million människor. Konsumtionen beräknar han på följande sätt: »Efter allmän uträkning finnes i

Svea rike två och en half million människor; man upp-tager allenast, oaktat barn om 6 à 10 år redan supå bränvin, en million människor, som hvarje dag i det minsta räknat utsupa ett halft kvarter till man, som utgör 62,500 kannor om dagen.»

Det är ju ganska imponerande siffror, men måhända äro de något öfverdrifna, och i alla händelser tyckes med de mera förfinade sederna en förbättring ha inträdt till det yttre.

Därpå häntyddes i den ofvan anförda artikeln om belevnheten i umgänget, och därpå häntyder kanske ock, att man nu började framkomma med ökade anspråk på värdshusen i fråga om snygghet och trefnad.

»Rummen äro mest allestädes mörka, sombra och oangenäma; själfva apparencerna uppväcka redan olust och missnöje. Man sammanpackas i en källarstuga, där vinos, osnygghet och ett oupphörligt buller sammanstämman till deras plåga, som ej älska dessa slags nöjen. Få källarmästare hafva försett sig med ett tillräckligt antal rum, i hvilka särskildta sällskaper kunna innesluta sig och vara för sig själfva. Betjäningen är alldeles efter rummen. Man måste ropa sig hes och får ändå vänta vackert efter allt det man begär. En näsvis och ofta full källarpojke, eller en tredsk och förnäm jungfru hafva ofta så när bringat mig att försvärja all källargång.»

Sådana klagomål fönummos mer än en gång från olika håll och med ytterligare tillägg. Sålunda klandrades, att priserna voro ytterst ojämma; för att råda bot på detta föreslogs, att dagligen på hvarje källare borde framläggas »en sedel, som innehölle hvad slags förtäring där stode till fångs med utsatt pris på hvarje slag». — Kaffehusen skulle väl stå på en något högre nivå, men äfven där kunde man »storkna af tobaksrök och vämjäs

åt den osnygghet, som möter patientens alla fem utvärtens sinnen.»

»Det gamla ordspråket: 'när intet brännvin hjälper, kan ingenting hjälpa', ger väl anledning, att den mest suveräna kur för sjukdomar skulle hämtas på krogen, men intet kan man därför kalla krögare för apotekare och så tvärt om, därest intet annat spår därtill gifves. Jag går dagligen på apoteket om middagen, där en balsamerad provisor uppräknar och efter hvars och ens behag inskänker åtskilliga magstyrkande kompositioner, essenser och spirituosa, som destilleras af franskt vin eller brännvin såsom: slagvatten, kinderbalsam, kanelvin, krusmynta-vin, liljekonvalje-vin och alla de sorter som höra till medicinalia och ifrån ett apotek äro oskiljaktiga, men ingen skall finna mig på någon krog och just af fruktan därför går jag aldrig på Kronan, där jag tycker någon liknelse bibehålles af ett slags brännvinskompani eller förnämre krog, i det att ett antaget kvinnfolk bestyrer om gästernas förplägning.»

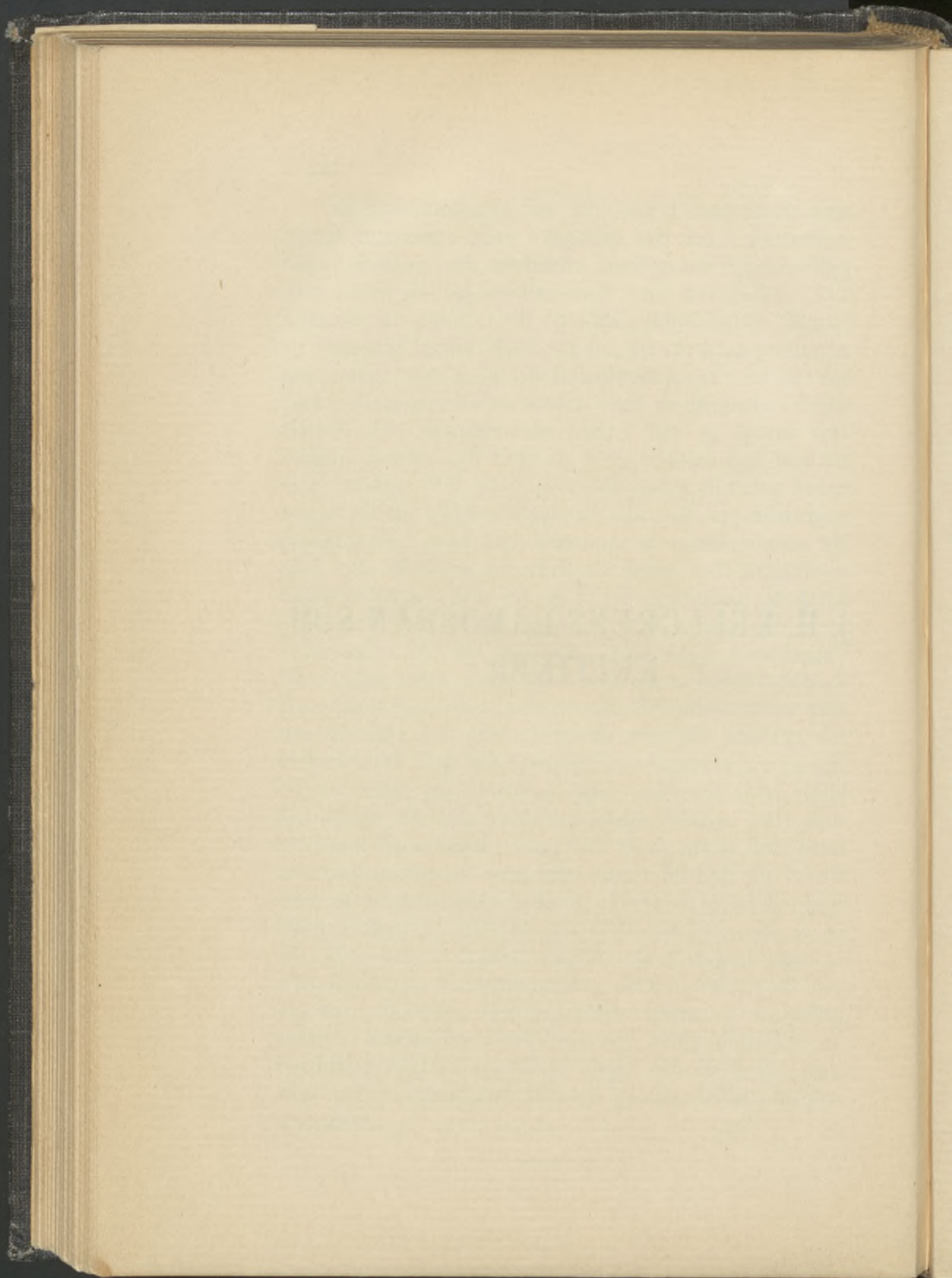
* * *

Ännu skulle väl ett och annat vara värdt att draga fram ur dessa gamla tidningsblad, som kunde rikta vår kännedom om det gamla Stockholmslifvet, men läsaren har säkerligen nu fått nog af dessa många citater, och jag skall därför åtnöja mig med blott ett sådant till. Det erinrar oss om en sida af tidens lif, som vi hittills icke haft anledning vidröra, nämligen politiken, men som spelade en så stor roll just under dessa år, då partiyran stigit till sin höjd. En författare i Stockholms Oordentligheter beklagar sig öfver »kostnaderna och yppigheterna» vid de samtida surbrunnarne och fortsätter därefter:

»Brunnssällskapet har skilt sig i flera band, som ansett hvarandra med ovänskap och hat. Förtretligheter, chikaner och allehanda hemliga och uppenbarliga steg hafva de sig emellan tagit emot hvarandra. Det löjligaste är grunden till en sådan skiljaktighet. Skulle en förnuftig kunna lätteligen tro, att vår kära partianda har trängt sig ända till hälsobrunnarne? Så är det dock. Damerna hafva nästan varit de ifrigaste i dessa tvister. Det dominerande partiet har ej sparat sina svagare fiender och trott sig böra traktera dem med ett slags afsky. Vid picknicker och andra tillfällen hafva några blifvit alldeles uteslutne eller ock uppenbarligen prostituerade, man har korrumperat musikanterna att spela illa då deras tur varit att dansa, och fruntimren hafva refuserat dem då de blifvit uppbudna, på deras uppförande har likväl ingenting varit åtsäga, och deras seder hafva ej varit ohyfsade. Kan något vara lägre? Kan något mera strida emot den sanna belevnheten? Kan något upptänkas, som mindre öfverensstämmer med den aimabla och glada karaktär som bör utmärka det täcka könet? Nog hafva fruntimren artigare occupationer, än de usliga partitvisterna, som utom sitt rätta ställe äro löjliga och ofta vanhedra bägge delarne. Att man markerat fruntimmer förakt och äfven afvist dem ifrån brunnspicknickerna, som intet annat fel haft än det att vara af ringare fastän hederlig härkomst, skönt de äljest täflat i fägring, artighet och vett med hvar och en af sitt kön, och i dygdigt uppförande öfvergått dem af sina förnämsta brunnskamrater, det har väl händt där jag varit tillstädes, men jag måste tillstå att det aldrig skett i Stockholm såsom det ock alltid utmärker en bondaktig högfärd af sämsta slaget och faller den tort, som blifvit intenderad, mindre på den afvista än den afvisande.»

J. H. KELLGRENS LÄROSPÅN SOM
KRITIKER.

På nyåret 1777 begaf sig Kellgren från Finland till Stockholm. Han hade, efter hvad Clewberg i bref till Lidén (i Upsala bibliotek) den 24 sept. 1776 berättar, redan i Åbo blifvit föreställd för Meijerfelt och fått tillbud om den kondition, som han sedermera öfvertog, och genom hvilken han fick tillfälle att inträda i Stockholms stora värld och litterära kretsar. För de senare var han till namnet bekant genom sina i Åbo Tidningar införda poem, och inom kort blef han det än mera genom andra, som Gjørwell publicerade i sin tidskrift Samlaren.

Kellgren var emellertid ej blott lyriker; han ägde jämväl en satirisk och kritisk begåfning, och huru han i Stockholms-Posten ådagalade denna, är väl bekant. Mera okänt däremot är, att han, redan innan nämnda tidning i slutet af oktober 1778 uppsattes, hade hunnit göra sina lärospån som kritiker.

Vid nyåret 1778 och vid Gustaf III:s födelsedag den 24 jan. hade såsom vanligt flera poem framkommit, i hvilka författarne¹ efter förmåga betygade sin undersåtliga glädje. Någon tid därefter, den 23 febr., fann man i Dagligt Allehanda ett »Bref ifrån en Landtbo till

¹ De voro den ofvan nämde Flintberg, Adlerbeth, Rosenheim och Simmingskiöld.

sin vän i Stockholm», hvori de ofvannämnda dikterna rönte en hårdhänt medfart af »Landtbon.» Kritiken uppehåller sig förnämligast vid C. H. Flintbergs ode till fäderneslandet, om hvilken det heter med citat ur Young, att »om auktorn hade fällt sin penna vid titelbladet, hade han kunnat passera för ett stort snille», och att det blott fanns *en* god vers i stycket, nämligen den, som på andra sidan står citerad ur Virgilius.» Därpå göras mer eller mindre befogade anmärkningar vid åtskilliga enskilda uttryck, och slutligen affärdar kritikern på följande sätt den olycklige poeten:

“Slå Flintberg, slå i kras din lyra
Emot ett flinthårt hälleberg:
Vet, dina fingrar sakna märg
att slagen till en ode styra.
Om fordom Amfion så kärftva toner gifvit,
Han aldrig klippans barm bevekt,
Och ingen björn hans händer smekt,
Nej, björnen honom sönderrifvit,
Ock klippan evigt klippa blifvit.“

I ett postskriptum bredes på ytterligare: »O hvilka svärmar af poetastrar i vårt kära fädernesland!

Som loppor förr Egypti land,
Så dessa rimkräk oss för våra synder aga;
Som de: dem ingen mänsklig hand,
Men blott Guds finger kan förjaga.“

Detta oförblommerade språk var icke vanligt, det väckte uppseende, och man frågade sig, hvem författaren till artikeln kunde vara. Man gissade på Bergklint, men såsom Gjørwell skrifver till sin vän Schönberg d. 16 mars, »den grad af salt har hans penna aldrig ägt. Det lär vara en Mag. Docens från Åbo, som denna gången agat hofskalderne, eller som han kallar dem, Rimkräkena.»

Otvifvelaktigt märkas redan här å ena sidan den ledighet i stilen och den polemiska skärpa, som kännetecknade Kellgrens senare kritik, men å andra sidan äfven den pojkaktiga kitslighet, hvilken han hade så svårt att undertrycka. Ett svar i Allehanda för den 2 mars framhåller, att »med erkännande, och jag måste äfven tillägga, med en slags admiration af ditt eldiga granskningsvett» kunde man dock ej undgå att finna skrifvaren alltför mycket stickande och omdömmet orättvist »genom all din Fréronska analysmetod»¹. För öfrigt medgafs, att Flintberg borde öfverse sina poetiska arbeten noggrannare, än hittills skett.

Efter någon tid drog Kellgren ånyo ut på den krigiska stråten i Allehanda (n:o 84—85). Det gällde nu en medbroder i det kritiska värfvet, den Vitterhets- och Gransknings-Journal, hvilken sedan årets början utgifvits af teaterförfattaren Ristell under beskydd af C. Fr. Scheffer. Innehållet i dessa »oförgripeliga anmärkningar», anonyma liksom den föregående artikeln, är i hufvudsak följande:

De börja med en klagan öfver mängden af kritici, — en skäligen omotiverad klagan synes det, åtminstone om man därmed menar de offentligt framträdande.

»En sak», heter det, »som i våra tider kanske allrämest bidrager att kväfva den sanna ursprungliga, starka och värdiga vitterheten, är den svåra mängden af granskare af alla stånd, kön och åldrar, lärda och olärda, klerker och lekmän, de, som hafva förtjänsten i blodet, och de, som hafva den i fingerändarne. Alla dömma de, alla granska de. — *Jag skall få dig mycken vedermödo, tå tu aflat hafver*, är en sannskyldig devis

¹ Fréron var som bekant en fransk journalist, som häftigt och outtröttligt angrep Voltaire och af denne i *L'écoissaise* begabbades under namn af Frelon.

för hvar och en vitter författare. Knappt har Apollo öppnat hans skaldemös kved, förr'n dessa egyptiska barnmorskor äro tillreds att strypa det nyssfödda kräket.»

Alla kritici äro väl ej lika farlige; man kan le åt somliga, »men akta dig väl att le, om en Pater Torquemada skulle säga: *Min vän, dina vers äro af ett brännbart ämne. Hvilken gudlöshet utan like! Här finns ej ett enda ord af hela Athanasii symbolum!*» Grundad och smaklig granskning vill Kellgren dock ingalunda utrota, och han hade därför med glädje hälsat den nya journalen. »Men huru blef jag ej bedragen! Hvilka skolrim! Hvilken matthet i uttryck! Hvilken ihålighet i meningar!»

Nu kritiseras först en del verser i det föreliggande januarihäftet på ett ganska retfullt sätt. Så t. ex. klandrar Kellgren, »att auktor rimmat *lefvat* och *sväfvat* med hvarannan. Jag har dock förut blifvit varse, att alla dåliga poeter pläga vara förträffliga rimmare. Men nulla regula sine exceptione.»

Kellgren påbördar ock förf. i fråga att hafva imiterat salmboken och bevisar detta sitt påstående genom anföranden sådana som följande: »Då man läser uti versen till Hans Majestät Konungen:

Värdes låna nådigt öra;

är väl ingen så profan, som icke strax påminner sig:

Högste Gud! Ack! värdes höra.“

I fråga om en öfversättning från Horatius finner Kellgren »föga annan skillnad imellan originalet och öfversättningen, än mellan god vers och elak prosa.»

Af dylika försmädliga tillmälen består äfven senare delen af artikeln, hvilken gäller Ristells kritik. Då denne förklarar ordet »mätte» vara »oanständigt», svaras: »Både *mätte* och *mäste* äro goda svenska ord, dem

man ej behöfver rodna för, men af något olika bemärkelse. T. ex. *Ack! att värdigare författare än Herr — — måtte blifva domare öfver våra skalders arbeten!* — *Mätte jag aldrig få se nästa delen af den nya Gransknings- och Vitterhets-Journalen!* Man ser tydligen, att ej *måste* skulle passa sig på dessa båda ställen.» Så fortgår det till slutet, där det blir tal om Ristells Strödda anekdoter.

»Jag är ganska nöjd med att aukt. ej gör sig den fåfänga mödan att säga, hvarifrån han kompilerar sina anekdoter. De blifva därigenom så nya och nöjsamma, som han själf behagar. Jag har på något ställe läst följande anekdot, som tyckes vara värd ett rum i aukt. Journal för nästa månad. »Under Jean 2:dra uppfördes »den första komedien i Sverige. Den handlade om »Kristi lidande. Krigsknekten, som skulle sticka Jesus »i sidan, gjorde det så naturligt, att Frälsaren tumlade »död ned från korset och slog benet af en dansös. »Konung Johan förargad högg hufvudet af krigsknekten, »men spektatörerne, som tyckte att krigsknekten spelt »bäst sin roll, höggo hufvudet af konung Johan.» —

Således har jag kortligen och i största enfaldighet genomgått min föresatta betraktelse. Om aukt. beskyller mig, att jag velat stöta hans person, gör han mig orätt. Jag har ej den äran att känna auktor, och hans skrifiart gör mig så föga åstundan därtill. Auktor lofvar i förtalet, att hans *Journal ej skall blifva sämre för de följande månaderna*: det vore ett mirakel om aukt. ej häri hölle ord. Men blifve hurudan han vill, har jag dock föresatt mig att efter denna dag väpna mitt bröst med en filosofisk kallsinnighet mot alla de uselheter, som öfversvämna oss; och dessa Horatii ord skola blifva min devis: *Aut dormitabo, aut ridebo.*»

Man kan vid denna artikel anmärka, att den är

skäligen småaktig, att den afsiktligt förvränger Ristells ord och sålunda påbördar honom en del galimatias, som han aldrig sagt, och att en del af invektiverna äro mera arga än kvicka. Men den kom som ett befriande åskväder i den kvafva luften bland alla de underdåniga rimmarne. Kellgrens förtrytelse är äkta, och den har gett hans penna fart. I fråga om dräpande kvickhet, herravälde öfver språket och ej minst oförskräckthet ställde denna artikel med ens Kellgren främst bland Sveriges kritici, — hvilket visserligen i och för sig ej ville säga så mycket!

En dylik hudflängning var något oerhördt och egnad att väcka sensation. Vi skola se till hvad samtiden tänkte därom. — Samma dag den första delen af artikeln offentliggjorts, den 14 april, skrifver Gjörwell till Warmholtz: »Hvad synes om den tillärnade Bibliotekarien Ristells nya Vitterhets- och Gransknings-Journal. Den skall nu eklipsa oss alla andra, som skrifva journaler. Den protegeras af R. R. Gr. C. F. Scheffer. Men ve journalisten, om han själf oftare recenseras af den, som i Alleh. för i dag häcklat honom. Denne anonym måste ofelbart vara densamme med criticus öfver Hr Flintbergs ode på K:gens sista födelsedag. Det är alldeles en svensk Fréron». ¹

Flere af Gjörwells korrespondenter uttalade också för honom sitt erkännande af den anonyme förf:s talang. Bland dessa var Schönberg, den bekante historikern, som i bref af den 3 juni betygade sin »estime för Magist. Kellgrens génie» och tillägger, att han hört sig för om

¹ Att Gj. gladdde sig öfver Ristells afbasning, kom sig äfven af det spända förhållande, hvori Gj. stod till Scheffer. — Jämförelsen med Fréron skulle nog föga fröjdat den varme Voltaire-beundraren Kellgren!

honom både i Abo och Stockholm. »Svaren instämna nog däri att admirera dess génie, men att dess karaktär på religionens och sedernas sida vore mindre god. Man tror att han har så liten underbyggnad i vetenskaper som Ristell. En vän, som har egendom vid Abo, berömmar icke dess handledning för ett par baroner Flemming». ¹

Att Kellgrens slag träffat målet, därpå skola vi nog se bevis, men först sent omsider blef i Allehanda n:o 153 (d. 10/7) ett kort svar synligt. Häri erkändes, att verserna i Ristells Journal voro dåliga, men på samma gång tillrättavisades Kellgren bistert för sin »literära gasconad», hvilken väckt »så mycken afsky, som medömkan»; slika »lustspel för parnassens pöbel» borde ej få förekomma, förklarade insändaren, och detta vore blott en preliminär varning för dylika »satyrici, som upphäfva sig till profosser på parnassen». ²

Långt tidigare hade dock på Kellgrens anfall följt ett annat svar, nämligen ett tryckfrihetsåtal.

Huruvida Ristell genom sina förnäma förbindelser

¹ Något senare säger Schönberg (d. 25/e), att han sett poem af Kellgren, »somliga ej bättre än han dömt om Bellmanspoesien» (näml. i Mina löjen, som dock trycktes först i Hvad Nytt? Hvad Nytt? d. 10/7). I ett samtida bref till Bergklint upprepar Sch. sitt ofvan anförda omdöme: »Skada är att han (Kellgren) af oväldigt folk icke anses bättre än auktor till Journalen, i anseende till svag underbyggnad i studier, under yta af kvickhet och någon liten vitterhetskunskap. I Åbo, där han studerat, har man icke håller haft mycket förtroende för dess hjärta och — (Brevet här sönder). Det är skada, om ett så kvickt génie borttryckes af tidehvarfvets legereté.»

² Härom yttrar Kellgren sig i sitt bref af samma dato till Clewberg: »Du må tro, att jag i dag fått mig en förbannad konfusion i Dagl. Alleh.» o. s. v. Se Schücks upplaga s. 81. — Egendomligt är, att processen alldeles icke omnämnes i dessa bref.

framkallat detta, är icke bekant, men synes ej otroligt.¹ Kellgren hade visserligen själf genom flera yttranden i sin artikel lämnat rum för den kritik, som han förklarar vara den farligaste, nämligen teologernas, men att dessa varit upphofsmännen till åtgärden mot artikeln, är väl ej så gifvet. Schönberg skrifver: »Kritiken emot Vitterhetsjournalens usla poesi har blifvit orsak till en hel process under prätext, att kritiken skulle strida emot religionen och goda seder... Jag har instämt med flera, som visat orimligheten af en sådan process, och man säger, att ifvern börjar svalna.»

Hvad nu än den verkliga orsaken till åtalet var, så handlade vederbörande raskt. Den 14 och 15 april publicerades Kellgrens artikel och den 18, som var påsk-afton, hade redan stadsfiskalen Folcker fått en påstötning från justitiekanslern, på grund af hvilken han hos kämnärsrätten begärde, att utgifvaren af Dagligt Allehanda, assessor Pfeiffer måtte uppkallas för att uppge författaren till artikeln i n:o 85. Uti denna förekom nämligen, hette det, en berättelse, hvori Kristi lidandes historia omrördes på ett förargelseväckande sätt.

Pfeiffer instämades och gjorde några försök att vinna uppskof, men då dessa voro utan framgång, företedde han slutligen på eftermiddagen manuskriptet, hvaraf framgick, att författaren var kanslisten C. P. Lenngren.

Denne Kellgrens gode vän hade sålunda åtagit sig att svara för honom, och orsaken var tydligen den, att en anklagelse af denna art varit synnerligen generande för Kellgren i hans egenskap af informator i det Meijer-

¹ Gjørwell skref d. 7/8 att konsistoriet och teatern ville förmana Kellgren att »respektera våra gamla salmer och nya operor. Hr Ristell visar emellertid en Epistola consolatoria ifrån en viss Herre sin Patronus» (= Scheffer), som däri uppmanade honom att fortsätta sin tidskrift.

feltska huset. Att emellertid Kellgren är den verkliga författaren, därom kan intet tvifvel råda. Det uppgifves af både Schönberg och Gjørwell i deras bref, det intygas af anteckningar i Lunds universitetsbiblioteks exemplar af Allehanda, det bevisas redan af själfva stilen i artiklarne, hvilka röja samma kynne som Kellgrens senare kritik, det erkännes slutligen af honom själf uti bref till Clewberg af den 10 juli 1778.

Den 5 maj formulerade Folcker närmare sina anklagelser. Förf. hade icke blott i ett allmänt papper framställt »ett anstötligt och hånligt apespel», utan ock föreslagit dess upprepande i Vitterhetsjournalen, »så mycket brottsligare som, tilläfventyrs för att i otjänlig afsikt drifva detta gäckeri till största höjd af galenskap, författaren vida afvikit från sannfärdiga förloppet, det enda oskyldiga och rätta föremål samt den tillbörliga varsamhet, hvarmed en berömd svensk häfdatecknare velat hafva slik händelse för framtiden anmärkt.»

Detta sista yttrande syftar på Dalin, som i sin historia (II: 840) med angifvande af Holbergs danska historia såsom källa jämväl berättat den ifrågavarande tilldragelsen på följande sätt:

»Vid denna tid (1498) begynte skådespel tillika med andra fria konster att nalkas Norden; men så barbariska och grofva att ett prof däraf gör oss tillfyllest: i staden Banen i Pommern föreställdes Kristus på korset; den som var Longinus och skulle öppna hans sida med spjutet, stack för hårdhänt till, så att den diktade Kristus föll död ned och slog ihjäl Maria, som stod under honom: Johannes förbittrades då öfver Longinus och mördade honom på platsen; men blef därför gripen och afrättad: således omkommo i den förargliga leken fyra människor.»

Jag har tillåtit mig att anföra detta, på det läsaren.

bättre må kunna följa med resonnemanget i den svars-skrift, som Lenngren efter ett par dagar ingaf, och vid hvilken uppsättande nog Kellgren haft sin finger med.

Lenngren betygade, att han fann själfva tilldragelsen ohygglig, och dess blottställande för ridikylen brottsligt, men att blott berätta den kunde ej så vara. Anekdoten återfunnes på flera ställen bl. a. i Dalins prisbelönta historia. Att det dock var skilnad på de olika versionerna medgaf Lenngren, och han fann denna bestå däri, »att enligt den förra (Dalins) jungfru Maria måste alldeles sätta till lifvet vid den föregifne frälsarens fall, men att enligt den senare (Kellgrens) en dansös därvid allenast förlorat ett ben; och att ett mord, som i den förra säges hafva blifvit föröfvadt på Johannes, enligt den senare träffade konung Johan, men utom det att denna obetydliga skillnad icke rubbar själfva hufvud-idén af anekdoten, hvilken därjämte vid jämförelse imellan bägge dessa berättelser på förra stället eller i v. Dalins historia i så måtto innefattar ett mera ohyggligt ämne, att fyra personer i den otidiga leken omkommit, då där- emot händelsen på det senare endast slutar med trenne personers död, oberäknat den omnämnda dansösens ben», är äfven denna förändring icke någon följd af »auktorens till kritiken egen imagination.» Anekdoten hade nämligen tagits ur en recension af »Les nuits parisiennes» i Mercure de France för 1769, och denna journal hade icke blifvit förbjuden af konsistorium, som hade att hindra skadliga böckers införande, utan tvärtom till litteraturens nytta blifvit »liksom naturaliserad» i de svenska bok-lådorna. — Till sist påpekade Lenngren, att förslaget om införande af berättelsen i Vitterhetsjournalen tydligen blott åsyftade att visa Ristells dåliga val af anekdoter.

Då nu stadsfiskalen ville se det åberopade originalet, visade det sig för Lenngren så svårt att anskaffa ett

exemplar af den franska tidskriften, att hela sommaren förgick under efterforskningar! Slutligen den 30 aug. företeddes ett vidimerat utdrag.

Fyra dagar senare hade Folcker en ny skrift färdig däri han påstod, att den franska texten icke kastade något åtlöje öfver tilldragelsen¹, hvilket däremot varit fallet i Allehanda; därtill påvisades en hel del olämpliga uttryck på andra ställen af den åtalade artikeln, men för öfrigt medgaf Folcker, att Lenngren nog ej felat af uppsåt, utan af obetänksamhet.

Lenngrens nya svarsskrifvelse (d. $\frac{2}{10}$) är en röra af allt möjligt, som föga har med sakens kärna att skaffa. Han förebrår Folcker att låta sig ledas icke af sannt kristligt nit, utan af åstundan att förtrycka medborgare. Han utbreder sig ånyo vidlyftigt om skillnaden mellan de olika versionerna af anekdoten och får därvid tillfälle att slunga ut åtskilliga halft eller helt ironiska yttranden, hvarpå ett exempel må anföras.

Afvikelsen i fråga om Jungfru Maria försvarar han därmed, att i betraktande af »beskaffenheten och höjden af en teater», det vore mycket osannolikt, att olyckan sträckt sig längre än till ett benbrott. Högst öfverraskande finner Lenngren klandret af, att han brukat ordet »dansös» i detta sammanhang; det var ju fullkomligt i öfverensstämmelse med stadsfiskalens principer att icke nämna de heliga personerna vid namn, och för öfrigt vore det troligt nog, att Marias roll gafs pantomimiskt, således af en dansös!!

Lika dråpligt är Lenngrens försvar för användningen af termer ur salmbok och bibel i skämtsamt syfte; han yttrar härom: »Om det blifver nödigt att akta sig

¹ Läser man recensionen i Le Mercure, får man medge, att Folcker här har rätt.

för alla de sammansättningar af ord, som finnas i den heliga skrift, lärer man förmodligen få gifva större delen af språket afsked, och jag tviflar äfven, att uti Herr Stadsfiskalens memorial mycket finge bibehållas».

Det hela afslutas så med smicker för domstolen och ovet mot Folcker; Lenngren hade nog skäl till rekonventionstalan, men förklarade sig afstå därifrån, så mycket hållre, »som jag därigenom torde få tillfälle att visa mera utöfning af en rättskaffens religion än Herr Stadsfiskalen anser nödvändig.»

Det skulle icke förvåna, om denna af sofismer och hån fyllda skrifvelse mera försämrat än förbättrat den anklagades aktier hos domstolen. Fyra af dess sex ledamöter rubricerade också (d. 21 nov.) förbrytelsen såsom grof hädelse, medan de båda öfriga voro mildare stämda. På grund af pluralitetens åsikt skulle enligt gällande bestämmelser målet öfverlämnas till hofrätten att där afdömmas.

Sent omsider, i april 1780, fann Svea hofrätt emelertid, att underrätten borde dömt i saken, och återförvisade målet. Kämnärsrätten hade nu fått en något ändrad sammansättning, bl. a. hade rådman Wellander, den bekante skalden, blifvit präses. Denne afgaf ett yttrande till den anklagades förmån, i hvilket han påyrkade, att den sistnämde skulle varnas för gäckeri med Guds ord och böta 50 dlr s:m. (minsta vitet). Slutligen d. 28 juli 1780 föll domen: Lenngren hade »kittsligtvis» ändrat sina originals uttryck samt i åtskillig måtto missbrukat Guds ord till Vitterhetsjournalens åtlöje och det två dagar före långfredagen, hvilket var en försvårande omständighet, men då det skett »mera af lättsinne och obetänksamhet än arghet och uppsåt att smäda Gud, samt Lenngrens förklaring äfven synes utmärka, det han sig härutinnan ångrat»(?!), så dömes han att

»uti församlingen offentligen afbedja sitt brott» och böta tillsammans 400 dlr s:m.

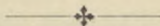
Så var det med detta religionsmål; man är nyfiken på, huru det tog sig ut, då Lenngren afbad sin publicistiske medbroders synder! Men därom veta vi dessvärre intet, och kanske slapp han undan detta straff. Lenngren anmälde missnöje, och domen skulle således underställas hofrätten; om denna gjort någon ändring kan emellertid icke numera utrönas, då dess hithörande handlingar från denna tid äro förstörda genom eldsvåda.

Emellertid hade de båda ursprungliga motståndarne, Kellgren och Ristell, icke alldeles lagt ner vapnen. Den förre skref i Stockholmspostens första nummer en uppsats »Tankar öfver granskning», till större delen öfversatt från franskan, däri han sökte klargöra för sina läsare kritikens nytta och nödvändighet. Man hade ej hunnit öfver den gamla ståndpunkten att betrakta »en criticus såsom en våldsvärkare och en granskning som en ärerörighet.»

Ristell å sin sida hämnade sig på Kellgren genom att i sin Journal för augusti införa några småaktiga och delvis orättvisa anmärkningar öfver den af Kellgren författade prologen till operan Zemire och Azor. Kellgren skref en skarp vederläggning, hvilken, då Ristell vägrade att emottaga densamma, infördes i Posten för den 21 dec. »Se huru gruflig julklapp Gr. Carls (Scheffer) Ristell fått i Posten af Hr Kellgren», utropade Gjørwell med förtjusning (bref af d. 24 dec.) Senare försiggick emellertid en försoning, hvarom Kellgren skref till Clewberg (d. $\frac{2}{3}$ 1781): »Hvad tycker du? Jag är nu så ljerad och bror med Ristell, att jag åter och konverserar hos honom. O tempora! o mores!»

Då Kellgren efter Wellanders död år 1783 i Utile Dulci höll minnestal öfver denne, erinrade han sig ock

hans uppträdande i domstolen. Kellgren talar där om de tryckfrihetsmål, Wellander hade att handlägga i kämnärsrätten, och huru han därvid ådagalade både skyldig stränghet och varsamhet. »Han kände nog-samt», heter det, »att fanatismen och vidskepelsen, ämbetsmannamyndighet och medtäflares afund äro hvarje snilles naturliga fiender, ständigt benägne, de förra af fruktan, de senare af ilska, att misstyda allt. Om exempel gäfves (jag vill icke söka dem), att af någon bland dessa en auktor blifvit anklagad för Wellanders domstol att hafva hädat Gud i det han beifrat fel mot smaken, så skall man ock till äfventyrs finna, att oaktat hela löjligheten af en dylik beskyllning och oaktat tidens förmenta upplysning, Wellanders kloka och grundade röst alltid varit nödig, ej alltid tillräcklig mot en gällande pluralitet att hindra en hård och orimlig dom.»

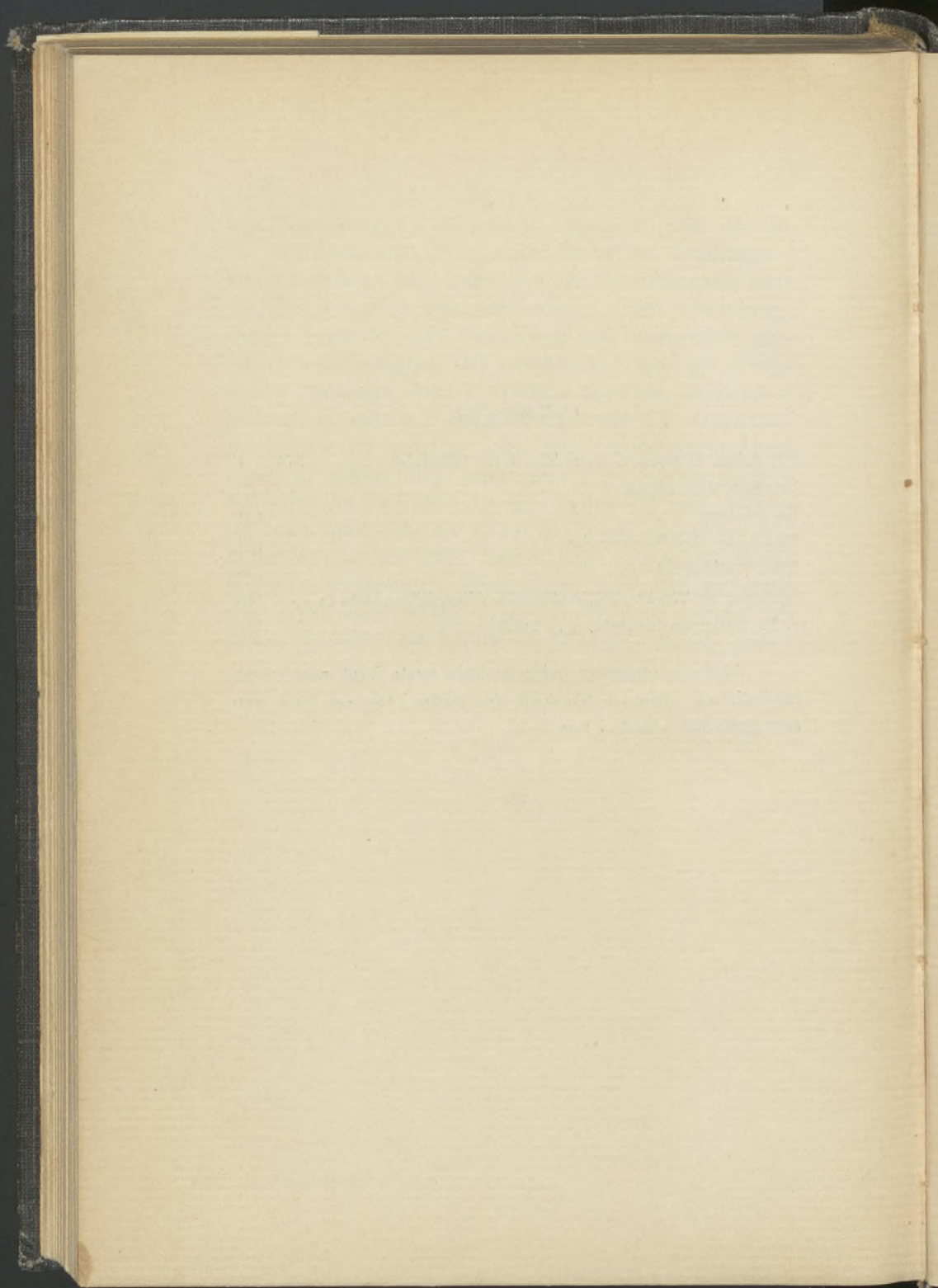

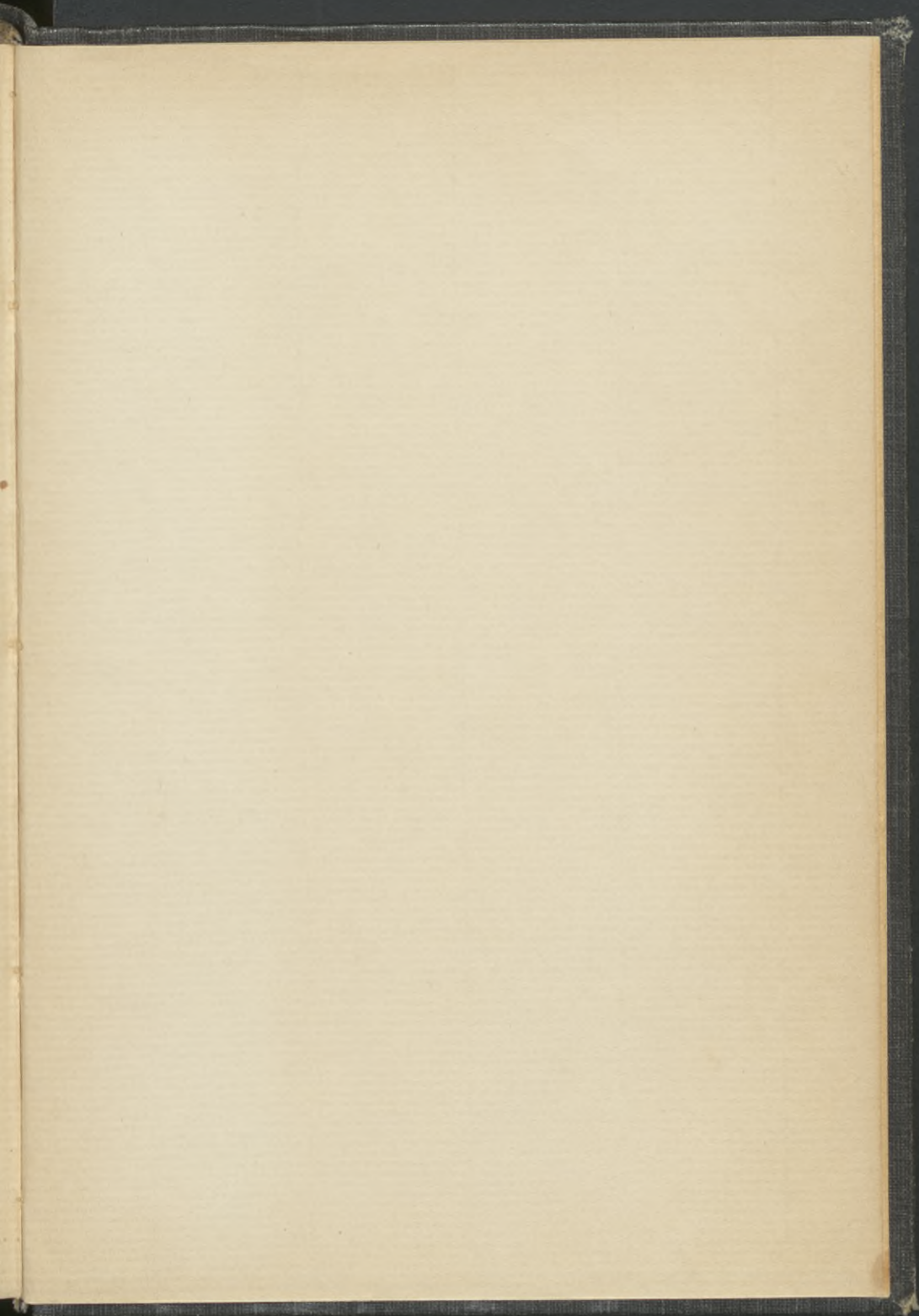
INNEHÅLL.

Per Johan Höppener, en publicist på 1700-talet.....	Sid.	1.
Sveriges siste censor ..	>	57.
En jubelfest	>	101.
Något om författarearvoden	>	121.
Ulla Winblad på bal	>	135.
Smådrag ur Stockholmlifvet under frihetstidens sista år	>	143.
J. H. Kellgrens lärospån som kritiker ...	>	173.

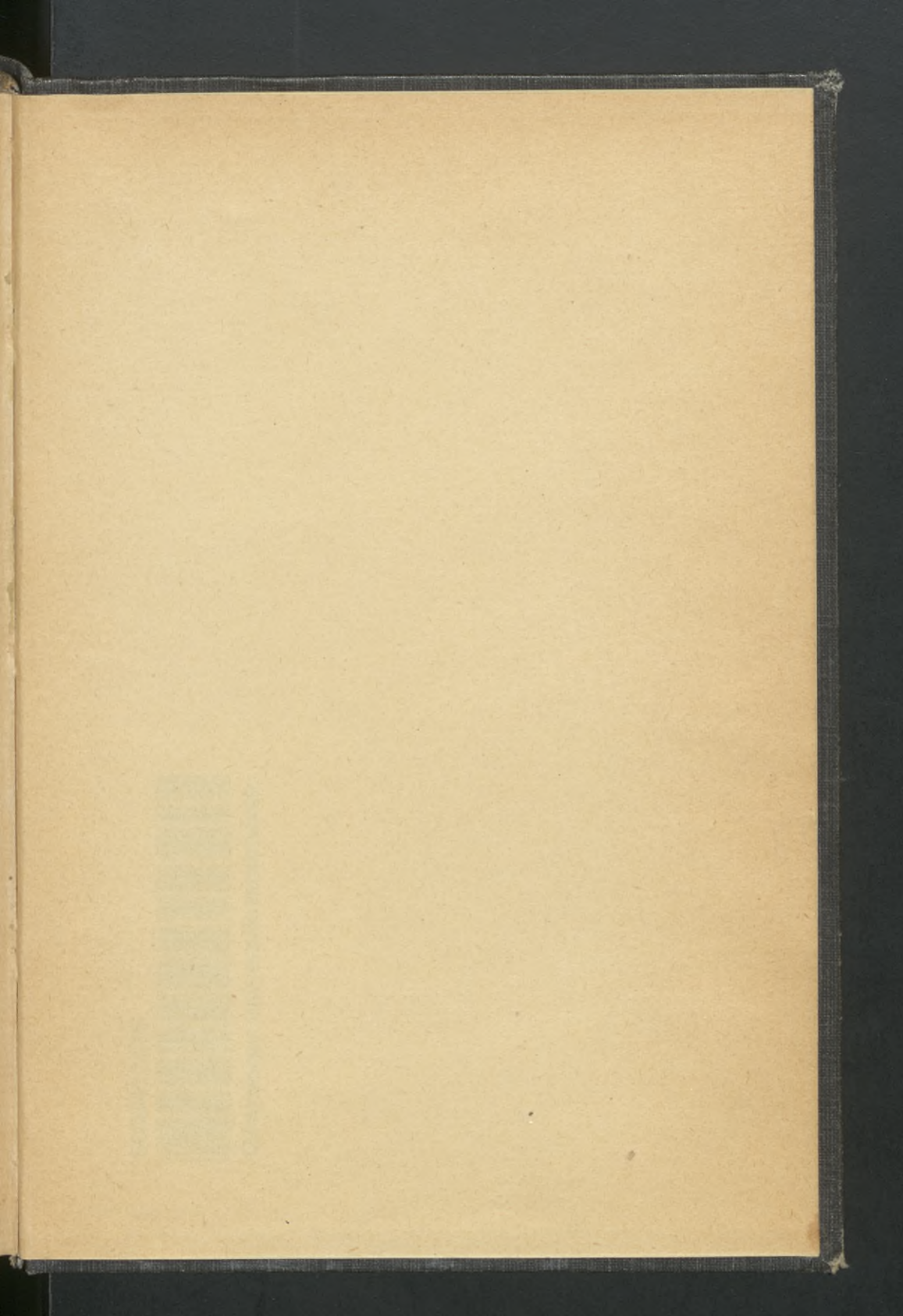
Af dessa uppsatser hafva de båda första förut varit offentliggjorda uti Historisk Tidskrift, den tredje i Ord och Bild samt den fjärde och sjunde i Samlaren.

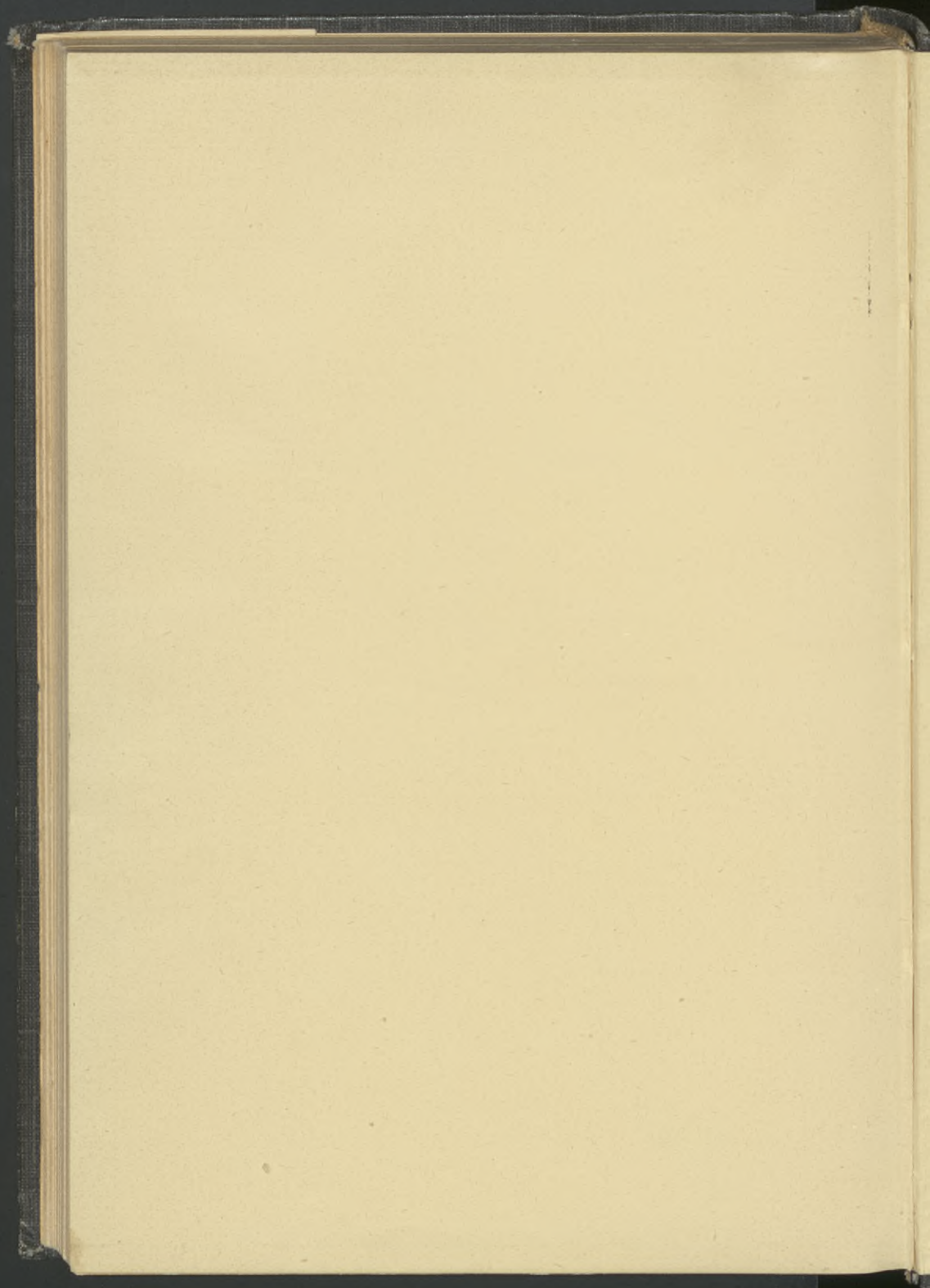

Elkan

6000411479

Göteborgs universitetsbibliotek

